

NR I 2024

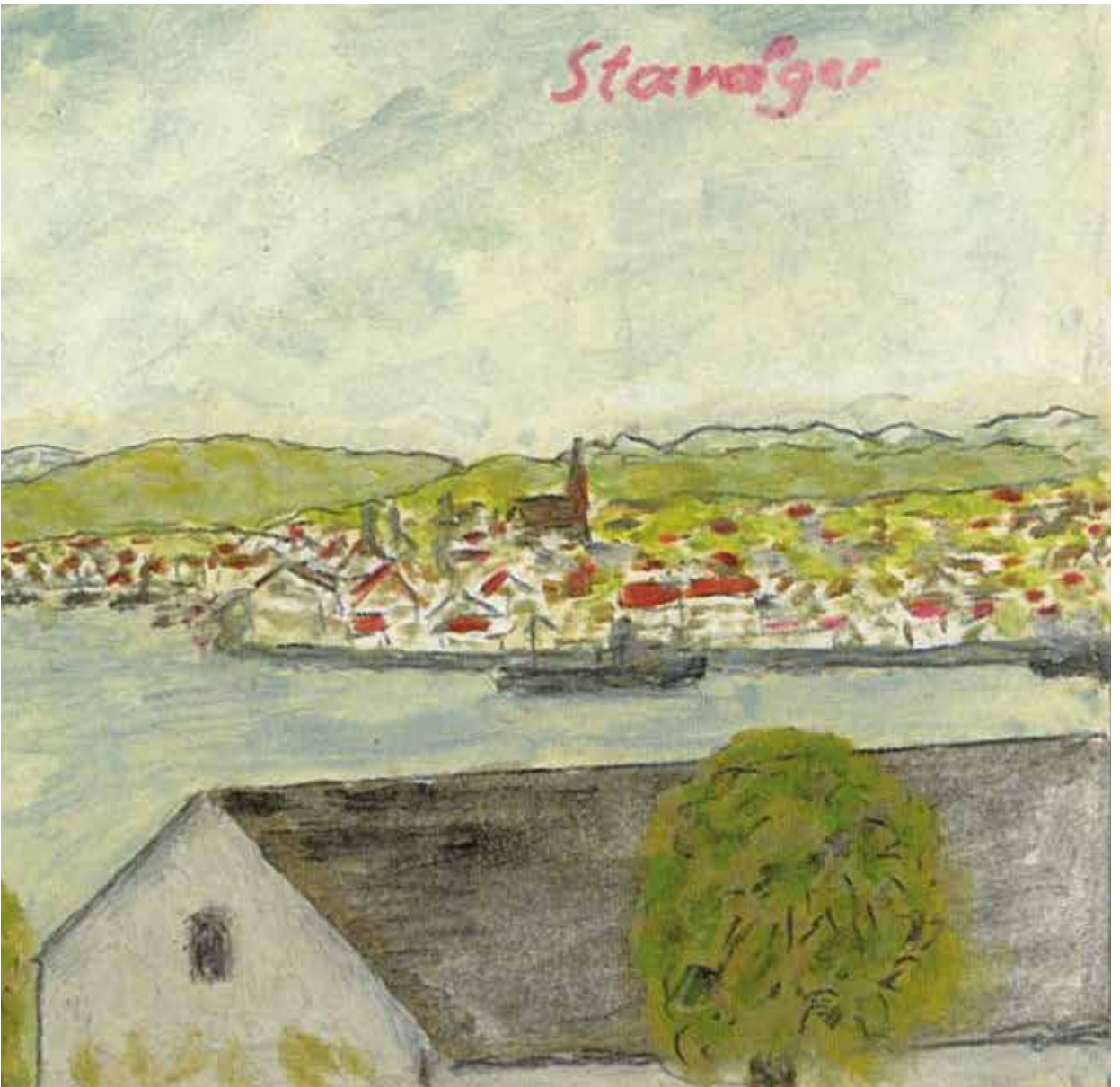

34. ÅRGANG

STAVANGEREN

MEDLEMSBLAD FOR BYHISTORISK FORENING STAVANGER

VARIA-NUMMER

INNHold

<i>Åshild Seland</i>	
På flukt fra Gestapo	8
<i>Ove Sembsmoen</i>	
Vannforsyning til Stavanger	50
<i>Torgeir Esig Sørensen</i>	
En fortelling om Stavangers grønne sider	64
<i>Erik Hennum-Bergsagel</i>	
Trio Maskinindustri	90
<i>Nils Olav Østrem</i>	
Skriv di eiga eigedoms- og familiehistorie!	98

BIDRAGSYTERE I STAVANGEREN NR 1–2024

ERIK HENNUM-BERGSAGEL, født 1980. Mastergrad i historie fra Universitetet i Bergen 2013. Jobber som faglig ansvarlig ved Norsk hermetikkmuseum. Har skrevet flere artikler om hermetikkindustrien i Museum Stavangers årbok, Stavangeren, Madla historielag og Norsk museums-tidsskrift.

OVE SEMBSMOEN, født 1942. Utdannet sivilingeniør ved NTH 1967. Lederstillingen i Tandbergs Radiofabrikk og Statoil. Mastergrad i historie ved UiS 2017. Han har skrevet en rekke artikler med tilknytning til lokalhistorie fra Flekkefjord, krigshistorie og personskildringer. Medforfatter til Stavanger Rotarys 100 års jubileumsbok.

ÅSHILD SÆLAND, født 1958. Utdannet ved Statens Bibliotekhøyskole. Arbeidet som bibliotekar og med dokumentasjonsforvaltning i Statoil / Equinor 1984-2021. Medlem av styret i Byhistorisk forening og Stavangerens redaksjonsråd siden 2012.

TORGEIR ESIG SØRENSEN, født 1951. Pensjonist og leder av Rogaland arboret. Landskapsarkitekt fra Norges miljø- og biovitenskapelige universitet 1976. Forskjellige stillinger i Stavanger kommune fra 1980: Avdelings-sjef (parkavdelingen), miljøvernsjef og til sist park- og veisjef fram til 2021. Forfatter av boka «En fortelling om Stavangers grønne sider». Sørensen har fått flere priser og utmerkelser for sitt arbeid med urban grønn struktur, både nasjonalt og internasjonalt.

NILS OLAV ØSTREM, født 1961. Professor i historie ved UiS. Han har skrevet «Norsk utvandringshistorie» og redigert flere lokalhistoriske verk, de fleste fra Nord-Rogaland. Flere fremstillinger fokuserer på norsk husmannsvesen

LEDERENS SPALTE

Kjære medlem!

Det er alltid en stor glede å presentere nye utgivelser av Stavangeren – og her foreligger et varianummer med ulike tema som på hvert sitt vis belyser lange linjer i stavangerhistorien.

Omslaget viser et litt uvant bypanorama - slik fuglen flyr fra vest til øst. Vi ser Domkirken i forgrunnen, en fjordabåt som damper friskt gjennom østre havn, utsyn over Storhaug og deler av de nære Byøyene, og inngangen til Ryfylkelandskapet bakenfor. Det er tegnet av den østerrikske politiske flyktningen Hans Laab, som i dagboken sin beskrev en høyst uvanlig historie fra andre verdenskrig. Åshild Sæland har lagt et stort arbeid i å tilrettelegge beretningen om to østerrikske kommunister som kom til Stavanger i 1938 på flukt fra nazistisk forfølgelse. I godt to år skjulte de seg for Gestapo i Ryfylke.

Beretningen er spennende på mange vis, og i dagboksform kommer vi tett på opplevelsene deres, og hvor nær de var ved å bli tatt. Men for meg er det mest engasjerende å lese om alle hjelperne de møtte. Til tross for okkupasjon og trusler var det veldig mange i vår region, også blant dem som politisk sto fjernt fra kommunismen, som ville hjelpe fremmede mennesker på flukt fra politisk undertrykkelse.

Kanskje er det derfor historier fra andre verdenskrig fortsatt engasjerer: Å stå opp mot en felles fiende og hjelpe folk på flukt er et evig tema, og dessverre høyaktuelt også i dag. Slik knyttes lokalhistorie sammen med dagens storpolitikk. Stavangerfolk bistår flyktninger fra verdens konfliktområder, det være seg Ukraina, Gaza og Midtøsten, eller de som legger ut på farefulle reiser i jakten på et bedre liv. Et utslag er også Stavangers deltakelse i Fribynettverket for forfulgte forfattere.

Artikkelen til Ove Sembsmoen om vannforsyningen til Stavanger – med undertittel «en historie preget av konflikter» – viser at forhandlinger mellom nabokommuner her

Anne Tove Austbø. Fotograf: Elisabeth Tønnesen/Museum Stavanger

lokalt heller ikke er uten stridigheter. Å ha tilgang til nok, og godt, vann er så basalt at vi knapt nok tenker på det i hverdagen. Helt fra 1860-årene har dette vært et viktig tema i stavangerpolitikken. Men den viktige infrastrukturen som ligger bak dagens utmerkete vannforsyning, kom ikke uten sverdslag. Det var komplisert å få den interkommunale avtalen fra 1952 i havn. Behovene til det vannfattige Stavanger for tilgang til de rike ressursene på Nord-Jæren, jordbruksinteresser og klassiske sentrum-periferikonflikter kom i spill. Noe å tenke på når vi setter hageslangen på fullt trykk over plenene i sommerens tørkeperioder?

Logistikk og infrastruktur er tema som videreføres i Torgeir Esig Sørensens artikkel «En fortelling om Stavangers grønne sider», hvor vi får et blikk innenfra på utviklingen av Stavangers grøntstruktur. Også denne utviklingen startet på 1800-tallet. Som beskrevet av Hans Eyvind Næss i Stavangeren 1-2023, startet det organiserte engasjementet for 'byens forskjønnelse' med privatpersoner som samlet seg i foreningen Stavanger Byselskap, som fra 1840-årene arbeidet for å sikre grøntområder i og utenfor byen. Arbeidet ble videreført i kommunal regi, og faktisk ble størstedelen av grøntstrukturen vi har, vedtatt ved Stavangers generalplan etter kommunesammenslåingen i 1965. Vi nyter godt av alle de friområder, turstier, parker, lekeplasser, miljøgater, badeplasser m.m. som over lang tid har vært sikret gjennom systematisk arbeid. Sørensen kaller dette et resultat av «planleggingens triumf», og en fortelling om politisk og administrativ vilje, kompetanse og mot.

I slike beretninger er det utvilsomt mange ulike syn, hensyn og interesser som brynes. Det som likevel slår oss, er hvordan både Sembsmoen og Sørensen beskriver betydningen av framtidsrettet planarbeid, og hvor viktig det er å tenke på gevinster for befolkningen langt fram i tid. Det er utvilsomt utslag av politisk og administrativt arbeid og framsyn, langt utover de 4-års periodene som valgprogrammer gjerne tuftes på.

Erik Hennum Bergsagels artikkel om Trio Maskinindustri gir innblikk i en litt mindre kjent del av hermetikkindustrien hvor også logistikk, samarbeid og utvikling er en sentral del av beretningen. Fra å være en lokal produsent av maskiner til den voksende hermetikkproduksjonen, ble den ledende i fiskeforedlingsmaskiner for hele verdensmar-

kedet. Enda en brikke i beretningen om hvordan foredling av fiskeråstoff førte til knoppskyting med stor betydning for moderniseringen av lokal industri.

Til sist beskriver Nils Olav Østrem et kjempeprosjekt innen lokalhistorie som nå pågår – og hvor alle kan bidra. Gjennom Folkeforskningsprosjektet inviteres vi til å delta i bekrivelsen av Stavangers bostedshistorie i en digital versjon på Lokalhistoriewiki. Prosjektet er nyvinnende på mange vis, for hvordan kan man egentlig skrive en historie om byutvikling som ikke umiddelbart blir utdatert? Med digitale virkemidler og stor folkelig deltakelse er det mulig – og Østrem gir oss både bakgrunnen for prosjektet og en oppskrift for hvordan vi kan finne fram til offisielle opplysninger knyttet til eget bosted. I tillegg viser han gjennom beretningene om Valgjerd i Brønngata 58 og Olene og Anna i Bekkegata 2, hvordan digitalt tilgjengelige kilder til familiehistorie og slektsforskning kan knyttes sammen og kaste nytt lys på familiehistorie, nabolagshistorie – og på fortellinger om alle enkeltmenneskene som har bodd i vår by. Vi oppfordrer alle medlemmer til å delta i denne spennende lokalhistoriske dugnaden – som også vil få stor betydning i et langsiktig perspektiv!

Med ønske om god lesing – og god sommer!

Anne Tove Austbø

ÅSHILD SÆLAND

PÅ FLUKT FRA GESTAPO

Innledning

Da den østerrikske historikeren og journalisten Prof. Dr. Georg Tidl gikk igjennom de etterlatte papirene til moren (Dr. Marie Tidl (1916-1995), fant han et maskinskrevet, paginert og innbundet manuskript på 177 sider. Manuskriptet viste seg å være en dagbok med tittelen «883 Tage illegal». På forsiden er en akvarell som viser to menn i et norsk fjell- og fjordlandskap.

Georg Tidl forsto manuskriptets historiske betydning, og i 2009 utga han boken «Von der GESTAPO gehetzt – Auf der Flucht durch Norwegens Fjorde – Das Tagebuch des Kommunisten Hans Laab» (Jaktet av Gestapo – På flukt gjennom Norges fjorder – Dagboken til kommunisten Hans Laab).

Georg Tidls bok inneholder en revidert utgave av Laabs originale dagbok¹, og denne artikkelen er et sammendrag av den reviderte dagboken. Boken «Von der GESTAPO gehetzt» finnes kun i den tyskspråklige utgaven, og sammendraget og oversettelsen er gjort av artikkelens forfatter.

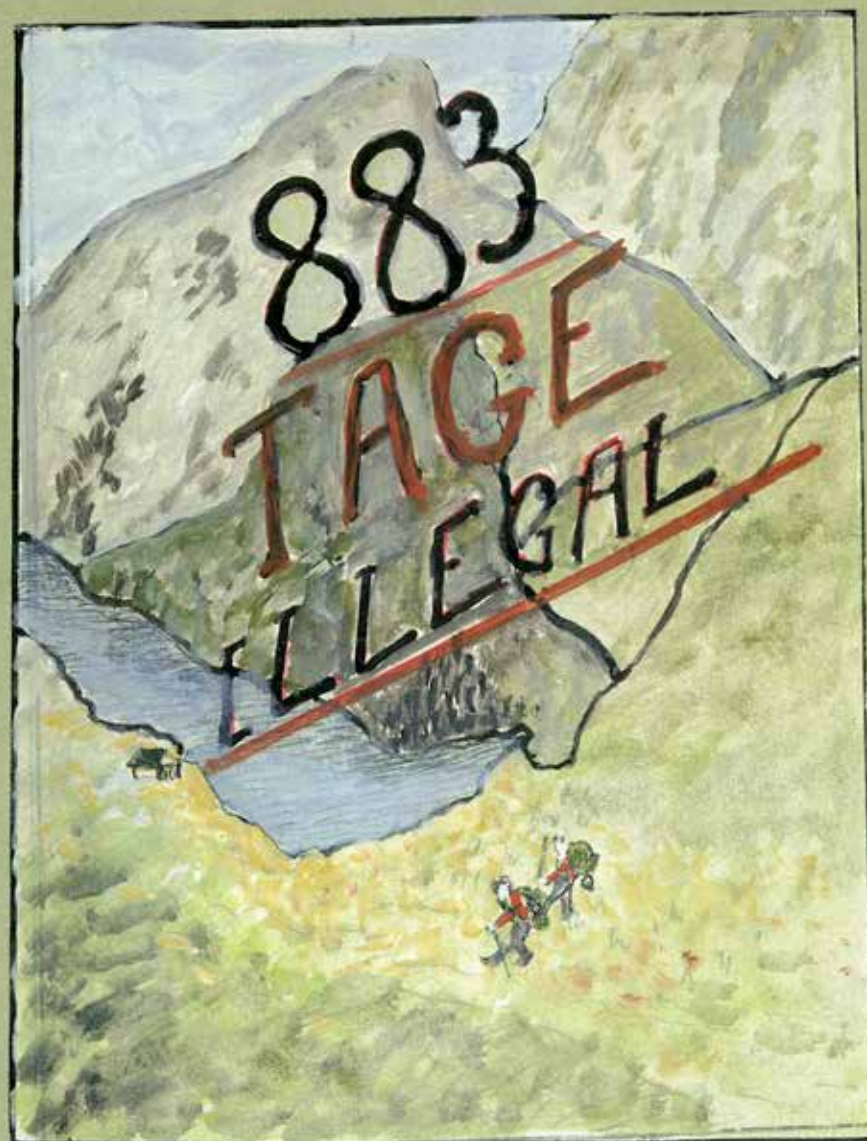
Dagboken gir et unikt innblikk i den dramatiske tilværelsen til Hans Laab og landsmannen Raimund Huber i årene 1940-1942. Samtidig er dagboken et vitnesbyrd om de mange hjelperne, og det apparatet som ble mobilisert for å hjelpe flyktningene, og for å få dem i sikkerhet.

De to flyktningene

På slutten av 1930-tallet kom det om lag 25 personer med tilknytning til KPÖ (Kommunistische Partei Österreichs) som politiske flyktninger til Norge. To av dem var Hans Laab og Raimund Huber.²

Johann (kallenavn Hans) Laab ble født 21. desember 1900 i St. Walburgen i delstaten Kärnten i Østerrike. Som

883 dager på flukt. Illustrasjon fra Hans Laabs dagbok

Hans Laab. Foto: Georg Tidl

ung gikk han, ifølge Tidls bok, i lære både som baker og som bøkker. I begynnelsen av 1920-årene tjenestegjorde han i den østerrikske hæren, men måtte slutte da det ble oppdaget at han var medlem av kommunistpartiet.

Laab var en god taler, agitator og organisator, og etter avskjeden fra hæren begynte han å arbeide for kommunistpartiet i Klagenfurt og var med på å produsere aviser og andre trykksaker. Han fikk etter hvert også tillitsverv i partiet.

I 1920- og 1930-årene var Østerrike preget av politisk og sosial uro og harde kamper mellom den politiske høyre- og venstresiden. I august 1931 var det en stor demonstrasjon i Klagenfurt, og det ble voldelige sammenstøt mellom demonstranter og politi. En politivaktbetjent ble skutt og drept. Som en av initiativtakerne til demonstrasjonen, ble Hans Laab ettersøkt. Kort tid etter demonstrasjonen dro han til Sovjetunionen og ble der i alle fall til 1932. Han kom tilbake til Østerrike og ble anklaget for drapet på politivaktbetjenten, men saken ble henlagt på grunn av manglende bevis. Ifølge Georg Tidl heftet ryktet om at Laab var gjerningsmannen ved ham resten av livet.

I mai 1933 ble kommunistpartiet i Østerrike forbudt. Dette stoppet ikke Laab og partikameratene i Klagenfurt. De gikk under jorden og begynte å arbeide illegalt. Laab var med på å produsere og distribuere illegale aviser.

I 1934 ble den politisk radikale opposisjonen i Østerrike slått ned med voldelige kamper. En autoritær forfatning ble innført av det austrofascistiske regimet som regjerte i Østerrike fram til landet ble innlemmet i Tyskland i 1938. Austrofascismen var delvis basert på Benito Mussolinis italienske fascisme og delvis på konservativ politisk katolisisme.³

Hans Laab ble avslørt og arrestert 12. november 1935. Han ble dømt til fengsel i 14 måneder for illegal virksomhet, men slapp ut før sommeren 1936. Situasjonen ble stadig forverret for motstandere av det austrofascistiske regimet og han bestemte seg for å flykte fra Østerrike.

Laab reiste nordover, via Tsjekkoslovakia og Polen til Sverige. Han kom med båt til Göteborg i desember 1937. Turen gikk så videre med tog til Oslo. Etter noen uker i Oslo måtte han innlegges på sykehus. Der fikk han besøk av landsmannen Raimund Huber, som hadde flyktet fra Østerrike av samme grunn som Laab. De kjente hverandre fra felles politisk arbeid.

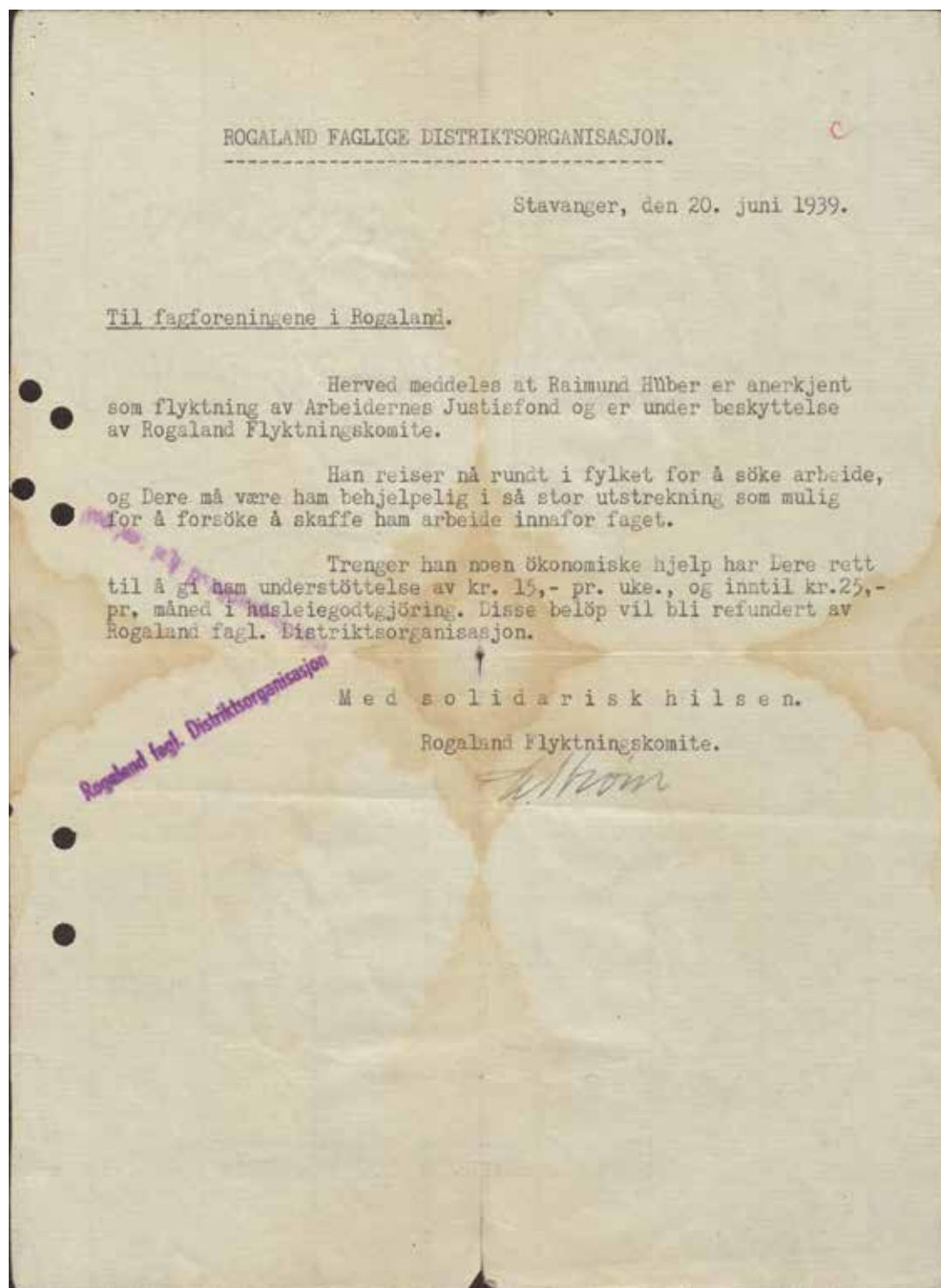
Raimund Huber ble født 11. februar 1905 i Donawitz i delstaten Steiermark i Østerrike. I Donawitz var det etablert tungindustri med blant annet et stort stålverk. Huber begynte tidlig å arbeide som industriarbeider, og som 17-åring ble han medlem i kommunistpartiet, som sto sterkt i dette området. Da partiet ble forbudt i 1933, var han medlem i partiets sentralkomité. Huber fortsatte med illegalt politisk arbeid til han ble arrestert i januar 1935.

Huber ble dømt til fengsel i halvannet år. Han begynte å sone straffen ved en tvangsarbeidsanstalt som regimet hadde etablert for politiske fanger. Sommeren 1935 greide Huber å rømme. Han ble etterlyst og anklaget for høyforræderi, men greide å holde seg i skjul til han ble arrestert på nytt i Wien i august 1937. Hva som skjedde med ham fram til desember 1937 er uklart, men da ankom han Göteborg. Huber tok toget videre til Oslo og kom til Norge en uke før Laab. Til Stavanger kom de to flyktningene 21. februar 1938. Ifølge dagboken til Laab var han selv ikke i arbeid ved krigsutbruddet, men Huber arbeidet som maskinmon-tør for det svenske firmaet AB Svenska Kvarnmaskiner.

Det var Arbeidernes justisfond som hjalp de to flyktningene til Norge og som bidro med økonomisk støtte under oppholdet deres. Arbeidernes justisfond ble opprettet på LOs kongress i 1927. Først hadde det som formål å hjelpe og støtte arbeidere og organisasjoner som kom i konflikt med loven under faglige eller politiske aksjoner. Fra midten av 1930-årene ble Justisfondets oppgave omdefinert til å gi støtte til politiske flyktninger som søkte asyl i Norge. Pengene ble skaffet til veie ved innsamlinger i fagbevegelsen og i Arbeiderpartiets lokallag.⁴

Som tidligere nevnt var det ved krigsutbruddet om lag 25 personer med tilknytning til det østerrikske kommunistpartiet i Norge, men antallet er usikkert. Arkivene til Arbeidernes Justisfond ble brent 9. april 1940, det eneste som er bevart er kopier av opprop.⁵

9. april 1940 begynte en omskiftelig, usikker og nervepirrende tilværelse for de to flyktningene. De måtte forlate et trygt liv i Stavanger og levde tidvis under svært kummerlige forhold. De måtte være konstant årvåkne, klare til å bryte opp på kort varsel, og de var helt avhengige av hjelp fra andre, i de fleste tilfellene av personer som de ikke kjente. Gestapo, det tyske sikkerhetspolitiet, jaget etter dem.

Fra Raimund Hubers mappe i det svenske Riksarkivet. Kilde: Riksarkivet i Sverige

Sammendrag av Hans Laabs dagbok kapittel 1-13

Stavanger

Raimund Huber og Hans Laab bodde i en leilighet i Muségata 32 i Stavanger. Tidlig om morgenen 9. april 1940 gikk Huber til arbeidsplassen sin som vanlig. Laab laget frokost da han plutselig hørte en dyp og uhyggelig motorlyd. Han forsto umiddelbart at dette ikke var lyden fra norske fly. Plutselig så han dem og innså hva som var i ferd med å skje. De store, svarte og mørkegrå tyske flyene fløy lavt forbi, han kunne se det forhatte hakekorset på flyhalene. Fra det vestvendte stuevinduet så Laab en ny skvadron fly lavt over hustakene, over meieriet og vende i retning havnen. Han så tydelig at de droppet sin dødelige last – syv bomber, han syntes de så ut som store regndråper.

På motsatt side av Muségata ble flere vinduer åpnet av folk som lurte på hva som foregikk, og de få menneskene som befant seg i gaten, begynte å løpe. Plutselig ble ytterdøra til leiligheten åpnet, og Huber stormet inn. Arbeidskameratene hadde fortalt ham om hva som ble fortalt i radioen, Nazi-Tyskland var i ferd med å besette byer som Oslo, Bergen, Stavanger og Kristiansand.

De to flyktingene innså at de måtte komme seg vekk, og at tiden var knapp. Vurderingen var at hvis de ble værende i Stavanger, ville de bli skutt som nazifiender eller bli tvunget til å bli medløpere til et naziregime. Det var uaktuelt – altså flukt! De begynte umiddelbart å forberede seg på å forlate Stavanger. De anså at den beste fluktmuligheten var i nordøstlig retning, innover i fjordene i Ryfylke. De pakket raskt eiendelene sine og slepte koffertene sine til pålitelige venner for oppbevaring. Klokka ni om morgenen var de klare. Leiligheten var tom, Bergans-ryggsekkene var ferdig pakket og Laab og Huber var klare til avreise.

I nærheten bodde deres norske venn Charles, som hadde en solid motorbåt, og Laab tok kontakt med ham. Charles hadde flere ganger invitert østerrikerne med på båttur i de «herrlichen Fjorde». Laab fikk overtalt Charles til å frakte dem ut av byen, selv om dette var et oppdrag som ikke var uten risiko. De avtalte å møtes klokka halv tolv. Charles måtte i mellomtiden skaffe bensin og gjøre andre forberedelser.

Flyktingene tok avskjed med vertinnen uten å si noe

Grensebeboerbevisene til Peder S. Vodalen og Peder P. Vodalen.
Eier: Ryfylkemuseet

om videre reiseplaner. De tok på seg de tunge ryggsekkene og gikk en omvei for å unngå sentrum. På vei til havnen så de i sidesynet at det allerede sto tyske offiserer utenfor politistasjonen. Sinte, og med tårer i øynene gikk de til det avtalte møtestedet.

Alt gikk som planlagt. Charles startet motoren i båten «Turl», været var bra og de la i vei i retning Ryfylke. De så at langsomt ble avstanden mellom «Turl» og Stavanger større og større. Byen ble innhyllt i lett tåke før den forsvant helt i synsranden.

Østerrikerne hadde ingen tette forbindelser til nordmenn utenom i Stavanger, og de snakket ikke særlig godt norsk. Deres eneste håp nå var far og sønn Peder Vodalen i Sandanger på Randøy. De hadde lært dem og resten av familien å kjenne like før påske i 1940, da Charles hadde tatt dem med på tur til øya.

Charles valgte å ikke legge til ved Sandanger kai, men førte båten til nordenden av Randøy, som var mindre bebygdt. Om ettermiddagen ble de satt av på en landtunge som lå isolert til.

Randøy

På Randøy gikk østerrikerne til småbruket hvor familien Vodalen bodde. Far og sønn, Peder S. og Peder P. Vodalen, arbeidet primært som fiskere, men familien drev også et småbruk. Også datteren Ellen bodde og arbeidet hjemme på gården sammen med moren Gurine Vodalen. Familien visste ikke at flyktningene var på vei, og overraskelsen var stor da de kom gående. De ble bedt inn, fikk bevertning og løfter om hjelp.

Laab og Huber slo seg til i et tidligere hønsehus helt i utkanten av småbruket. Her hadde de utsikt mot veien og lett tilgang til en av familien Vodalens robåter hvis flukt skulle bli nødvendig. De begynte å arbeide på bruket straks etter at de kom. I løpet av de neste par ukene kom det mange som evakuerte fra Stavanger til Randøy. Flere og flere visste om østerrikerne, og de ble et samtaleemne på øya og ryktene gikk. Noen mente de spionerte for tyskerne.

I begynnelsen av mai får Laab og Huber besøk av ekteparet Kockrow, som de kjente fra Stavanger. De skulle bli uvurderlige hjelpere og støttespillere for flyktningene. Karen og Hermann Kockrow hadde med seg matforsyninger og et

GRENZZONEN-BESCHEINIGUNG
Grenzzone West
GRENSEBOERBEVIS
Grensesone Vest

Nr.: 1524.

Polizeidirektor/Lensmann in **Hjelmeland**
Politimesteren/Lensmannen i

Inhaber dieser Grenzzone-Bescheinigung,
Innehaveren av dette grenseboerbevis

geb. am _____ in _____
født den 13/4/67 i Hjelmeland

Beruf: _____ Staatsangehörigkeit: _____
Yrke: **bonde** Nasjonalitet: **norsk**

hat seinen/ihrer ständigen Wohnsitz in:
her sin faste bopel i: **Sandanger, Fister**

Polizei/Lensmanns-Bezirk: **Hjelmeland**
Politilensmanns-distrikt:

Diese Bescheinigung berechtigt zum Verkehr in folgenden Polizei-
bezirken der Grenzzone West:
Dette bevis gir innehaveren rett til å ferdes i følgende politi-
distrikter i Grensesone Vest:
Samtlige politidistrikter.

Ort: _____ Siegel _____
Sted: **Fister** Stempel _____

Datum: **18 DEC 1940**
Datum: _____

Eigenhändige Unterschrift
Egenhendig underskrift

Unterschrift des Polizeidirektors bzw.
Politimesters oder Lensmanns
underskrift

GRENZZONEN-BESCHEINIGUNG
Grenzzone West
GRENSEBOERBEVIS
Grensesone Vest

Nr.: 1521.

Polizeidirektor/Lensmann in **Hjelmeland**
Politimesteren/Lensmannen i

Inhaber dieser Grenzzone-Bescheinigung,
Innehaveren av dette grenseboerbevis

geb. am _____ in _____
født den 21/3/08 i Fister

Beruf: _____ Staatsangehörigkeit: _____
Yrke: **fiskar** Nasjonalitet: **norsk**

hat seinen/ihrer ständigen Wohnsitz in:
her sin faste bopel i: **Sandanger, Fister**

Polizei/Lensmanns-Bezirk: **Hjelmeland**
Politilensmanns-distrikt:

Diese Bescheinigung berechtigt zum Verkehr in folgenden Polizei-
bezirken der Grenzzone West:
Dette bevis gir innehaveren rett til å ferdes i følgende politi-
distrikter i Grensesone Vest:
Samtlige politidistrikter.

Ort: _____ Siegel _____
Sted: **Fister** Stempel _____

Datum: **18 DEC 1940**
Datum: _____

Eigenhändige Unterschrift
Egenhendig underskrift

Unterschrift des Polizeidirektors bzw.
Politimesters oder Lensmanns
underskrift

telt. Dette teltet hadde de fått av stadsfysikus Eyvin Dahl.⁶ Mulige fluktruter ble diskutert og kartlagt. Etter hvert innså Laab og Huber at det var for mange på Randøy som visste om dem, de ville vekk fra øya. Ønsket var å komme seg til en avsidesliggende gård hvor de kunne få kost og losji mot å arbeide på gården. På en sånn plass så de for seg at de kunne holde seg skjult til krigen var over. Og det var akkurat en slik plass de ble tipset om.

Raimund Huber kom en dag i snakk med en eldre dame som het Guro Romsbotn. Hennes sønn Magnus var kjøpmann på Randøy, og hun bodde hos ham.⁷ Hun fortalte at hun hadde en annen sønn som drev en gård ved Økstrafjorden. Gården var uten veiforbindelse, og det var langt til nærmeste nabo. Den ville være et godt skjulested for dem, ifølge Guro Romsbotn.

Østerrikerne fikk hjelp av noen på Randøy til å hente flere av eiendelene sine i Stavanger. Noen dager senere kom Ellen Vodalen med alarmerende nyheter. Gestapo hadde vært i Muségata 32 og forhørt den tidligere vertinnen. Avgjørelsen ble tatt, Laab og Huber bestemte seg for å forlate Randøy. Samtidig ville de opprettholde kontakten med familien Vodalen, som nå var deres viktigste hjelpere sammen med ekteparet Kockrow i Stavanger.

Barnevik

De hadde allerede sett seg ut et passende sted på fastlandet til å sette opp teltet og ha det som ny base. Det var en god teltplass omgitt av en del vegetasjon i nærheten av Barnevik⁸ i daværende Fister kommune. Ellen Vodalen gikk god for dem som bodde på den nærmeste gården til teltplassen, og tok turen over fjorden og informerte dem om østerrikerne. Etter et par dager tok flyktningene kontakt med de nye naboene, og de tok godt imot dem. Der fikk de også mat og de fikk høre på radio.

Været var bra, solen strålte og juni måned nærmet seg. En ettermiddag bestemte østerrikerne seg for å ro over Fisterfjorden til Randøy for å proviantere og besøke familien Vodalen. De var kommet omtrent midtfjords da de plutselig fikk øye på en robåt som kom rett mot dem i stor fart. Da den nærmet seg, stoppet de, og da kjente de igjen han som rodde. Det var en ungdom fra Randøy og han ropte: «Forsvinn! Gestapo er på øya og søker etter dere!»

Laab og Huber snudde robåten og rodde alt de orket mot fastlandet. De så at motorbåten til Gestapo lå ved Sandanger kai. Hadde motorbåten da vært bemannet, hadde flukten endt der og da. De fortøyde robåten ved Barnevik og sprang alt de kunne til teltplassen. De regnet med at Gestapo var på sporet etter dem, så de pakket og ryddet teltplassen på få minutter.

Planen videre var klar. De hadde noen dager i forveien rekognosert og sett seg ut et fjellplatå hvor de hadde god oversikt over fjorden og mot Randøy. De måtte komme seg i sikkerhet fortrest mulig. Med fullpakkede ryggsekker kom de seg opp på fjellplatået, hvor de hadde godt utsyn og kunne holde øye med folkene fra Gestapo og båten deres.

Kort tid etter at de kom til det nye skjulestedet, så de folk gå mot kaien og entre motorbåten. Gestapo og medhjelperne deres var på vei tilbake til Stavanger.

Neste natt sov de under åpen himmel. Å tenne bål for å lage varm mat var utelukket, flammene og røyken kunne avsløre dem. Etter en urolig natt la de seg til på den samme utkikksplassen som dagen før. Like etter kom det en motorbåt og la til ved Sandanger kai. De kunne ikke med sikkerhet se om dette var samme båt som hadde vært der dagen før. Laab og Huber ble raskt enige om at i dette området kunne de ikke lenger oppholde seg. De måtte fortsette flukten videre innover i fjordene. De husket det Guro Romsbotn hadde fortalt om sønnens avsidesliggende gård ved Økstrafjorden, men hvordan komme seg dit? Å ro var utelukket, avstandene var store og de kunne lett bli oppdaget. Så snart motorbåten forlot Sandanger kai, gikk de to ned fra fjellplatået, tok kontakt med gårdsfolket i Barnevik og ba dem kontakte Ellen Vodalen.

To dager senere kom hun til Barnevik, og hun fortalte om besøket av Gestapo og deres medhjelpere. Tonen hadde vært skarp og høylytt, avhørene nærgående. Ellens bror, Peder, ble påført håndjern. Familien ble fortalt at Laab og Huber slett ikke var politiske flyktninger fra Østerrike, men internasjonale ranere og mordere som reiste fra land til land. Våningshuset ble endevendt, men Ellen Vodalen holdt fast ved forklaringen hun hadde gitt: De to østerrikerne hadde vært her et par dager for om lag to uker siden. De sa at de skulle reise østover, og etter at de dro hadde ikke Ellen sett dem. En av tyskerne ble mer aggressiv og skrek til

Hermann Kockrow i 1951.
Foto: Hans Thostensen / Stavanger byarkiv

Hermann Kockrow kom til Stavanger som ung mann. Han var innehaver av et firma som drev med import og eksport av slakteriprodukter, samt et talgsmelteri. Ekteparet Kockrow var omgangsvenner med ekteparet Harriet og Ole Jensen. Under krigen var ekteparet Kockrow, sammen med datteren Edith, med i støtteapparatet til sabotasjeorganisasjonen Saborg. De ble arrestert 2. desember 1944, begrunnelsen var kommunistisk virksomhet. Fra Stavanger ble han sendt videre til fengselet i Møllergata 19 i Oslo. Karen og Edith Kockrow ble sendt til fangeleiren Grini.

Ellen at hun var en løgner. Tyskerne hadde snakket med en de omtalte som en ærlig person, og han fortalte at Laab og Huber hadde handlet i butikken for noen dager siden. Ellen Vodalen hadde forholdt seg rolig og sa hun hadde ikke mer å si enn det hun allerede hadde sagt. Hvis noen andre hadde sett Laab og Huber, så måtte de snakke med dem og ikke henne. Etter lengre overlegninger ble håndjernet tatt av Peder Vodalen, og tyskerne og medhjelperne forlot småbruket med klar beskjed om at de hadde midler til å få folk til å snakke og ikke ville nøle med å bruke dem om nødvendig.

De neste dagene forløp rolig. Dagene tilbrakte de ved utkikkplassen på fjellplatået, nettene ble tilbrakt i et nesten sammenrast uthus som de delte med et utall rotter. Uthuset kalte østerrikerne for «Rattenburg».

Så kom Ellen Vodalen på et overraskende besøk og fortalte at de kunne få båtskyss i retning Økstrafjorden. Flyktningene takket umiddelbart ja, de ville komme seg vekk så fort som mulig. De hadde nå vært på Randøy og i Barnevik i ca. åtte uker. Hun gikk også god for matrosen om bord, han var svigersønn til gårdsfolket i Barnevik og var innforstått med at østerrikerne var på flukt og måtte holdes skjult. Laab og Huber fikk beskjed om å være klar til avreise den førstkommende søndag klokka seks om morgenen. Ellen hjalp dem med å proviantere. De var spente og nervøse, igjen var de avhengige av ukjente for å komme seg videre og i sikkerhet.

«Hansine Barnevik minnest at dei to austerrikarane var urolige og ottefulle når dei såg framande båtar på fjorden. Dei følgde og spent med kvar gong dei skjøna at folk kom til Sandanger-kaien for å leita etter dei. Til Barnevik fann ikkje representantar for okkupasjonsmakta vegen.»⁹

Økstrafjorden

Spenningen gjorde at siste natta i «Rattenburg» var mer eller mindre søvnløs, de var framme ved båten før avtalt tid. Matrosen var allerede på plass for å gjøre de siste forberedelsene. Han fortalte at de skulle til Fister og hente en ungdomsgruppe som skulle på tur til Nedstrand. På tilbaketuren kunne de anløpe Jelsa. Han sa videre at Jelsa er en bra plass. Der var det ingen tyskere, og lensmannen var en anstendig kar. Matrosen fortalte videre at på Nedstrand var det en liten avdeling med tyske soldater, men at flykt-

ningene kunne gjemme seg på båten mens den lå til kai på Nedstrand. Østerrikerne sa at de absolutt ikke ville bli med til Nedstrand, fordi der hvor det var tyske soldater, var ikke Gestapo langt unna. De gjorde det også klart at de ville foretrekke å ikke anløpe Jelsa kai, men en mer ubemerket plass i nærheten. Matrosen sa seg enig i denne vurderingen og sa han skulle se hva han kunne gjøre.

I løpet av båtturen holdt Laab og Huber seg i skjul under akterdekket. De ønsket ikke å komme i prat med andre passasjerer. Da båten var i ferd med å krysse Jelsafjorden, kunne de skimte husene i Markusvika ved Jelsa.¹⁰ Båten stoppet opp og matrosen tok kontakt med dem og sa at det beste for dem nå var å ro til fastlandet. Der var det en sti som gikk langs Økstrafjorden. Dette kom overraskende på flyktningene, de hadde ingen aning om denne planen, som tydeligvis ble lagt av matrosen før avreise og uten å involvere dem. Nå skjønnte de hvorfor båten hadde en robåt på slep. Laab og Huber følte seg overrumplet, men innså at det var ingen andre alternativer. De gjorde klar ryggsekkene, og engstelige entret de robåten. Redselen deres må ha vært godt synlig, for matrosen prøvde å berolige dem. De fikk beskjed om å ro i retning fastlandet som så vidt kunne skimtes, og at hvis de holdt god og jevn fart, så ville roturen ta to timer.

Det ble en forferdelig rotur, og flyktningene var overbevist om at deres siste time var kommet. Den strekningen av Jelsafjorden de skulle ro, var og er værhard. Etter fem timers roing i et stadig dårligere vær med økende vind og regn, kom de endelig i land. Østerrikerne var totalt utslitte og gjennomvåte. Etter all sannsynlighet kom de i land på en landtunge ved Barkelandsvågen¹¹ i nærheten av innløpet til Økstrafjorden.

Laab og Huber fortøyde robåten som avtalt med matrosen. De fant stien og begynte å gå. De var sultne, kalde og våte. De fullpakkede ryggsekkene var også våte og derfor ekstra tunge. Etter en stund så de fjorden og fortsatte på stien langs den. De kom til et naust, og der var det ikke tegn til liv, så de tok sjansen på å stoppe. I naustet skiftet de klær og fikk i seg noe mat. De hadde mest lyst til å overnatte der, men tok ikke sjansen. Det kunne komme folk når som helst, så de gikk videre. Stien langs fjorden tok slutt, men de oppdaget en annen sti som gikk opp mot et fjellparti. De

gikk i ulendt terreng og gjennom tett skog. Med ett var det en åpning i skogen, og de kom til en slette med et digert bjørketre. Der slo de opp teltet og holdt til de første dagene.

Romsbotn

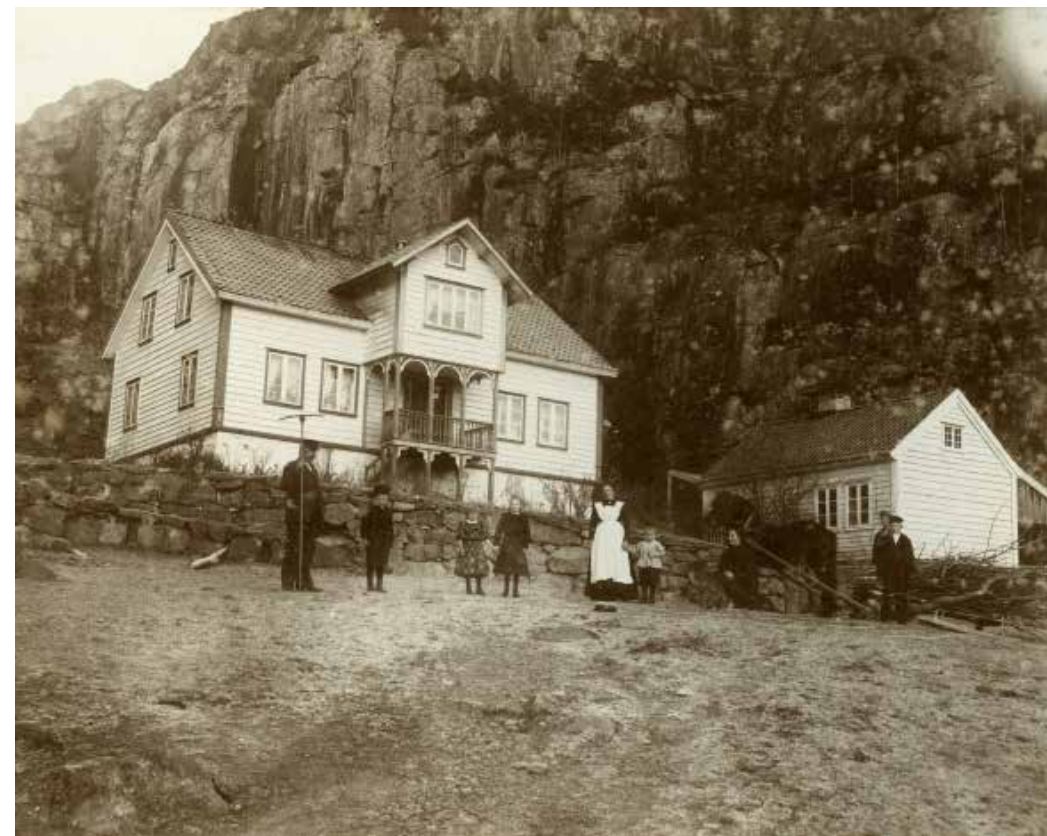
De neste par dagene brukte de til å gjøre seg kjent i området. Så gikk de til gården Romsbotn. Bonden, Per Romsbotn,¹² var ute på jorden og travelte opptatt med slåttent. Han ble overrasket da de to østerrikerne nærmet seg. De forsikret seg om at de var kommet til rett plass og hilste fra bondens mor, Guro Romsbotn. Ryktene hadde løpt foran flyktningene. Per Romsbotn hadde hørt om dem og hva som hadde foregått på Randøy, og han lovet å hjelpe dem så godt han kunne.

Laab og Huber spurte Per Romsbotn om de kunne få sette opp teltet i nærheten av gården, og det sa han ja til. Den nye teltplassen lå et par hundre meter ovenfor gården, og fra der hadde de god utsikt mot Økstrafjorden. De fikk god oppvarming hos Per og Martha Romsbotn. Hver kveld tok de turen til gården og fikk med seg to liter melk. Østerrikerne hadde det som «Gott in Frankreich»¹³ mens de var ved Økstrafjorden.

Per Romsbotn gikk god for og stolte på lensmann Tore Thorsen på Jelsa. De to var fettere¹⁴, og ved neste tur dit tok han kontakt med lensmannen. Han forsikret Per Romsbotn om at Gestapo ikke hadde vært i kontakt med ham angående østerrikerne. Lensmannen fortalte videre at han hadde hørt rykter om at de østerrikske flyktningene hadde kommet seg over til Sverige. Lageret av matvarer var nå lite, så de tok sjansen på å gå og ro til Jelsa for å proviantere. På Jelsa ble det også etablert kontakt med hjelpere i Stavanger, og der fikk de nye pengebidrag fra Arbeidernes Justisfond.

Rekognoseringsturene til Laab og Huber avdekket at det ikke var mange fluktmuligheter på land fra Romsbotn. Gikk de videre nordover, var det ulendt og bratt fjellterreng og så Sandsfjorden. Laab og Huber bestemte seg for å komme seg videre og snakket med bonden om det.

Det var nok ikke tilfeldig at det noen dager senere kom besøk til gården. Det var kjøpmann Lars Vaage fra Hålandsosen, han var svoger til Per Romsbotn.¹⁵ Kjøpmannen sa seg villig til å hjelpe flyktningene videre. Han hadde også hørt om Gestapo-aksjonen på Randøy.

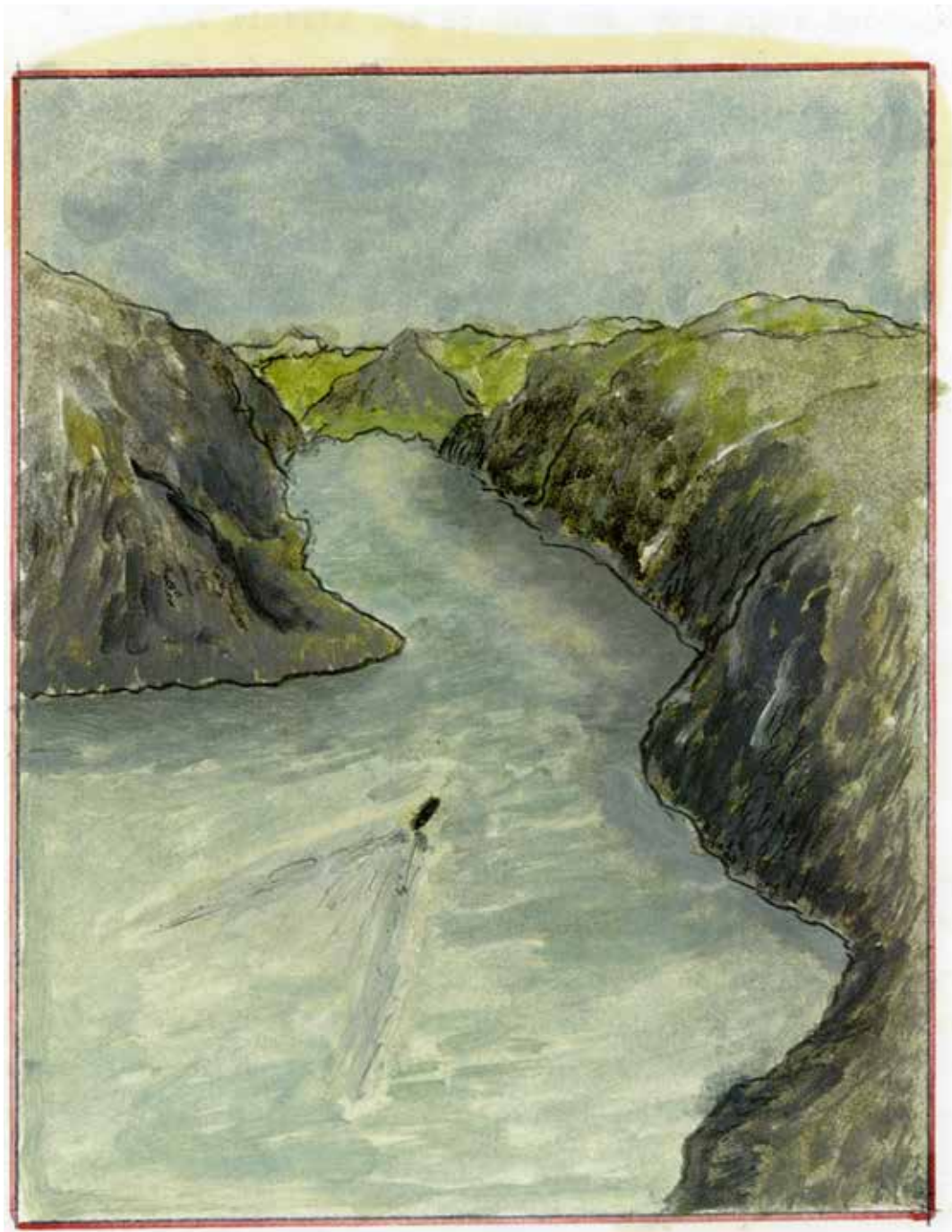
Erfjord og Tyssebotn

Noen dager senere, den 30. juli 1940, forlot østerrikerne Romsbotn og Økstrafjorden og tok seg til Hålandsosen i Erfjord. De gikk via Slåttedalen og Lovra til Vik, der traff de en dame som rodde dem over Hålandsundet. Så gikk de til kjøpmann Vaages butikk som lå rett ved kaien. Da Laab og Huber kom til kjøpmannen, hadde han allerede forberedt den videre flukten for dem.

De ble satt i forbindelse med en tysktalende mann, som i dagboka bare er omtalt som en veiingeniør.¹⁶ Denne mannen fortalte at han hadde vært i forbindelse med en bonde som bodde i Tyssebotn, innerst i Tyssefjorden. Bonden hadde også hørt om hva som hadde skjedd på Randøy og hadde sagt til veiingeniøren at flyktningene kunne komme til ham. Han ville gjemme dem så godt at Gestapo aldri ville finne dem.

Så begynte enda en reise inn i det ukjente. 3. august 1940 ble de hentet av veiingeniøren, og han tok dem i en

Det staselige våningshuset til gården Romsbotn ble bygget i 1870-årene. Bonden Anders Romsbotn står med en rive lengst til venstre i bildet. Kona Guro i hvitt forkle holder yngstegutten Magnus i hånda. Mellom ekteparet står barna Per, Kari og Anna. Til høyre i bildet står to drenger og ved hesten sitter en søster til Guro Romsbotn. Det var Per Romsbotn som drev gården under krigen. Fotografiet er fra ca. 1905. Foto: privat

På vei inn Tyssefjorden. Illustrasjon fra Hans Laabs dagbok

Jonas Tysse og Ranveig Auestad.
Foto: Ryfylkemuseet

Gården Rød i Tyssebotn. Tyssefjorden i bakgrunnen. Foto: Ryfylkemuseet

Laura (Kolstø) med hunden sin.
Foto fra Hans Laabs dagbok

liten motorbåt inn den fire kilometer lange Tyssefjorden. Flyktningene lurte på hvor de var på vei. Fjorden var omgitt av mørke og steile fjell, og det var ikke tegn til liv. De gikk i land i Tyssebotn, og veiingeniøren, Laab og Huber gikk opp bakkene til gården Tysse. Den ble drevet av Jonas Tysse, broren Magnus og husholdersken Ranveig Auestad. De tok farvel med veiingeniøren, og igjen lå skjebnen til østerrikerne i hendene på en for dem ukjent nordmann.

Jonas Tysse tilbød flyktningene en utløe som lå på et høydedrag nordvest fra gården. Stedet ble kalt Brekka og lå godt 200 meter over fjorden.

På de nærmeste gårdene bodde bonden Arne Rød med familie og enken Laura Kolstø med sønnen Sven på 13 år. På denne tiden var det om lag 20 fastboende i Tyssebotn, og snart visste alle hvem «Brekka-karene» var. Laab og Huber var nevenyttige karer. De var med på gårdsarbeid, de lagde tønner, reparerte maskiner og gjorde annet forefallende

arbeid i bygda. De fikk god bevertning der de arbeidet, og nesten hver kveld gikk de til Tysse-gården og hørte på de norske illegale nyhetene sendt fra BBC i London.

Ukene gikk. Utenom det vanlige arbeidet fikk østerrikerne fatt i materialer som de brukte til å isolere utløa og gjøre den klar for vinteren. Via Laura Kolstø fikk de gjenopprettet kontakt med hjelpere i Stavanger og fikk matforsyninger og penger via ekteparet Kockrow.

Men uroen og nervøsiteten var i ferd med å spre seg hos flyktningene. Fra fastboende i Tyssebotn, som enten fikk besøk utenfra eller dro på besøk til slekt og venner, fikk de vite at ryktene om dem bredde seg. De innså at det bare var et spørsmål om tid før ryktene ville nå Gestapo i Stavanger.

I midten av november fikk Laab og Huber, via en kurer, et brev fra Hermann Kockrow. I brevet sto det bl.a. at det fremdeles var mulig å komme seg fra Stavanger til Oslo uten store vanskeligheter. I Oslo ville de få hjelp til å komme seg til Sverige. Ifølge Kockrow var det for tiden ikke generell passasjerkontroll på Sørlandsbanen og heller ikke nødvendig med reisetillatelser. Østerrikerne fryktet at påbud om reisetillatelser og kontroller snart ville bli innført, og de bestemte seg for å reise til Stavanger ved første mulighet og tok saken opp med Jonas Tysse.

Allerede dagen etter tok han kontakt med dem og fortalte at de kunne få være med en kutter som skulle til Stavanger med en stor leveranse med ved. Tidlig neste morgen var det avreise. I kveldingen nærmet de seg Stavanger. De så lysene fra byen, de hørte motordur fra fly og så lyskastere som sveipet over kaiområdet, men de kom seg i land uten problemer.

Stavanger, Sandnes, Flekkefjord og Kristiansand

Laab og Huber passerte St. Petri kirke, gikk noen omveier i et par mørke sidegater og tok kontakt med familien Ibsen, som de kjente fra før. I denne familien var det to voksne døtre. De tok godt tak i armen til hver sin østerriker og de gikk som to kjærestepar til familien Kockrow, som da bodde i Rogalandsgata 14 på Våland.¹⁷

Da de kom fram, insisterte Karen Kockrow på at de måtte bade, og for første gang siden april sov de i ordentlige senger. Neste dag tok den siste kveldsbussen til Sandnes. Laab og Huber kjente en fagforeningsmann som bodde

i nærheten av Sandnes stasjon, og de banket på døra hos ham. Mannen var uforberedt og ble sjokkert da han så hvem som banket på, men slapp dem inn. Bare dager før hadde folk fra Gestapo oppsøkt og forhørt ham. De måtte komme seg vekk fra boligen hans så fort som mulig. Fagforeningsmannen forsvant ut og kom tilbake etter en halvtime. Laab og Huber brøt opp og fulgte etter ham på god avstand til et ektepar som flyktningene også hadde truffet før, hos dem fikk de overnatte. Ekteparet fortalte at ryktene om østerrikerne også hadde nådd Sandnes. Det ble sagt at de var en eller annen plass i Erfjord, men stedsnavnene Tyssebotn og Brekka hadde de ikke hørt tale om.

Neste dag tok de toget til Flekkefjord. Da de kom dit, var stasjonen full av tyske soldater og offiserer. Fire busser skulle kjøre videre til Kristiansand, tyskerne fylte opp tre av dem. Nordmennene gikk inn i den fjerde bussen, og det gjorde også Laab og Huber. De var som vanlig nervøse for å bli snakket til, men i den fullstappede bussen var det stille. Flyktningene regnet med at det var de to, som fremmede, som gjorde at ingen sa et ord og at folk hadde lært å være forsiktige med hva de sa i offentlighet.

Da de kom fram til Kristiansand, oppdaget Laab og Huber til sin fortvilelse at de hadde fått plasser i to forskjellige sovekupéer i nattoget til Oslo. Laab gikk til sin kupé, heldigvis hadde han overkøya. Han la seg med ansiktet mot vegg. Etter en stund gikk døra til kupéen opp og en mann sa «Guten Abend!». Laab svarte ikke, han konsentrerte seg om å puste tungt og regelmessig. Da tyskeren ikke fikk et svar, brydde han seg ikke mer om mannen i overkøya. Laab åpnet så vidt det ene øyet og så i speilet på motsatt vegg at tyskeren var i uniform. Like etter banket det på døra til kupéen og inn kom enda en tysker, han var sivilkledd. De to kjente tydeligvis hverandre godt fra før.

Soldaten fortalte at han gledet seg til å komme hjem til Stettin på permisjon og møte kjæresten Hertha igjen. Den tyske sivilisten fortalte at han blant annet hadde vært med på en aksjon på en øy. De skulle ta to «forvillede» østerrikere, men de slapp dessverre unna. Laab var sikker på at de to andre i kupéen hørte hvor hardt og fort hjertet hans slo. Han tenkte at han og Huber var idioter som hadde forlatt Tyssebotn. Det ble ikke mer søvn på Laab den natten. Tidlig neste morgen sto soldaten opp, kledde på seg

og tok tingene sine med seg. Laab regnet med han gikk til røykekupéen. Begge østerrikerne ble liggende i køyene sine til toget stanset i Oslo, og de gikk gjennom billettkontrollen uten problemer.

Oslo

I Stavanger hadde Laab og Huber fått et par adresser i Oslo som de kunne oppsøke. I Sinsenterrassen bodde en journalist fra Stavanger som het Christiansen. Hos ham og kona fikk de overnatte. Neste dag fikk journalisten til et møte med et medlem i NKP (Norges Kommunistiske Parti), som nazi-regimet forbød allerede i august 1940. Mannen presenterte seg som Normann, og samtalen med ham gjorde at østerrikerne fikk noe avgjørende å tenke på. Normann sa blant annet til dem:

Det er ikke umulig å komme over grensen til Sverige, men det er noe som er viktigere for dere å bestemme. Denne krigen er i startfasen. Hitler har ennå ikke mobilisert alt det krigsmaskineriet han har til rådighet. Det er umulig å vite hvilket land som blir overfalt neste gang. Kanskje er Sverige om noen måneder okkupert av Tyskland. Husk at dere her i Norge har forbindelser. Hvis dere er forsiktige og opptrer klokt, kan dere med gode hjelpere holde dere skjult i årevis. Å oppholde dere illegalt i Sverige er umulig. Flere av de tyske og østerrikske politiske flyktningene som kom seg over til Sverige i april, befinner seg nå i en interneringsleir. Det er uvisst hvor stor den tyske innflytelsen på den svenske regjeringen er. Men hvis Tyskland invaderer Sverige, så vil man ganske sikkert si i interneringsleiren til tyskerne: Vær så god – her er de. Ikke misforstå meg! Vil dere over grensen, så skal jeg hjelpe dere så godt jeg kan. Men – hvis jeg var dere, så ville jeg reist tilbake til der dere var og forsøkt å holde meg i skjul der så lenge som mulig.

Beslutningen ble tatt fort – tilbake til Brekka. De visste at Laura Kolstøs bror, Bård Fylgesvold, skulle frakte en last med ved til Stavanger i løpet av de to siste dagene av november. Å få skyss med ham tilbake til Tyssebotn var en mulighet de ikke kunne la gå fra seg. Journalist Christiansen kjøpte billetter til nattoget til Kristiansand, og de kom seg videre til Stavanger uten problemer. De traff Bård hos familien Ibsen, og sammen med de to døtrene tok alle fem

en drosje til der hvor båten lå for anker. Bård og de to unge damene lo og vitset med drosjesjåføren, han ensat ikke de to andre tause passasjerene. Spenningen og nervøsiteten hos flyktningene slapp taket, og de kjente hvor godt det var å være blant gode venner igjen.

Tyssebotn

Reisen hadde vart i ti dager. Da Laab og Huber kom tilbake til Tysse, var de blakke og hadde knapt med mat. Dette endret seg til jul. Da fikk de pakker med klær og matvarer fra flere hold, blant annet fra familien Kockrow og andre i Stavanger, samt fra beboere i Tyssebotn. Pakkene fra Stavanger kom via Laura Kolstø.

1941 kom med snø og kuldegrader. Østerrikerne trengte penger og arbeidet rundt på gårdene blant annet med vedhogst og reparasjonsarbeid.

I april 1941 hørte de på radioen hos Jonas Tysse at Hellas og Jugoslavia ble okkupert av Tyskland. De var overbevist om at det var rett av dem å høre på Normanns anbefaling om å returnere til Tyssebotn. Samtidig følte de bitterhet over å være hjelpeløse tilskuere til at det ene landet etter det andre ble berøvet friheten.

Sommeren 1941 kom en forordning om at alle som ikke var medlemmer av Nasjonal Samling, skulle levere inn radioapparatene sine. Jonas Tysse hadde ingen planer om å følge den forordningen. Han leverte inn en gjenspikret kasse med passende vekt, radioen ble gjemt i en ur opp av gården.

Flyktningene hadde gode dager i Tyssebotn denne sommeren. De drev med skogsarbeid, fisket i Ullsvatnet og fikk besøk av venner fra Stavanger og Randøy.

Livet gikk sin vante gang, men en dag fortalte Laura Kolstø at lensmannen i Erfjord, Magnus Lovra, nå kjente til hvor de oppholdt seg. Hun og broren Bård mente at de ikke hadde noe å frykte fra lensmannen. Han var medlem i Nasjonal Samling, men det var mer i navnet enn i gavnet.

På tross av at lensmannen nå visste om dem, bestemte flyktningene seg for at de ville holde seg i Tyssebotn-området så lenge som mulig. Der var det folk de stolte på, og tilgangen til nødvendige forsyninger var relativt god. Men sikkerheten deres måtte forbedres, og de måtte gjøre tiltak for å unngå å bli overrumplet av Gestapo og deres norske

Ellen und Charles auf Besuch
mit Mütze der Verfasser.

Ellen (Vodalen) og Charles på besøk.
Charles med forfatterens skyggelue.
Foto fra Hans Laabs dagbok

håndlangere. Derfor bestemte de seg for å bygge et ekstra skjulested som lå enda mer skjult enn løa de nå holdt til i. Ca. 500 meter fra Brekka fant de et egnet sted beskyttet av tett vegetasjon. Der bygget de en hytte av stein og tømmer. Naboene skaffet takpapp, et vindu og en dør. Denne hytta hadde flere fordeler i forhold til løa på Brekka. Utsynet mot Tyssebotn og Tyssefjorden var bedre enn fra Brekka, og det var en god vannkilde like i nærheten. Men det var en stor ulempe med det nye skjulestedet. Det lå i et område hvor det krelte med hoggorm, så stedet ble raskt gitt navnet «Slangenburg».

Laab og Huber hadde nå bodd tett på hverandre i nærmere to år. Den nye hytta gjorde at de nå kunne være

noe mer for seg selv, og i perioder delte de seg mellom løa på Brekka og Slangenborg.

Vinteren 1942 var «elendiglich kalt», men ekteparet Kockrow hadde skaffet dem ullundertøy og ulltepper som holdt den verste kulden vekke. Enkelte morgener våknet Laab av at den ene kanten av ullteppene han hadde over seg, hadde frosset fast til veggen. Potetlageret deres frøs også, og det gjorde nesten samtlige potetlagre i Tyssebotn denne harde vinteren.

I slutten av juni 1942 kommer fire menn fra Stavanger på besøk til Tyssebotn. Den ene av dem var Marthon Horve. Han sa de tre andre kom fra Hjemmefronten, men ingen ble presentert med navn. Horve var formann i Stavanger AUF på slutten av 1930-årene og var flyktningenes første bekjentskap i Stavanger. Det var han som tok imot dem da de kom til Stavanger fra Oslo med dampskipet «Kong Olav» 21. februar 1938.

Snart tok en av mennene Laab til side. Han ble spurt om han og Huber kunne være med på å motta flydropp med krigsmateriell og å få dette i sikkerhet. Laab gledet seg over å bli spurt og så fram til endelig å bidra til noe viktigere enn egen overlevelse. Nærmere ordre skulle avventes, men Laab hørte ikke noe mer før etter et par uker. Da fikk de vite at Marthon Horve ble arrestert 16. juli i forbindelse med opprullingen av de illegale avisene. Horve ble overført fra fengsel i Stavanger til fangeleiren Grini, senere sendt til konsentrasjonsleiren Natzweiler i Alsace i Frankrike, hvor han døde 9. januar 1944.¹⁸

Omtrent samtidig med opprullingen i Stavanger endret situasjonen til flyktningene seg til det verre. En dag fikk de vite at NS-lensmannen i Erfjord hadde snakket med Bård Fylgjesvold, og sagt at nå kunne han ikke lenger holde det skjult at østerrikerne var i Tyssebotn. Lensmannen hadde sannsynligvis fått et hint om at nå gjaldt det å redde sitt eget skinn.

Laab og Huber reagerte umiddelbart. Enda en gang pakket de teltet og det mest nødvendige. De anslo at de ikke var i akutt fare og bestemte seg for i første omgang å holde seg i fjelltraktene rundt Tyssebotn. Da ville de ha mulighet til å holde en viss kontakt med folk i bygda og ha tilgang til nødvendige forsyninger.

Samme kveld dro de av gårde, de ga ikke beskjed til noen. De første dagene slo de opp teltet på en ny plass hver kveld.

Så fant de et godt skjult og passende sted å slå opp teltet i nærheten av Sørhusbekken.

Tidlig en morgen kom Jonas Tysse gående. Han kom helt uforvarende på flyktningene mens han lette etter en hest som hadde kommet seg ut av innhengningen i løpet av natten. Tysse fortalte foruroligende nyheter. Dagen før hadde han snakket med noen skogsarbeidere som nylig var kommet til Tyssebotn fra Hålandsosen. De fortalte om fire ukjente menn med fiskeutstyr som hadde kommet til bygda med dampbåten. Først trodde skogsarbeiderne og andre lokale at de var turister som hadde kommet for å fiske, men mennene hadde håndtert fiskeutstyret så klønete at mistanken ble vakt om at det var et skalkeskjul.

Laab og Huber ba innstendig Jonas Tysse om å være forsiktig, og han lovet å rømme gården, selv om han var midt i høyonna, hvis de ukjente mennene nærmet seg. De tre tok avskjed med hverandre, og det var siste gang Laab og Huber så Jonas Tysse.

Teltet ble tatt ned, og de tok seg lenger opp i fjellsiden øst for Tyssefjorden. De neste nettene sov de under en steinheller i Sørhusheia, drøyt 500 meter over fjorden. De ville ikke være heftet med å sette opp og ta ned teltet.

Nytt oppbrudd

27. juli 1942 kom Statspolitiet til Tyssebotn. De kom kjørende den smale Tyssebotnvegen via Kolstø. Det var fullmektig Finn Sveinås som ledet aksjonen. Blant de andre som var med på aksjonen, var politikonstabel Holger Tou jr.

«Fra 27/7 1942 til et par dager ut i august s.å. deltok tiltalte i ettersøkning etter to østerrikske flyktninger som oppholdt seg på gården Tysse i Erfjord. Det ble foretatt husundersøkelse på flere gårder, hytter og utløer. Jonas Tysse som flyktningene hadde bodd hos, måtte flykte og gå i dekning til kapitulasjonen. Hans bror Magnus ble arrestert som gissel av Statspolitiet og ført til Stavanger.»¹⁹

I tillegg til Magnus Tysse ble også husholdersken Ranveig Auestad og naboen Arne Rød arrestert. Ranveig Auestad satt fengslet i to måneder. Magnus Tysse satt først i fengsel i Stavanger, så overført til Opstad tvangsarbeids- hus. Han slapp ut etter syv måneders soning, men fikk ikke flytte tilbake til Tyssebotn. Han måtte bo på Sand et års tid. Gården ble konfiskert av NS-myndighetene.

Jonas Tysse var midt i høyonna et stykke unna våningshuset da Statspolitiet kom. Han ble advart av en gutt i bygda, sprang mot gården og greide å få med seg en rifle og ammunisjon. Han stakk så av gårde og greide å gjemme seg i en ur som lå svært ulendt til. Fra denne dagen levde Jonas Tysse som mer eller mindre fredløs fram til krigens slutt.²⁰

Østerrikerne så ikke selv hva som skjedde. Raimund Huber fikk vite om de dramatiske hendingsene dagen etter, da kom han i kontakt med feriegjesten Johanna²¹, som de kjente til fra før. Hun var på ferie i Tyssebotn sammen med barna og en venninne. Johanna hadde gode forbindelser til motstandsbevegelsen. Hennes ektemann²², som var britisk statsborger, var i tysk forvaring.

Laab og Huber pakket umiddelbart sammen de få eiendelene sine, gikk i retning «Slangenborg» og trakk enda høyere til fjells. De slo seg ned under en fjellhylle, der hadde de godt utsyn over Tyssefjorden og kaien i Tyssebotn.

Etter et par dager kom folk fra Statspolitiet tilbake sammen med forsterkninger fra Gestapo. Denne gangen kom de i en hurtiggående motorbåt, og Laab og Huber både hørte og så dem komme. I Ryfylke var dagene i slutten av juli og i begynnelsen av august 1942 svært varme. Fra utkikkspunktet sitt høyt over Tyssefjorden kunne østerrikerne se mennene fra Statspolitiet og Gestapo gå som en karavane fra hus til hus. På grunn av varmen tok de av seg uniformsjakkene, og de hvite skjortene lyste som «blinkendes Kristall» i solskinn.

Mennene fra Statspolitiet og Gestapo tvang Arne Rød til å ta dem med til alle hytter, skur og utløer i bygda. De åpnet ild mot mange av bygningene før de stormet inn. Laab og Huber fant de ikke.

Gården til Jonas Tysse ble som sagt konfiskert, og mannskapene fra Gestapo og Statspolitiet viste ingen tegn til å forlate Tyssebotn. Via feriegjesten Johanna ble det sendt en henstilling til Karen Kockrow om at en videre flukt for østerrikerne ble planlagt.

Meldingen om den intensiverte jakten på Laab og Huber nådde også Olav Nilssons gate 71 i Stavanger, hvor familien Jensen bodde. Ole Jensen, sammen med sønnen Åke, hadde sentrale posisjoner i motstandsarbeidet i Stavanger. Ole Jensen var rektor ved Stavanger tekniske skole og var en framtreddende politiker i Stavanger Arbeiderparti. Han hadde

de studert i Tyskland og snakket tysk flytende. Sønnen Åke arbeidet som lærer ved Kongsgård skole ved krigsutbruddet, og han ble senere leder av etterretningsorganisasjonen XU i Stavanger. Familiene Jensen og Kockrow var omgangsvener, så østerrikerne og familien Jensen kjente hverandre fra før krigen.²³

I en bok om den norske Skottlandsbrigaden skrev Åke Jensen bl.a. følgende:

Jeg for min del var så heldig å tilhøre en politisk interessert og språkmektig familie med god økonomi og en romslig leilighet. Den politiske interessen førte til sterk avstandstagen fra Mussolinis fascisme, nazismen i «Das dritte Reich» samt Nasjonal Samling og Quislings variant av nazismen her hjemme.

Min far var utdannet i Tyskland. I nødsårene etter 1. verdenskrig tok familien seg av tyske og østerrikske «feriebarn» på humanitært grunnlag. Dermed ble tysk så å si mitt andre «morsmål». Våre forskjellige «kvalifikasjoner» bidro til at vi ble trukket med i virksomheten til den lokale «Justiskomite». ... I mitt hjem mottok vi frem til midten av 1939, for bare å nevne noen: Max Hodan som hadde vært stadsfysikus i Berlin og riksdagsmannen Gerhard Seger med hustru. Videre kom Herbert Frahm som skiftet navn til Willy Brandt og et par østerrikske kommunister ...²⁴

Ole Jensen skrev også en krigs dagbok, denne ble også ferdigstilt etter krigen. Derfor kan datoene være omtrentlige.²⁵

Utdrag fra Jensens dagbok som beskriver de dramatiske dagene i august 1942:

«1/8 1942. Oppdrag nr. 2 alt på tapetet. Huber og Lab (østerrikere) må evakuere fra Ærfford og helst ut av landet. J..... sendt til Myra med passblanketter, vistnok stjålet av S..... B.....²⁶ Sat og ventet på henne sammen med sammen med K.....²⁷ Det gikk en og to og tre timer over tiden og vi anså det for mest sannsynlig at hun var tatt da hun plutselig dukket opp. Var helt ferdig på grunn av den langvarige spenning, men alt var godt etter programmet. Bare at hun måtte ta en senere båt. Kjøkk jente.

4/8-1942. Situasjonen klarer. Huber og Lab anmeldt av ordføreren som hele tiden har vist om dem, men ikke syntes han hadde plikt til å anmelde før han nylig blev lensmann. Han er nazist. Huber og Lab bygget en hytte nær bygden og en mer skjult inne i et skogholt mellom fjeldene. De levde av bøkker-

Åke Jensen. Foto: privat

arbeid o.l. Lensmannen varslet om at han måtte anmelde dem og de drog tilfjelds. En avdeling med hirdgutter og Gestapofolk drog innover. De arresterte den ene av de brødrene som flyktningene var blitt hjulpet av mens den andre drog tilfjelds med rifle så nazistene ikke turde gå stort utenfor bygden. De fant den første hytten til flyktningene, omringet den og pepret den til de var sikre på at det ikke kunne være noe levende igjenn derinde. De fant så hytten tom. Den annen hytte fant de ikke.

5/8-1942. Fått bud fra Ærfjord. Flyktningene skal gå over fjeldet og ned rørgt. på den annen side. Der skal de treffe K. som tar passfotografier av dem.

6/8-1942. K. reist til Ærfjord. Kamouflasje bærplukking.

11/8-1942. K...²⁸ kommet tilbake og avga rapport oppe hos J.²⁹. Han hadde ført flyktningene over fjeldene.

12/8-1942. Fotografiene skal være ferdige i morgen, men de må inn til Lyse for å bli klebet på passene. Får selv ta den jobben. J. ville virke minst påfallende, men er redd nervene kan svikte om det skulle gå galt eller inntreffe noe uventet. Temmelig mange må nå kjenne til dekningsstedet, så det holder neppe lenge. Må i hvert fall kikke på stedet.

13/8-1942. Fotografiene ferdige. Det var visstnok S. B. som har fått framkalt filmen og kopiert den. Hun kjenner da antagelig til mig, hvilket både er godt og ilde. Kan bruke henne direkte om det skulle være nødvendig. Bra å ha en direkte forbindelse med politiet nå for tiden.

27/8-42. Snakket om planleggingen av østerrikernes evakuering til Sverige. Da O....L.... er satt ut av spillet så må vi benytte oss av det evakueringssted jeg fikk oppgitt i Oslo da jeg fikk advarselen til Åke. Han må først dit inn og ordne med opphold og flukt over grensen. Så må G.... G....³⁰ hente dem og få dem over fjeldene til Oslo i mellomtiden. De begynner å bli utålmodige oppe i fjellensomheten. Lab begynner å bli nervøs.»

Flyktningene holder seg skjult på dagtid, men de hadde en avtale med feriegjesten Johanna og hennes venninne³¹. Det var en liten bro over Sørhusbekken, og tre ganger på nattetid ventet Laab og Huber under broen på de «mutigen Frauen». Da fikk de mat og informasjon om planleggingen av den videre flukten.

Klokka fem om morgenen en regntung dag i begynnelsen av august fortsatte østerrikerne flukten. De pakket

Kraftstasjonen ved Hiim i Suldal kommune. Foto: Svein Egil Klungtveit

Knut Holmboe kom tidlig med i motstandsarbeid. Han var utdannet murer og arbeidet ved flyplassen på Sola. Her samlet Holmboe etterretningsinformasjon. Han var også med på å produsere den illegale avisen Patrioten. Etter arrestasjonen høsten 1942 satt han fengslet i Stavanger. Holmboe ble så sendt til Grini og i oktober 1943 ble han sendt videre til konsentrasjonsleiren Natzweiler. Fram til han ble reddet av svensk Røde Kors i slutten av april 1945, satt Holmboe i fangenskap i konsentrasjonsleirene Dachau og Neuengamme. I tillegg var han en periode ved en arbeidskommando i München.

Knut Holmboe i 1941. Foto: Grete Holmboe

det mest nødvendige og gikk over fjellet via Ullsvatnet og Heimsvatnet og gikk langs rørgaten som førte til kraftstasjonen ved Hiim, i nærheten av Sand. De kom fram klokka halv åtte om kvelden, utslitte og søkkvåte. I nærheten av kraftstasjonen traff de sine gode venner og hjelpere Karen og Hermann Kockrow. De hadde med en stor matpakke og ... «leckerbissen und eine Masse herrlicher Zigaretten.» Her møtte de også mannen som skulle ledsage dem videre på flukten. Dette var «K...», som han omtales som i Ole Jensens dagbok. I Hans Laabs dagbok er navnet «Knut». Han blir omtalt som en ung og sterk friluftsmann, og flyktningene forsto at han var godt kjent i traktene.

Østerrikerne tar for siste gang avskjed med ekteparet Kockrow og hvilte et par timer før de i ly av mørket fortsatte flukten, nå sammen med Knut. De gikk parallelt med nåværende riksvei 13, og da hørte de motordur fra kjøretøy for første gang siden de var i Stavanger i november 1940, og det gjorde inntrykk.

De kom til en plass hvor Knut visste det var fortøyd en robåt. I mørket tok Knut flyktningene over Suldalslågen i robåten, og de gikk videre. Klokka tre om natten kom følget til en løe. Knut sa at her kunne de hvile noen timer, så måtte de fortsette. Knut ville ikke avsløre mer av planen. Klokka seks om morgenen bar det videre til neste skjulested, som også var en løe. Her fikk Laab og Huber beskjed av Knut om å ta seg en hvil, skifte klær og barbere seg. Det var tid for fotografering.

Suldalsosen

Knut tar så flyktningene med til en stall hvor de får beskjed om å vente til Knut er tilbake med de falske passene. De fikk beskjed om at matforsyninger kunne hentes på nattetid i et skur i nærheten av stallen. Det var eieren av stallen som sørget for disse forsyningene³². Det ble lange og regntunge dager, og de så ikke andre mennesker mens de var i stallen.

Etter en drøy uke kom Knut tilbake med de nye falske passene og koffertene som hadde vært oppbevart i Tyssebotn. Nå var de ikke lenger østerrikske flyktninger, men de norske statsborgerne «Jensen» og «Johansen». De var overrasket over at den norske motstandsbevegelsen kunne produsere så feilfrie pass på så kort tid. Men de visste samtidig at hvis de måtte svare på spørsmål fra norsk politi, så ville

Garman Granfoss (til venstre på fotografiet) var en av Åke Jensens nærmeste medarbeidere.
Foto: Riksarkivet i Sverige

Garman Granfoss var kaiarbeider, og han registrerte og formidlet informasjon om tysk skipstrafikk. Granfoss var også involvert i distribusjon av illegale aviser. Like etter at østerrikerne forlot Oslo, fikk Granfoss og Jensen kjennskap til at de var ettersøkt av Gestapo. 11. september 1942 passerte de grensen til Sverige. Granfoss sluttet seg til de norske polititroppene. Etter frigjøringen ble han sendt til Molde, hvor fotografiet er tatt.

de bli avslørt, og da hadde passene ingen verdi. Nå måtte kontroller unngås for enhver pris.

Flyktningene klippet håret, barberte seg, skiftet klær, og sammen med Knut gikk de drøye to kilometer i retning Suldalsosen. De følte seg som «fertige Gentlemen». De var nervøse, men traff verken biler eller andre folk på veien.

Planen var å reise videre samme kveld med dampskipet D/S «Suldal», som gikk over Suldalsvatnet til Nesflaten. De skulle også møte neste ledsager, som skulle følge dem til Oslo. Det nærmet seg kveld, og et stykke unna dampskipskaien traff de ham. Flyktningene ble ikke overrasket over hvem som møtte dem. Det var vennen deres Gustav, som de kjente godt fra Stavanger (se note 30). Han var havnearbeider, og sammen med Laab og Huber hadde han vært med på å distribuere antinazistisk propagandamateriell til sjøfolk om bord på tyske handelsskip som anløp Stavanger havn.

Gustav avlyste den planlagte turen over Suldalsvatnet. Sammen med ham på bussen fra Sand reiste en gruppe på cirka 20 personer som skulle på et Nasjonal Samling-stevne et sted i Sør-Norge. De skulle også reise videre med dampskipet fra Suldalsosen. Det ga Gustav og flyktningene ikke noe valg – turen måtte utsettes til neste kveld.

De tre mennene tok inn på hotellet og kjente gleden over endelig å kunne sove i skikkelige senger. Dagen etterpå plukket de tyttebær som Gustav sendte til familien sin i Stavanger. På dampskipet som gikk fra Suldalsosen om kvelden var det ikke mer enn et dusin passasjerer, og overfarten gikk problemfritt.

På vei gjennom Suldalsporten til hotellet på Nesflaten.. Illustrasjon fra Hans Laabs dagbok

Nesflaten

Ved ankomst Nesflaten tok de kontakt med Hotell Bratlandsdal. Hotellet ble i 1941 kjøpt av Olav Johannesen³³, han og familien var bekjente fra Stavanger. Johannesen blir i dagboken omtalt som en stor optimist som var overbevist om at hele dette «Nazispetakel» snart ville bryte sammen. Han lovet å hjelpe flyktningene med et sikkert oppholdssted og matforsyninger.

Laab, Huber og Gustav ble servert et godt måltid på hotellet, og Olav Johannesen spanderte en flaske vin fra sitt private lager og som han hadde spart på lenge. Like før de gikk til sengs, fortalte Gustav om den videre planen for flukten: med buss fra Nesflaten til Bø i Telemark og så med tog til Oslo. Dette var ifølge Gustav den sikreste ruten, og det var ingen hyppige offisielle kontroller på disse strekningene. I Oslo skulle flyktningene innkvarteres i en leilighet som var eid av en mann fra Stavanger som på denne tiden var i hjembyen på ferie sammen med familien sin. Gustav hadde fått fatt i nøkkel til leiligheten. Flyktningene ga ut-

trykk for at planen med å oppholde seg i en leilighet i Oslo som sto tom, likte de svært dårlig. De begrunnet dette med at naboene ville tro at tre ukjente menn som tok seg inn i leiligheten var tyver og at de ville ta kontakt med politiet, eller i verste fall med Gestapo.

Gustav fikk penger av østerrikerne, og neste dag reiste han til Oslo for å prøve å ordne annen og sikrere innkvartering. Hotelleieren lovet å beskytte dem til Gustav var tilbake fra Oslo.

Roalkvam

Om ettermiddagen dagen etter rodde Olav Johannesen Laab og Huber i retning Roalkvam ved Suldalsvatnet. Han tok dem med til et ubebodd gårdsbruk hvor de kunne oppholde seg. De fikk beskjed om at hvis det skjedde noe av betydning for dem, så ville en mann med navn Christian komme til gården.

Den tredje natten flyktningene var på gården, kom han. Christian ble sendt av Olav Johannesen til skjulestedet ved Roalkvam for å fortelle Laab og Huber at det var kommet to tyske «turister» med schæferhunder til Nesflaten. De hadde prøvd å komme i kontakt med folk i bygda, noe de ikke lyktes med. En av «turistene» kjøpte et postkort i hotellets kiosk og skrev til «Susi» i Stavanger at han ville være tilbake i byen om to ukers tid. Hotelleieren leste kortet før det ble ekspedert videre. Han var overbevist om at Gestapo-agenter var tilbake for enda en gang å søke etter de østerrikske flyktningene. Nå var ekstra forsiktighet avgjørende, Gestapo ga seg tydeligvis ikke.

Det bugnet av tyttebær i nærheten av gården ved Roalkvam, og flyktningene syntes det var godt å endelig kunne bidra med en liten gjenytelse for all den hjelpen de hadde fått. De plukket flere kilo tyttebær til Hotell Bratlandsdal, og en pakke med bær ble også sendt til fru Kockrow.

Telemark

Etter seks dager kom Gustav tilbake fra Oslo. Johannesen hentet Laab og Huber, og i løpet av den første natten i september 1942 ble de og Gustav kjørt i en lastebil til Hotel Breifonn, som lå på Håra ved Røldalsvatnet. De reiste videre med buss til Røldal og så videre til Haukeli i sneglefart via de utallige «Serpentina» i Austmannalia.

På bussen tok en av passasjerene fram et munnsplill og begynte å spille. Gustav spratt opp, gikk fram i bussen og begynte å synge. Han sang flere sanger, og stemningen i bussen var god. All oppmerksomhet var rettet mot Gustav og han som spilte munnsplill, ingen enset de to tause mennene langt bak i bussen.

Etter flere timers bussreise kom de til Åmot, her ble det et opphold. De andre passasjerene i bussen gikk raskt i retning en kafé, Laab og Huber holdt seg i et skogholt på den andre siden av veien. Sjøkkerte så de at en stor og åpen bil plutselig kom kjørende forbi. I bilen satt seks menn i Gestapo-uniformer. Cirka 100 meter fra kafeen var det et veikryss med et skilt hvor det sto «Til Rjukan». Bilen kjørte inn på denne veien, men med ett stoppet den. Nervositeten steg hos Laab og Huber, og de gikk lenger inn i skogholtet. Bilen rygget tilbake og sto stille noen sekunder, men så kjørte den inn igjen på veien til Rjukan og forsvant. Enda en gang var faren over, men nervene var i helspenn hos østerrikerne. Sannsynlig ville mennene fra Gestapo først gjennomføre en kontroll av busspassasjerene, men så ombestemte de seg.

Oslo

Lettelsen var stor da oppholdet i Åmot var slutt og bussen kjørte videre mot Bø. Derfra tok Laab, Huber og Gustav toget til Oslo.

Med raske skritt gikk de tre mennene gjennom den mørklagte hovedstaden til det nye skjulestedet. Det var en leilighet til et yngre ektepar, ektemannen arbeidet som malermester. Åke Jensen, en god venn fra Stavanger og sønnen til Ole Jensen, var også i leiligheten da de kom.

Flyktningene ante ikke hvor lenge de måtte være i leiligheten. De fordelte restlageret av matvarer, fikk vasket noen klær og lest illegale aviser.

Etter fem lange dager kom endelig ordren: hold dere klare. De pakket det aller nødvendigste i ryggsekkene. Utenpå sekkene festet de et kar, som så mange andre bærplukkere brukte på denne tiden. Laab og Huber hadde også fått falske reisetillatelser som gjorde at «Jensen» og «Johansen» kunne bevege seg utenfor de politidistriktene som var angitt i de falske passene som ble laget til dem. Nå gjensto siste etappe.

Neste dag sto malermesteren og så ut vinduet i det lille

kjøkkenet som vendte mot en stille gate på den andre siden av gårdsplassen. Sammen med ham var kona, Laab, Huber, Gustav og Åke Jensen. De var helt stille, stemningen var anspent og de var klar over hvilken risiko de utsatte seg for.

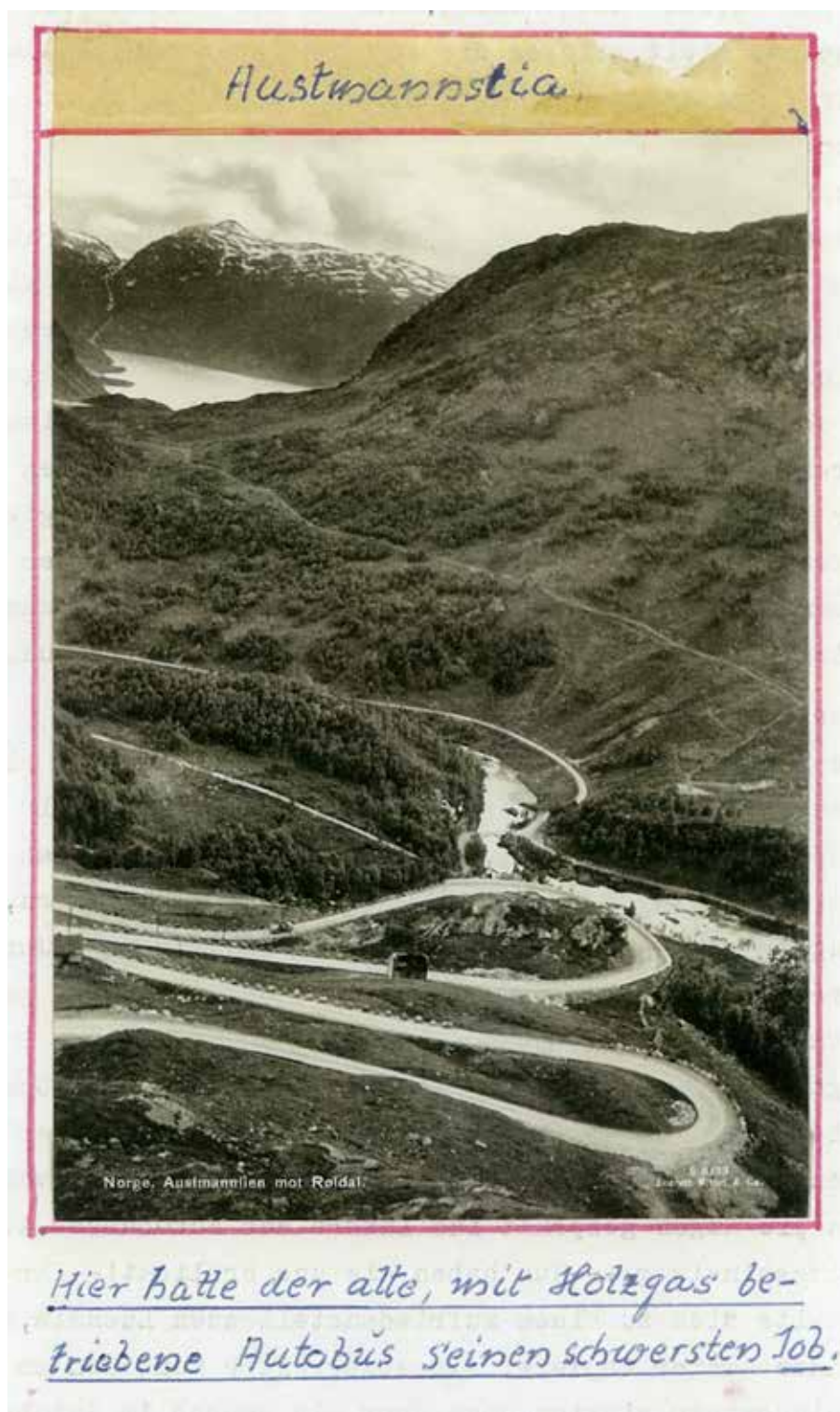
«Nå!» sa plutselig malermesteren. Flyktningene grep ryggsekkene, tok avskjed, gikk hurtig ned baktrappen i bygården og over gårdsplassen og inn i en ventende bil. Etter en stund stanset sjåføren et øyeblikk, og en tredje mann satte seg inn i bilen.

Østfold

De tre mennene blir satt av ved en liten jernbanestasjon sør for Oslo. Det var tydelig for østerrikerne at også siste del av flukten var godt planlagt. Transportetappene var lagt opp med stor presisjon, slik at venting på offentlige steder skulle unngås i størst mulig grad. Den tredje mannen presenterte seg som fabrikkarbeider B. J. Elander fra Oslo, og han hadde med togbilletter til Laab og Huber. Like etter at de kom, kjørte det et tog inn på stasjonen. Det ble ikke lange togturen, de gikk av på en stasjon i nærheten av Glomma. Herfra skulle de ta en buss videre. Da bussjåføren så dem, sa han høyt og tydelig at de med ryggsekker skulle sette seg bakerst i bussen. Der var en liten kupé med egen inngang. Bussen startet og nærmet seg en bro som var bevoktet av tyske soldater. Laab og Huber hadde fått vite at sjåføren var en mann som den lokale motstandsbevegelsen stolte på, og det gjorde tydeligvis også de tyske soldatene, turen gikk videre uten kontroll. Flyktningene ante ikke hvor de skulle eller hvor lenge de skulle være om bord i bussen, men de forsto at de kjørte sørover. Det ble færre og færre passasjerer, og til slutt var de tre flyktningene de eneste om bord, utenom sjåføren. Plutselig stoppet han bussen og beordret dem ut.

Han pekte mot en grøft, ga dem beskjed om å gjemme seg der til en ny bil kom, og kjørte bussen videre. Det gikk ikke mange minuttene før en bil kom kjørende. De tre kom seg inn i en fart, og bilen kjørte raskt videre. Utenom sjåføren var det en medhjelper foran i bilen. Etter en stund stoppet den opp ved en skog, og sjåføren kommanderte dem ut. Den andre mannen overtok bilen og kjørte vekk.

Sjåføren begynte så å gå med raske skritt innover i skogen, og flyktningene fulgte etter. Etter en halv times gange

ble det klart at de ikke greide å holde følge med sjåføren. Laab og Huber visste at de ikke var i særlig god form, men det sto mye dårligere til med den om lag ti år yngre Elan-der. Sjåføren måtte ta ryggsekken hans og avpasse farten han gikk i. Til slutt kom de fram til et lite hus som tilhørte sjåføren og foreldrene hans. Da de kom inn i huset, tømte sjåføren, til flyktningenes store overraskelse, vesken sin på et bord. Det viste seg at den inneholdt en anseelig mengde ammunisjon. Fra støvleskaftene tok sjåføren fram to pistoler. Disse ble gjemt på forskjellige steder i huset.

Grytidlig om morgenen onsdag 9. september 1942 fikk flyktningene de siste informasjoner og instruksjoner. I tillegg til den illegale virksomheten kjørte sjåføren også lastebil. Denne dagen skulle han og medhjelperen kjøre en leveranse med kull. Han fortalte flyktningene at de ville bli gjemt på lasteplanet og at kjøreturen var på cirka 40 kilometer. Han var også klar på at nå gjensto den farligste delen av flukten. De tre mennene kjente igjen på uro og usikkerhet.

De tok seg tilbake til der de gikk av bussen to dager tidligere og gjemte seg bak et stort grantre. Presis klokka ni om morgenen ble de hentet av sjåføren og medhjelperen hans. Sjåføren fortalte dem at de måtte passere en tysk kontrollpost. Uroen og redselen spredde seg på nytt hos de tre, og på spørsmålet om hva de skulle gjøre hvis gjemmestedet ble oppdaget, svarte sjåføren: «Alt har gått bra fram til nå». Han fortalte at han sto på vennskapelig fot med flere av de tyske vaktene. Sjåføren pekte på støvleskaftene sine og sa at hvis de ble oppdaget – «da fyller vi lufta med bly!»

Rutinert og uten nervøsitet ble flyktningene plassert tett sammen på lasteplanet av sjåføren. De måtte sitte på huk med ryggen mot bakveggen til førerhuset. Det ble stappet svarte sekker med kull tett rundt dem. Over lasten og de tre mennene ble det lagt en stor og tung presenning. Så startet lastebilen. Lasteplanet ristet, det var bekmørkt, det var knapt med luft under presenningen og de kunne ikke bevege på seg. De satt der som «lebende Mumien». Alle tre ble kvalme, alle tre kastet opp, fremdeles uten å kunne bevege på seg.

Så hørte de at det ble slått hardt i bakveggen, det var signalet. Nå gjaldt det å være så stille som overhodet mulig, nå gjaldt det livet. De hørte at sjåføren gikk ut av bilen og sa

I Austmannstia hadde den gamle bussen, som gikk på vedgass, den vanskeligste jobben. Postkort fra Hans Laabs dagbok

høyt og tydelig «Sieg Heil!» Ved å gå ut av bilen hadde han større bevegelsesfrihet hvis noe uforutsett skjedde. For de tre på lasteplanet føltes minutter som timer. De ante ikke hvor mange tyskere som var utenfor lastebilen, men de hørte det ble snakket på tysk og på norsk. De hørte også at sjåføren lo og vitset med de tyske vaktene.

Endelig fikk sjåføren beskjed om at han kunne kjøre videre, og flyktningene pustet lettet ut. Nå var de forbi den største faren uten å ha blitt oppdaget. De var imponert over den unge sjåføren som hele tiden framsto som rolig og med nervene under kontroll. Dette bidro også til å roe ned flyktningene. Lastebilen kjørte noen kilometer til, så stanset den.

De siste tre kilometerne til grensen måtte de gå til fots gjennom skogen. Medhjelperen kjørte lastebilen videre, sjåføren gikk med de tre mennene. Hans Laab var den av flyktningene som kunne håndtere våpen, så han fikk den ene pistolen og ammunisjon. Etter å ha gått i en god halvtime, kom de til en lysning i skogen. Her stoppet sjåføren og sa: «I løpet av den siste måneden har jeg hatt 33 transporter og fraktet 168 mann hit. Flyktningene følte en enorm lettelse, de var sterkt preget og rørt da de tok avskjed med sjåføren. Han snudde og gikk vestover, flyktningene gikk østover. Ett minutt senere var de i Sverige. 883 dager på flukt var over.

Etterord

Laab og Huber gikk over grensen i nærheten av Järnskog i Värmland fylke. De ble registrert av svenske myndigheter i Töckfors og tatt i forvaring i Karlstad fengsel. De ble satt fri 26. september 1942 og fikk svensk fremmedpass i november samme år.

Etter at krigen tok slutt, reiste Raimund Huber tilbake til Østerrike og ble gjenforent med sin ektefelle.

Hans Laab ble igjen i Sverige, men var på noen besøk i hjemlandet. Han returnerte permanent til Østerrike i 1953. Etter krigen ble han skilt fra sin første kone og giftet seg på nytt da han kom tilbake til Østerrike. Både Laab og Huber fortsatte å være aktive i kommunistpartiet til de døde.

Hans Laab døde i Klagenfurt 4. januar 1972, og Raimund Huber døde i Donawitz 5. oktober 1977.

Det gjør inntrykk å lese i dagboken om alle de som med stor personlig risiko, var villige til å hjelpe Laab og Huber. For de fleste av dem var flyktningene helt ukjente, men de risikerte hardhendt behandling og fengselsstraff for å hjelpe dem og holde dem skjult for Gestapo og Statspolitiet. Mange av hjelperne delte slett ikke Laabs og Hubers politiske oppfatninger, men viljen til å stå imot Gestapo og det norske Statspolitiet trumfet ulike politisk ståsted.

Erfaringene fra illegal virksomhet og fengselsopphold i 1930-årene i Østerrike var av stor betydning for at flyktningene kom seg helskinnet til Sverige. Laab og Huber var kjent med Nazi-Tysklands behandling av politiske motstandere, de forsto 9. april 1940 at de var i akutt fare og agerte umiddelbart. I dagboken til Hans Laab beskrives hvordan de på hver ny plass de kom til eller oppholdt seg, gjorde seg godt kjent med omgivelsene, identifiserte mulige skjulesteder og fluktruter og utviste generelt stor forsiktighet.

Man kan spørre seg hvorfor Gestapo og Statspolitiet i Stavanger brukte noen av sine mest erfarne menn, som i tillegg var bevæpnet, for å få fatt i to ubevæpnede politiske flyktninger. Det kan ha hatt sammenheng med at de ville statuere et eksempel for naziregimets motstandere og gi en advarsel til andre. Kanskje spilte drapsanklagene mot Hans Laab og Raimund Hubers rømning fra tvangsarbeidsanstalten også en rolle. Ifølge historiker og forfatter Jan Magne Arntsen er det sannsynlig at Gestapo ikke ga opp jakten på flyktningene fordi de var kommunister. De tyske okkupasjonsmyndighetene skrev daglig detaljerte rapporter fra det okkuperte Norge, de såkalte «Meldungen aus Norwegen» (Meldinger fra Norge). Allerede fra juni 1940 inneholdt «Meldungen» en fast delrapport om kommunistenes motstandsarbeid. Søkelyset mot kommunistene ble enda klarere uttrykt etter at NKP ble forbudt i august 1940, men motivene til Gestapo og Sikkerhetspolitiet i Stavanger forblir ukjente.³⁴

I avisen 1ste Mai for 12. desember 1947 sto følgende brev på trykk under overskriften «Takk fra østerrikere til Stavanger»:

I et brev til 1ste Mai ber de to østerrikske kamerater om å få overbringe en helsing og takk til «de norske Stavangerkamerater og folk.»

Huber skriver ellers: Vi hadde nytt vår norske asylrett i Stavanger i vel 2 år da tyskerne kom 9. april. Ved hjelp av kamerater i Stavanger lyktes det oss å fri oss ut av tyskernes grep. Vi hadde hverken lyst til å vandre i tysk konsentrasjonsleir og ennå mindre å kjempe på tyskernes side mot den gavmilde og gjestfrie norske befolkningen. Vi er derfor stolte over aldri å ha gått tyskernes ærender.

De to år vi fikk lov å være i Stavanger har gitt oss mange skønne minner og gode opplevelser. Vi kommer heller aldri til å glemme den tida. Nordmennene i Stavanger med sine organisasjoner og fagforeninger i spissen ytte oss stor hjelp og de muliggjorde at vi fikk leve i et fredelig land uten forfølgelser. Dertil i en vidunderlig natur med fjell og fjorder som ikke en gang Østerrike kan måle seg med.

Men de angripende tyskere gjorde radikalt slutt på denne skønne tilværelsen og Norges befolkning fikk oppleve det tyranni som hadde sitt verdensberømte utspring i Hitlers Tyskland. Men trass i den tyske besettelsen klarte vi to likevel å leve mer enn to år i Norge, gjemt bak fjell og fjord hos solidariske bønder som Per Vodalen i Sandanger, Randøy, Jonas Tysse og fru Laura Kolstø i Erfjord o. a.

Folk fra Stavanger holdt forbindelsen med oss, sendte penger og mat, klær osv., og gjorde dette ofte med fare for sitt eget liv. Det er klart at vi har alle disse nordmenn å takke for at vi begge i dag er i live. Og siden kom vi med hjelp av norske patrioter vel over til Sverige. Nå etter at vi er kommet heim til Danowitz Loeben i Grasz (sic) fylke Steiermark har vi fått tilsendt mange verdifulle matpakker fra Stavangerfolk.

Vi vil nytte dette høvet til å sende særlig Stavanger Hermetikkfabrikantenes Forening som hjalp til med å få pakkeseendingen i stand.

Takk, tusen takk, også til alle de andre som privat har sendt oss pakker. Dessverre er det oss umulig å takke hver enkelt personlig, da det er så mange adresser som er blitt ødelagt på veien til Østerrike. Av den grunn kan ikke alle få takkebrev tilsendt.

Videre må vi få lov til å sende en spesiell takk til Odd Fellewlosjen (sic) som har sendt tranen til barna. Tranefatet ble hentet i Salzburg, men det var dessverre blitt skadet under transporten, så det lekket. Derfor måtte vi skaffe et annet fat til den fortsatte transporten til Donowitz.

Det er oss en ubeskrivelig stor glede at det finnes en så stor solidaritet blant norske arbeidere og befolkningen for øvrig. Og

at en har hatt forståelsen av at det også i Østerrike har vært folk som ikke kjempet med Hitler, men som trosset ham og hans blodregime. Det er heller ikke få østerrikere som av den grunn har satt livet til i kampen for freden og demokratiet.

Dertil er det mange, ja titusener, som har sittet i fengsler eller konsentrasjonsleirer og er blitt sjuke og har fått knekk for livet.

Nettopp disse mennesker har levert bevis for at det ikke bare var østerrikere som var soldater i Norge og adlød Hitler, men også slike som sto nazismen i mot og dermed satte livet sitt på spill.

Jeg håper at vi med dette takkebrev har funnet veien fram til alle som vi står i takknemlighetsgjeld til, og som vi alle sender vår personlige helsing til, venner, kamerater, kjente og ukjente.

Raimund Huber

Donawitz 119A. Loeben

Obersteiermark, Österreich

Takk for god hjelp med artikkelen til:

Jan Magne Arntsen, Torbjørg Baardsen, Erik Ettrup, Liv Reidun Tysse Førland, Grete Holmboe, Svein Egil Klungtveit, Jorunn Romsbotn, Atle Skarsten, Prof. Dr. Georg Tidl og Anbjørn Vaage.

Kilder

Trykte publikasjoner og nettsteder:

<https://snl.no/austrofascisme> (12.12.2023)

<https://www.fanger.no/persons> (11.04.2024)

Arntsen, Jan Magne (2018) En fortiet historie – Tjemsland-gruppa og kommunistisk motstand i Stavanger 1940-1945. Stavanger, Piren forlag

Bratland, Doris (1999) Kvervaminne frå øvre Suldal. Nesflaten Ungdomslag

Gjerde, Jan (2019) Industriforstaden Hillevåg 1894-1960. Sandnes, forlagshuset Commentum

Drange, Ernst (2010) Jelsa – Gardar og folk I. Suldal kommune

Historien om Skottlandsbrigaden 1940-1945 (1997). Utgitt av

Skottlandsbrigadens Kameratklubb. Forlaget Grenland

Haaland, Karine (1999) Veien mot rettferd. Oslo, Landsorganisasjonen

Kockrow, Hermann (1972) Nekrolog over Hans Laab. Kopi, ingen kildehenvisninger. Arbark (Arbeiderbevegelsens bibliotek og arkiv)

Lorenz, Einhart (1992) Exil in Norwegen. Rüsselheim am Main, NOMOS

Militærhistorisk Forening Rogaland (2023) Motstand I – Motstandskampen i Rogaland 1940-1942. Sandnes, Forlagshuset Vest

Jensen, Ole (u.å.) Krigsdagbok. Stavanger byarkiv, PA-0006.D0002 Riksarkivet i Sverige. Utlänningsakt fra SUK Kanslibyrån F1AC vol. 9534

Skjøsberg, Harald (1981) En flyktningepolitikk utvikles. Norsk politikk overfor tyske flyktninger 1933-1940. Hovedoppgave i historie ved UiO

Stahl, Knut (1962) Motstandskampen 1940-1945. Utgitt av Stavanger kommune, Stabenfeldt forlag

Tidl, Georg (2009) Von der GESTAPO gehetzt - Auf der Flucht durch Norwegens Fjorde - Das Tagebuch des Kommunisten Hans Laab. Wien, Erhard Löcker GesmbH

Tjeltveit, Njål (1985) Krigsåra i Hjelmeland. Hjelmeland kulturstyre

Vetlesen, Vesla (2008) Kommunist og sabotør - Helge Hansens krig. Oslo, Aschehoug forlag

E-poster

E-post fra Erik Ettrup 15. april 2023

E-post fra Grete Holmboe 9. april 2024

E-post fra Atle Skarsten 9. mai 2024

Aviser:

1ste Mai 18. og 23. april 1947 og 12. desember 1947

Stavanger Aftenblad 7. desember 1946 og 19. mars 1985

Stavangeren 18. august 1954

Noter

- 1 Samtale med Dr. Georg Tidl 14.04.2024
- 2 Lorenz, side 230
- 3 <https://snl.no/austrofascisme> (05.01.2024)
- 4 Haaland, side 32
- 5 Skjøsberg, side 106
- 6 ARBARK (Arbeiderbevegelsens arkiv og bibliotek) H. Kockrows nekrolog over H. Laab. Fra arkivet «Tyskspråklige flyktninger i Norge»
- 7 Samtale med Jorunn Romsbotn 22.07.2023. Hun er oldebarn til Guro Romsbotn
- 8 Tjeltveit, side 23
- 9 Tjeltveit, side 23
- 10 Stedsangivelse gitt av Svein Egil Klungtveit 15.10.2023
- 11 Ibid.
- 12 Samtale med Jorunn Romsbotn 22.07.2023. Hun er barnebarn til Per og Martha Romsbotn
- 13 Tysk uttrykk med betydningen bekymringsløst liv med alt en trenger.
- 14 Samtale med Jorunn Romsbotn og Svein Egil Klungtveit 22.07.2023
- 15 Samtale med Jorunn Romsbotn 23.07.2023

- 16 Veiingeniøren var sannsynligvis Hadle Vaage, broren til kjøpmann Lars Vaage. Samtale med Anbjørn Vaage 20.05.2024
- 17 «Ibsen» er trolig et fiktivt navn. Det er ingen med etternavn Ibsen listet i adressebøkene for Stavanger i denne perioden. Familien «Ibsen» var sannsynligvis familien Skjelbred som bodde i Kirkebakken 23. Døtrene Margrete (1918-1963) og Gerd (1922-1999) var aktivt med i motstandsarbeid under krigen. For utfyllende informasjon om søstrenes innsats, se Sven Egil Omdals artikkel «Det sto kvinner bak» i Stavangeren 2018:2 og Vesla Vetlesens bok «Kommunist og sabotør – Helge Hansens krig» (2008)
- 18 Norsk digitalt fangearkiv - <https://www.fanger.no/persons/25285> (14.01.2024)
- 19 Riksarkivet – Landssvikarkivet (RA-S-3138) – L-sak Finn S. Sveinås. Under landssviksaken mot Sveinås ble han karakterisert som «den verste bøygen for heimefronten». 22. april 1947 ble han av en enstemmig Gulating lagmannsrett dømt til tvangsarbeid på livstid. Sveinås ble benådet tidlig i 1950-årene, og han bosatte seg i Sverige
- 20 Stavanger Aftenblad 7. desember 1946
- 21 Feriegjesten var Johanna Rowan, født Sørhus. Samtale med Reidun Tysse Førland 22.07.2023
- 22 Thomas (Tom) Rowan. Spinnemester ved Sandnes Uldvarefabrik. Samtale med Reidun Tysse Førland 22.07.2023
- 23 MHFR, side 81
- 24 Historien om Skottlandsbrigaden, side 172
- 25 Jensen, side 55-56
- 26 Stahl, side 176. «S..... B.....» var Solveig Bergslien
- 27 Stahl, side 176. «K.....» var Hermann Kockrow
- 28 Stahl side 176. «K....» var Knut Holmboe. Dette ble bekreftet av Grete Holmboe, Knut Holmboes datter 09.02.2024
- 29 Vetlesen, side 28. «J.....» var muligens Johanna Rage, som hørte til XU-kretsen. Hun er ikke nevnt i Stahls bøker
- 30 Stahl, side 176. «G..... G....» var Garmann Granfoss
- 31 Sannsynligvis var venninnen Gudrun Tysse, Johanna Rowans søskenbarn. Samtale med Liv Reidun Tysse Førland 22.04.2024
- 32 Eier av denne stallen var etter all sannsynlighet bonden Erik Stråpa. Samtale med Grete Holmboe 19.03.2024
- 33 Bratland, side 445
- 34 Arntsen, side 63

OVE SEMBSMOEN

VANNFORSYNING TIL STAVANGER

En historie preget av konflikter

1. Innledning

Det er vel anerkjent at verden står overfor en global krise i å sørge for nok og rent vann til stadig flere mennesker, urbanisering, et mer intensivt jordbruk og industrialisering. Konflikter om tilgangen til og fordelingen av denne knappe ressursen er derfor blitt mer og mer vanlige. Og fordi vann er en så grunnleggende nødvendighet for menneskers overlevelse, er det mer sannsynlig at konfliktbildet bare vil øke enn avta i årene som kommer.

I motsetning til mange land og områder i verden finner vi oss i et land og et område av Norge som til nå har tilnærmet overflod av vann både til vannforsyning og kraftproduksjon. På Nord-Jæren har det likevel, så å si siden etableringen av det interkommunale vannverket på 1950-tallet, vært en kontinuerlig konflikt mellom vannverket og noen få kommuner om tilgangen til, og utnyttelsen av vannkilder for vannforsyningen til det urbaniserte området i denne delen av Rogaland fylke.¹

Konfliktene har i stor grad dreid seg om jordbruksinteresser, der gårdbrukere, grunneiere, bondelag og kommunene har motsatt seg nedbygging av landbruksjord og klausulering av nedslagsområdene til de foreslåtte vannkildene. I bunnen av konfliktene ligger også et element av den tradisjonelle by-land- konflikten der vannverket er blitt symbolet på makten fra det urbane Nord-Jæren som prøver å tilrane seg ressurser fra utkantkommuner.

Stavanger kommune har fra naturens side ikke vannkil-

Interkommunalt vannverk, ved Langevatn i Gjesdal. Foto: Ukjent / Stavanger byarkiv

Bjerkreim vil ikke forsyne Jæren med vann. Stavanger Aftenblad 22.10.1977 – Koss ska'di'gå me' oss hvis Vårherre va liga kneben av seg så Bjerkreimbuen

der som har kunnet gi nok vann av høy kvalitet og trykk etter hvert som behovet har økt.. Innenfor kommunegrensen er det Mosvatnet og Stokkavatnet som til tider har fungert som vannkilder for byens befolkning,

Etableringen av vannforsyningen til byen fra Mosvatnet ble fullført i 1866 og en senere bygging av trykkbassengene på Vålandshaugen sto klart i 1898. Allerede i 1916 ble det foreslått å sikre seg vannforsyning fra Gjesdal, men planene ble lagt på is gjennom første verdenskrig. Gjesdalprosjektet ble funnet å bli for kostbart, og derfor besluttet Stavanger bystyre i 1927 å benytte Stokkavatnet som hovedvannkilde. Det ble bygget ny pumpestasjon ved vannet og lagt en trykkledning opp til et trykkbasseng på Tjensvoll. Anlegget her var ferdig i 1939.

Det første vannverket og de senere utvidelsene frem til andre verdenskrig er gjort til gjenstand for omtale både i byhistorisk sammenheng² og i bedriftshistorier³ I denne artikkelen tar jeg for meg historien om da Stavanger som deltaker i Interkommunalt Vannverk (heretter forkortet IV) i 1950-årene rettet blikket mot vannkilder i Gjesdal, og de interessekonflikter som den gang oppsto. Mye av stoffet er hentet fra min masteroppgave fra 2017 ved UiS.⁴

2. Etablering av Interkommunalt Vannverk (IV)

Allerede i 1938 ble det etter initiativ fra ordføreren i Hetland, Olav Tveteraas, tatt initiativ til et felles vannverk for Stavanger og kommunene omkring, og en komité ble opprettet med medlemmer fra Stavanger, Sandnes, Hetland og Høyland. Imidlertid kom krigen og la arbeidet på vent gjennom krigsårene.

I 1946 tok man igjen opp tråden, og kort tid etter sluttet også Madla og Sola seg til komiteen.⁵ Etter en vurdering av flere alternativer utarbeidet av tidligere vannverkssjef i Oslo, Ove Owe, konkluderte vannverkskomiteen med å anbefale Svihusvatnet - og Seldalsvatnet i Høyland som vannkilder. Der hadde Sandnes kommunale elektrisitetsverk allerede sikret seg fallrettigheter for sitt elektrisitetsverk. Men da nedslagsfeltet her ble for lite, foreslo vannverkskomiteen utvidelse ved at det i tillegg skulle overføres vann fra Madland i Gjesdal kommune.

Men interessekonfliktene mellom kommunene skulle snart vise seg. Sandnes hadde problemer med å akseptere prissettingen av vannforsyningen. Utkast til vedtektene i 1948 tok utgangspunkt i at prisen på uttak av vann fra hovedledningen skulle være den samme uansett uttakspunkt. Et mindretall holdt på sonetakster. Lars Øglænd, som representerte Sandnes i komiteen, fremsatte følgende forslag: «Interkommunalt vannverk anlegges i fellesskap frem til det sted hvor den første avgrening tas. Herfra bekoster så de kommuner som enten enkeltvis eller i fellessak grener ut fra dette sted.»⁶ Siden Sandnes og Høyland lå nærmest, ville det bety at de slapp billigst unna. I tillegg til prissetting mente både Sandnes og Høyland også at det foreslåtte prosjekt ville ta for lang tid å realisere. De ville heller satse på en mindre og enklere utbygging i det samme vassdraget. Sola var villig til å ta sin del (2,95%) av investeringene, men tok forbehold om å bidra til driftsutgiftene.⁷

Bystyret i Stavanger vedtok vannverkskomiteens innstilling i desember 1950. Hetland og Madla herredstyre tiltrådte deretter innstillingen i mai 1951, mens Sandnes, Høyland og Sola meldte seg ut i oktober samme år. Vedtektene for det Interkommunale Vannverket (IV) ble vedtatt i de tre kommunene i løpet av 1953.

Det første styret besto av:

Stavanger:	Hetland:	Madla:
Andreas Cappelen	Tørres Heggebø	Johan Weltzien
Olav Ødegård	Edvard Nygård	
Trygve Wallem		

Olav Ødegård ble utnevnt til formann i styret mars 1952 og satt i denne rollen til januar 1961. Gerhard Våland ble etter kort tid bedt om å fungere som styrets juridiske konsulent. Og i oktober 1952 ble Helge Talseth ansatt som vannverksingeniør.⁸ Ødegård, Talseth og Våland skulle vise seg å bli helt sentrale personer i arbeidet med realiseringen av denne første utbyggingen for IV.

Styret tok kontakt med Sandnes for å få klarhet i om IV sin bruk av Svihus- Seldalvassdraget ville skape problemer for Sandnes og Sandnes E-verk sine planer i samme vassdrag. Sandnes svarte med at de ikke ville legge hindringer i veien dersom bare Sandnes og Høyland ble sikret tilstrekkelig med drikkevann for fremtiden. Styret fikk likevel inntrykk av at det ville være vanskelig å gå for dette prosjektet uten å komme opp i kompliserte og uoversiktlige ansvarsforhold og forpliktelser overfor Sandnes og Høyland.⁹ Styret i IV gikk derfor inn for å utrede andre alternativer.

3. Figgjofeltet

Helge Talseths oppgave som vannverksingeniør skulle ikke bare bli å finne det beste alternativ til fremtidig vannkilde, men også utføre prosjektering, og lede utbyggingsarbeidet.

Allerede i mars 1953 la han fram en utredning/generalplan som var en analyse av nedslagsfelter, reserver, utbyggingsalternativer, regulering av vann, overføring til forbruker, fiskeri og kraftinteressenter. Økonomi i alternativene var også dekket.

Rapporten beskrev fire alternativer (Se kart s. 56).¹⁰

- 1) Kylles-Lutsi feltet fra Lutsi-området til Ims ved Høgsfjorden.
- 2) Oltedalsfeltet med Oltedalsvatnet og tilførsel fra Forevatnene i Madland
- 3) Figgjofeltet ovenfor Edlandsvatnet og Limavannet (Langevatn-prosjektet) Dette alternativet baserte seg også på en rørledning fra Langevatn til Tjensvollhøyden i Stavanger
- 4) Bjerkreimsvassdraget, Røyselandsfeltet og Birkelandsfeltet

Og konklusjonen var:

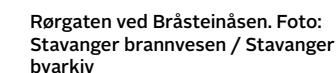
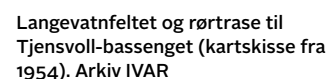
«Stavangerhalvøens vannforsyning bør i fremtiden foregå med Figgjenfeltet som vannkilde. Man oppnår derved å få kontakt med de største vannressurser, og få et vannverk som i teknisk og økonomisk henseende er andre alternativer overlegent. Også når det gjelder den rene vannkvalitet vil et slikt vannverk stå i en særstilling».¹¹

Representantskapet i IV sluttet seg til planen og bystyret i Stavanger vedtok den som sak 112 17.juni 1953. Allerede sommeren 1954 sendte så IV inn et foreløpig utkast til konsesjons- og ekspropriasjonssøknad til NVE (Norges vassdrags- og energidirektorat).¹² Til søknaden fulgte det også med en fortegnelse over grunneiere som man antok ville bli berørt ved regulering av vannkildene og dem som ville bli berørt av vannledningstraseen fra Langevatn til Tjensvoll. Hovedstyret i NVE returnerte imidlertid søknaden med krav om at den måtte bearbeides videre. Spesielt la de vekt på at planen også beskrev alternativer for overføring fra ett vassdrag (Bjerkreimsvassdraget) til et annet (Figgjovassdraget), noe som det ikke var lovhjemmel for.¹³ Planene ble derfor videre bearbeidet slik at Bjerkreimsvassdraget ble holdt utenfor og ny søknad innsendt den 30.september 1954.¹⁴

Av følgeskrivet til søknaden fra høyesterettsadvokat Gerhard M. Våland ble det hevdet: «Herved er antallet av dem som berøres av ekspropriasjonstillatelse blitt meget sterkt begrenset. Skaden vil nå i alt vesentlig gjelde skade på fisket og kraftverk i Figgen».¹⁵

Hovedstyret i NVE hadde imidlertid ytterligere innvendinger før saken kunne legges ut til høring, bl.a. måtte IV sende inn forslag til klausulering(servitutter) på de eiendommene som lå opp til vannkildene for å hindre forurensinger. Dette ble utarbeidet i samråd med Folkehelseinstituttet og deretter godkjent av helserådene i deltakerkommunene.

Men ennå var ikke den berørte kommunen, Gjesdal, hørt i saken. En bearbeidet konsesjonssøknad ble oversendt NVE 27.desember 1954, og lagt ut til offentlig høring med høringsfrist 1. mars 1955. I offentliggjøringen het det at IV søkte om: «tillatelse etter vassdragslovens §17 å ekspropriere det som trenges av vann og grunn og rettigheter i Figgjovassdraget og Frøylandvassdraget for anlegg av vannverk, herunder rett til å regulere nedenfor nevnte vann slik».¹⁶

Planen baserte seg bare på bruk av Langevatn med overføring av vann fra Selstjern og Storavatn som vannkilder med uttak av inntil 1m³/s.¹⁷ Nedslagsfeltet var nå oppgitt til å omfatte Langevatn med 4,4 km², Selstjern 4,3 km² og Storavatn/Dybingsvatn 11 km². I nedslagsfeltet var det ifølge IV 33 grunneiere som ville bli berørt.¹⁸

Konsesjonssøknaden var i henhold til de krav som den gang ble stilt, men langt mindre omfattende enn det som i dag kreves av konsekvensutredninger på en rekke fagområder, som for eksempel vern av natur og vassdrag, forurensningsproblematikk, klimautfordringer og bærekraft.

4. Interessenkonflikte

Den omfattende utbyggingsplanen utløste en storm av sinne og protester i Gjesdal der vannkildene og nedslagsfeltene lå. Aktørene som markerte seg sterkest var jordbruksinteressene representert ved grunneiere, Gjesdal Jordstyre og Gjesdal Bondelag. Elveeierinteressene markerte seg gjennom Figgjo Elveeierlag, mens De Forenede Ullvarefabrikker (DFU) på Ålgård, Figgjo Ullvarefabrikk og Figgjo Fajanse hevdet sine kraftverksinteresser. Gjesdal kommune ved formannskap og herredstyre var også kraftfulle i sine uttalelser.

Det ble avholdt orienteringsmøte med grunneierne i april 1955 uten at det roet gemyttene noe særlig. NVE som

høringsmottaker mottok i alt 14 protester, som ble oversendt IV for kommentarer.¹⁹ Styret i IV erkjente at planen var altfor omfattende og etter all sannsynlighet ikke ville føre fram. De bestemte seg derfor for å finne det alternativet som ville gi tilstrekkelig med vann i en 50 års periode, som hadde forutsetningen for god vannkvalitet, og ga de rimeligste utbyggingskostnadene. Søknaden ble derfor trukket tilbake og en ny søknad sendt til NVE 2. juli 1955, kalt «den endelige plan». Den vesentligste forskjellen fra den foregående planen lå i at nedslagsfeltet og berørte vann nå var redusert.

Motstanden ble heller ikke nå redusert, og sivil ulydighet ble også tatt i bruk. Blant annet ble det slått hull på to pongtonger av en flåte som ble brukt til oppmåling i Langevatn. I politianmeldelsen av 13.juni 1955 ble det hevdet at dette ikke kunne være barnestreker, men «utført av voksne folk.» Politiet henla imidlertid saken på grunn av manglende bevis på hvem som stod bak.²⁰

Gjesdal jordstyre, under formann Fredrik Johan Gjesdal hadde konsesjonssøknaden fra IV oppe til behandling den 29 januar 1955. Uttalelsen fra møtet innledet bl.a. med følgende: «Slik som planen syner etter nemde dokument vil Gjesdal jordstyre på det aller sterkeste protestera mot at det vert gjeve løyve til oreigning. Vi skal kome med saklege og grunngeevne prov for protest.»²¹

Uttalelsen pekte på at det var 50 gårdsbruk som ville bli berørt av ekspropriasjonen med tap av 240 dekar jord. Dette ville igjen føre til nedslakting av husdyr og tapt melkeproduksjon. I tillegg ville innføring av klausuler, som bl.a. gikk på restriksjoner for gjødsling i nedslagsfeltet og inngjerding av vannkildene, sterkt påvirke gårdsdriften. Siden IV også ønsket å sikre seg forkjøpsrett til eiendommer ville dette føre til at bøndene ikke kunne selge jord slik de selv ønsket, og at IV hadde muligheter til å overta eiendommene innen kort tid. Jordstyret hadde utført beregninger som viste tapte skatteinntekter fra jordbruket til kommune og stat, og tap i inntekter fra melkeproduksjonen.²²

IV ble i denne saken tydelig oppfattet som Stavangers forlengede arm i et forsøk på å legge beslag på vann og jordbruk utenfor sitt eget område på Stavanger-halvøya. Gjesdal Jordstyre uttalte da også følgende:

«Vi står her framføre tilhøve som vil føra til at store deler av

Gjesdal med mange gårdsbruk vert leiglendingsbruk under IV. Vi har skremmelege dome på kva resultatet vert når Stavanger har jordbrukseigedom i i heradet. Stavanger har fleirtal i representantskapet i IV, og då må me venta at tilhøva vil halde fram.»²³

57 grunneiere var ikke mindre motstandere:

«På våre odelsgardar har slekt fylgt etter slekt. Alle har gjort sitt beste for at det skulle verta betre for etterkomarane. Alt dette vil no verta gjort til inkje om søknaden vert imøtekomen. Vi er alle glade i våre heimar og ser med sorg at det for ein grunnlaus søknad er fare for at heimane våre vert øydelagde.»²⁴

Dagbladet Rogaland var et markert talerør for de frustrerte og sinte aktørene i Gjesdal, med lederartikler og innlegg til støtte for bønder og grunneiere og tilsvarende sterke angrep på IV.

«Saken er oppsiktsvekkende fordi den tilkjennegir en mentalitet som viser en vanvyrndad og forakt like overfor jordbruket og dets stilling i vårt samfunn i dag og dessuten røper en maktbrynde overfor en hel samfunnsgruppes eiendomsrett som er stikk i strid med Grunnloven og dens ånd»²⁵.

Argumentasjonen som ble ført bar sterkt preg av at her kom det en institusjon med basis i det urbane Stavanger som for mange ville ødelegge livsgrunnlaget opparbeidet gjennom generasjoner. Det var imidlertid betegnende at ingen i Gjesdal syntes å være imot at IV skulle få vann fra kommunen, bare det ikke ble tatt fra Figgjo-vassdraget. («not in my backyard»). Madland ble derfor foreslått av de aller fleste som et bedre alternativ

Motstanderne av utbyggingen tok aktivt i bruk avisene som redskap for å fremme sine syn. På et styremøte i IV diskuterte man hvordan selskapet skulle møte anklagene som kom fram i pressen, og spesielt de fra Dagbladet Rogaland. Et vedtak ble fattet som sa:

«Styret ble da enig om at en måtte få de øvrige tre lokalavisar til å skrive positivt om IVs planer- en fant det nytteløst å gjøre noen henvendelse til «Rogaland» i den anledning.»²⁶

Kraftverks- og fiskeriinteressene ble også gjenstand for høring. På 1950-tallet var det i Figgjo-vassdraget tre kraftprodusenter: De Forenede Ullvarefabrikker (DFU) med en installert effekt på 230 kW, Figgjo Ullvarefabrikk med 300kW og Figgjo Fajanse med 230kW.²⁷ Alle lå nedstrøms

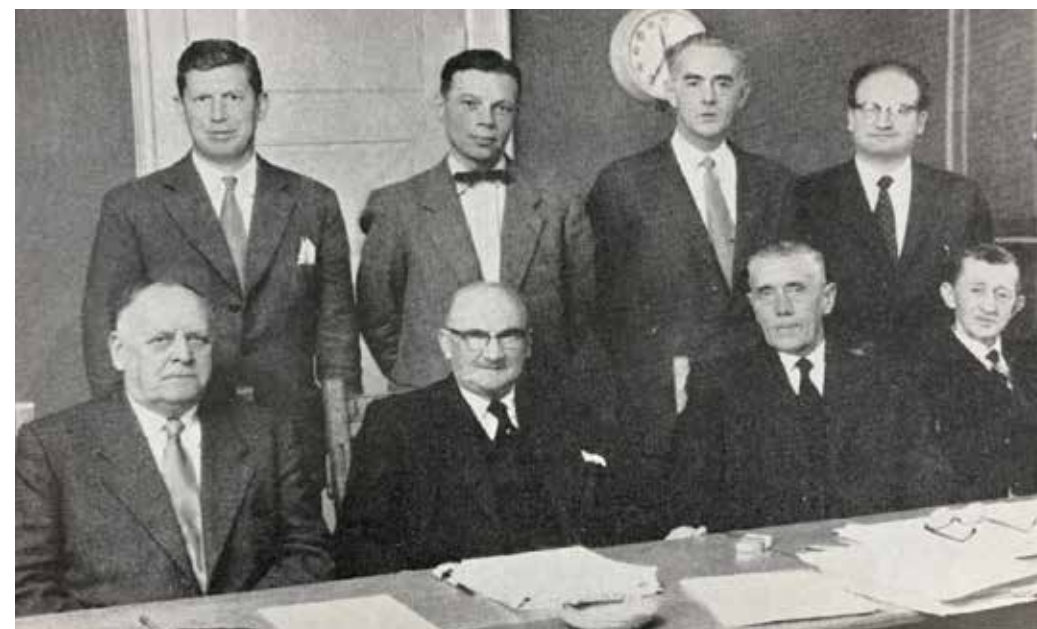
Langevatn. Av høringsuttalelsene gikk det frem at DFU var den kraftigste motstanderen blant kraftverkene. De hevdet at reguleringen av Langevatn, og at det skulle tas ut en vannmengde oppad begrenset til 1 m³/s, ville føre til reduksjon i kraftproduksjonen hos dem.

Figgjo-elven har i århundrer vært en viktig lakseelv og således en inntektskilde for grunneierne langs elven fra Ålgård og til munningen ved Sele på Jærkysten. Protestene fra Figgjo Elveeierlag og grunneiere pekte i hovedtrekkene på ulempene for fisket i elven med redusert vannføring som følge av utbyggingsplanene, og viste til at de hadde bedt IV om mer utførlige analyser og rapporter fra fiskerifaglig hold på dette området. De var imidlertid klar over at deres interesser i fisket ville bli tatt hensyn til i et etterfølgende skjønn.²⁸ Motstanden mot utbyggingen fra fiskeinteressene var derfor langt fra så bastant som den fra jordbruket.

Selv om Ålgård og Figgjo hadde et visst bymessig preg, så nok befolkningen i Gjesdal på Sandnes, og spesielt Stavanger, som representanter for andre verdier og syn på utvikling enn dem selv. At urbaniseringen var i ferd med å ete seg sørover fra disse byene og begynte å legge press på utnyttelsen av jordbruksjord, bidro til ytterligere motstand mot vannverket sine planer. Vannverket som ble oppfattet som redskap for Stavanger sine interesser, bidro også til å understreke den tradisjonelle «by-land» konflikten.

5. Utfallet av saken

Mengden av protester og flere behandlingsrunder førte til at det tok nesten to år fra NVE mottok «den endelige» søknaden 2. juli 1955 til de fattet en avgjørelse. Reguleringstillatelse for magasinene og ekspropriasjonstillatelse ble gitt ved Kongelig resolusjon 5. april 1957. Denne ga IV rett til å ta ut vann i en mengde av 1 m³/s (maks 1,150 m³/s), og regulere vannene i nedslagsfeltet slik IV hadde søkt om. Videre ga det IV retten til å erverve neddemmede arealer ved Langevatn- og Selstjern-feltet til sin eiendom. IV fikk også erverve arealer ved Langevatn som lå mellom vannet og de avskjærende grøfter som skulle anlegges. Totalt var det 11 dekar dyrket mark og 258 dekar dyrkbar utmark som ble omfattet av oppdemming. I tillegg ble lagt klausuler på 64 dekar dyrket mark og 36 dekar dyrkbar mark nær opp til vannene.²⁹

Ved skjønn som ble avsluttet 13. november i 1957 var det i alt 27 eiendommer i Langevatn- og Selstjernområdet som ble tilkjent erstatning. Over halvparten av grunneierne slo seg til ro med de tilkjente erstatningene, mens den andre halvparten forlangte overskjønn som ble avholdt 25. august 1958.³⁰ De fleste valgte årlige erstatninger som beløp seg til kr. 27.321 (overskjønn), mens engangserstatningene var på kr. 48.725. Erstatninger for skade på kraftinteresser og fiske ble tilkjent i egne skjønn i 1958 og 1959. Elveeierne fikk foruten engangs- og årlige erstatninger medhold i at IV måtte sørge for utsettelse av yngel/settefisk i elven. Forut for skjønnene inngikk DFU og IV også en avtale der IV etter eget valg skulle levere suppleringsvann fra sine magasiner eller betale en godtgjørelse til DFU for kjøp av suppleringskraft.³¹

Prefabrikasjon av betongrør (Ø900mm) for rørledningen fra Langevatn til et trykkbasseng på Tjensvoll (29km) hadde allerede startet i en fabrikk på Forus i 1956, men etter skjønnet i 1957 kunne anleggsarbeidene i Figgjo-området også begynne. Dammer ble bygget ved nordenden av Langevatn og ved Selstjern og Storavatn. For overføring av vannet fra Selstjern til Langevatn ble det også anlagt rørledning. Kostnaden for dette vannforsyningsystemet var på 38 millioner kroner da det ble offisielt innviet 20.11.1959.³²

Styret i IV 1961 etter fullføring av Langevatnprosjektet

1. rekke: Johan Weltzien, Olav Ødegård (formann) Tørres Heggebø (varaformann), Edvard Nygård

2. rekke: Leif Dolven, Chr. Aug. Thorning, Jan Johnsen, Tor Klingsheim

Foto fra Olav Ødegård et. al

Det skulle vise seg at årene etter at systemet var satt i drift tilsynelatende leget de bitre «sårene» som var skapt under konflikten på 1950-tallet, for i 1966 ble Gjesdal kommune selv medlem av IV. Deres eget vannverk kunne da ikke lenger dekke behovet for vann til Ålgård, der DFU og Ålgård Meieri var de største forbrukerne. Kommunen fant det derfor økonomisk og teknisk mest gunstig å kople seg til rørledningen fra Langevatn til Tjensvoll og inngå i det interkommunale felleskapet for vannforsyning til Nord-Jæren. Sandnes og Høyland, som var slått sammen i 1965, fikk problemer med både trykk og volumer fra sitt vannverk i Svihus-Seldal. Kommunen innledet da forhandlinger med IV samtidig som de startet utredninger for oppgradering av vannverket. Alternativet ble forlatt og fra 1. januar 1970 ble Sandnes også fullverdig medlem av IV.³³

Nye interessekonflikter skulle imidlertid dukke opp hver gang IV eller senere IVAR (Interkommunalt Vannverk og Renovasjon) i årene som fulgte hadde behov for nye vannkilder og søkte seg sørover til Bjerkreim. Og denne kampen om vannet har faktisk pågått helt fram til de siste år.

I disse konfliktene ligger et innslag av den tradisjonelle norske «by-land» konflikten, eller konflikten mellom et sentralt urbanisert område og utkantstrøk. I bildet er vannverket representanten for den sentrale Stavanger-halvøya som forsøker å «tilrane seg» ressurser i en utkantkommune. Vannverket har derfor blitt og blir oppfattet som dominerende og arrogant. Konfliktene belyser derfor de dype motsetningene mellom vannverkets politiske og økonomiske makt over den private eiendomsretten til gård og grunn, og den kommunale sjølråderetten.

Kilder

- Ødegård, Olav et.al., *Fellesvannverk for Nord-Jæren. Interkommunalt vannverk for kommunene: Stavanger, Hetland, Madla, Sola, Klepp. Beretning om anlegget* (Stavanger, 1961).
- Øye Gjerde, *Sprenger grenser. Vann, avløp og renovasjon i regionens tjeneste.* (Stavanger IVAR IKS, Wigestrands Forlag, 2015).
- Sembsmoen, Ove, *Verdien av vann.En studie av konflikter i vannforsyningen til Nord-Jæren, 1950-2017* Det Humanistiske fakultet, UIS, 2017.
- Wold Johnsen, Bodil. *Vålandshaugen*, Stavangeren nr. 3.2016
- Gjesdal formannskap, IKA
- Vannverkssaker Langevannsutbyggingen Arkiv IVAR

Noter

- 1 Interkommunalt Vannverk (IV) for Nord-Jæren ble etablert i 1952. Det skiftet navn til Interkommunalt Vann- Avløps- og Renovasjonsverk (IVAR) i 1979.
- 2 Bodil Wold Johnsen. *Vålandshaugen*, Stavangeren nr. 3.2016 og Engwall Pahr-Iversen, Kaptein Lange skaffet byen vann, Dagsavisen 15/11-2021
- 3 Kristin Øye Gjerde: *Sprenger grenser. Vann, avløp og renovasjon i regionens tjeneste.* (Stavanger IVAR IKS, Wigestrands Forlag, 2015).
- Olav Ødegård et.al., *Fellesvannverk for Nord-Jæren. Interkommunalt vannverk for kommunene: Stavanger, Hetland, Madla, Sola, Klepp. Beretning om anlegget* (Stavanger, 1961).
- 4 Ove Sembsmoen. *Verdien av vann.En studie av konflikter i vannforsyningen til Nord-Jæren, 1950-2017* Det Humanistiske fakultet, UIS, 2017.
- 5 Ødegård 1961:16
- 6 Ibid:16
- 7 Ibid.: 16-17
- 8 Ødegård 1961: 31-33
- 9 Ibid.:21.
- 10 Ibid.:38-55.
- 11 Ibid.: 53:
- 12 Interkommunalt Vannverk .Beretning om styrets virksomhet i 1954, Styrereferater 1955, Arkiv IVAR.
- 13 Interkommunalt Vannverk ,Beretning om styrets virksomhet i 1954, Styrereferater 1955, Arkiv IVAR
- 14 Søknad om rett til å erverve rett til vann i Figgenvassdraget som vannkilde for Stavanger, Hetland og Madla, Konesjonssøknad, 30/9-1954, Konesjonssøknader, Arkiv IVAR
- 15 Ibid.
- 16 Annonse, SA, 17.1.1955.
- 17 Søknad om rett til å erverve rett til vann i Figgenvassdraget som vannkilde for Stavanger, Hetland og Madla Konesjonssøknad 2. juli 1955, Konesjonssøknader, Arkiv IVAR
- 18 Ibid.
- 19 IV-Årsrapport 1955, Styremøter 1956, Arkiv IVAR
- 20 Vannverk. IVAR IKS serie Da-0005
- 21 Ekspropriasjonssaken med IV, 1955-57. Møtereferat 29.1.1955, Gjesdal kommune, Jordstyret, IKA.
- 22 Ekspropriasjonssaken med IV, 1955-57. Møtereferat 29.1.1955, Gjesdal kommune, Jordstyret, IKA
- 23 Ibid.
- 24 Høringsuttalelse fra Grunneiere 24.9.1955, Styremøte IV 21.11.1955, Styremøter 1955, Arkiv IVAR
- 25 «Skal Interkommunalt Vannverk ødelegge Gjestal herred?», DR, 12.3.1955.
- 26 Styremøte IV 31.8.1955, Styremøter 1955, Arkiv IVAR
- 27 Generalplan for utbygging av Figgjo-feltet. Helge Talseths rapport av 4 mars. 1953, Arkiv IVAR.
- 28 Høringsuttalelse fra Figgjo- elveeierlag 28.9.1955, Styremøte IV 21.11, Styremøter 1955, Arkiv IVAR
- 29 Ødegård 1961:144-147.
- 30 Ibid..
- 31 Ødegård 1961:144-147.
- 32 Ibid.:152.
- 33 Øye Gjerde:52-53

TORGEIR ESIG SØRENSEN

EN FORTELLING OM STAVANGERS GRØNNE SIDER

Utvikling av Stavangers grønne sider, eller Stavangers urbane grønnstruktur, begynte nok en gang tidlig på 1800-tallet. De første konkrete manifestasjonene av en villet utvikling er Byparken fra 1860-årene, starten av tilrettelegging av Mosvatnet som naturpark fra 1880-årene og Stavanger Turistforenings bygging av utsiktstårn (Haraldstårnet) på toppen av Ullandhaug i 1895.

Etter nesten 40 år i Stavanger kommune, og de aller fleste årene i nær kontakt med gjennomføring av kommunens grønne planer, ønsker jeg å formidle en fortelling om hva og hvordan, og kanskje litt om hvorfor Stavanger kommune sikret og la til rette en så god, sammenhengende grønnstruktur som den vi har i dag.

Men altså: slik jeg har opplevd, forstått, hørt og til tider etterrasjonalisert det, ut fra mine roller som avdelingssjef i det gamle park- og idrettsvesenet på begynnelsen av 80-tallet, som byens første miljøvernssjef i 1988-1995 og som park- og veisjef med noen andre roller i tillegg fra 1995 og ut 2020.

Dette er altså absolutt ikke en forskningsutredning. Andre som har vært med på å forme resultatene, om det er fra politisk eller administrativ side, vil helt sikkert fortelle historien på en annen måte, med vekt på andre hendelser enn dem jeg legger mest vekt på.

Dette er også en fortelling om hva innbyggerne har villet, «planleggingens triumf» (ja, sjekk generalplanen av 1965!), og ikke minst en fortelling om politisk og administrativ vilje, kompetanse og mot.

Uansett, resultatet av denne utviklingen er svært tydelig dokumentert: Dokumentasjonen ligger der ute i form av friområder, turveier, grønne korridorer, naturområder, leke-

Breiavatnet ca. 1915. I bakgrunnen det gamle posthuset. Gassverket skimtes lengre bak. Foto: Hans Henriksen / Stavanger byarkiv

Plan for rehabilitering av Byparken
1918. Kart: Stavanger byarkiv

plasser, idrettsanlegg, skolegårder, torg, plasser, miljøgater, bytrær, badeplasser, parker og hverdagsturer.

Det har vært mange med på å gjøre denne grønnstrukturen mulig: mange i parkvesenet, mange på byplanavdelingene, juridisk avdeling, utbyggere, utbyggingsavdelingen, og ikke minst politisk og administrativ ledelse. Mange.

Sammendrag

Fortellingen dreier seg om Stavanger kommune med de grensene som gjaldt fra 1965 til og med 2019.

I denne sammenhengen startet det med utarbeidelse og vedtak av det «nye» Stavangers første generalplan i 1965 (PBL, krav om generalplan) - kalt kommuneplan i dag – hvor hoveddelen av den grønnstrukturen som faktisk finnes tilgjengelig for innbyggerne i dag, ble vedtatt.

I alle år etterpå har altså arbeidet bestått i å sikre denne grønnstrukturen, både gjennom revidering av kommuneplanen, reguleringsplaner, utbyggingsavtaler, erverv og tilrettelegging av arealene. Dette har ikke skjedd uten kamp.

Det har vært en vilje og kompetanse, både politisk og administrativt, for å gjennomføre visjonen fra 1965: sørge for en gjennomgående grønn struktur som binder sammen hele byen og som er tilgjengelig for alle.

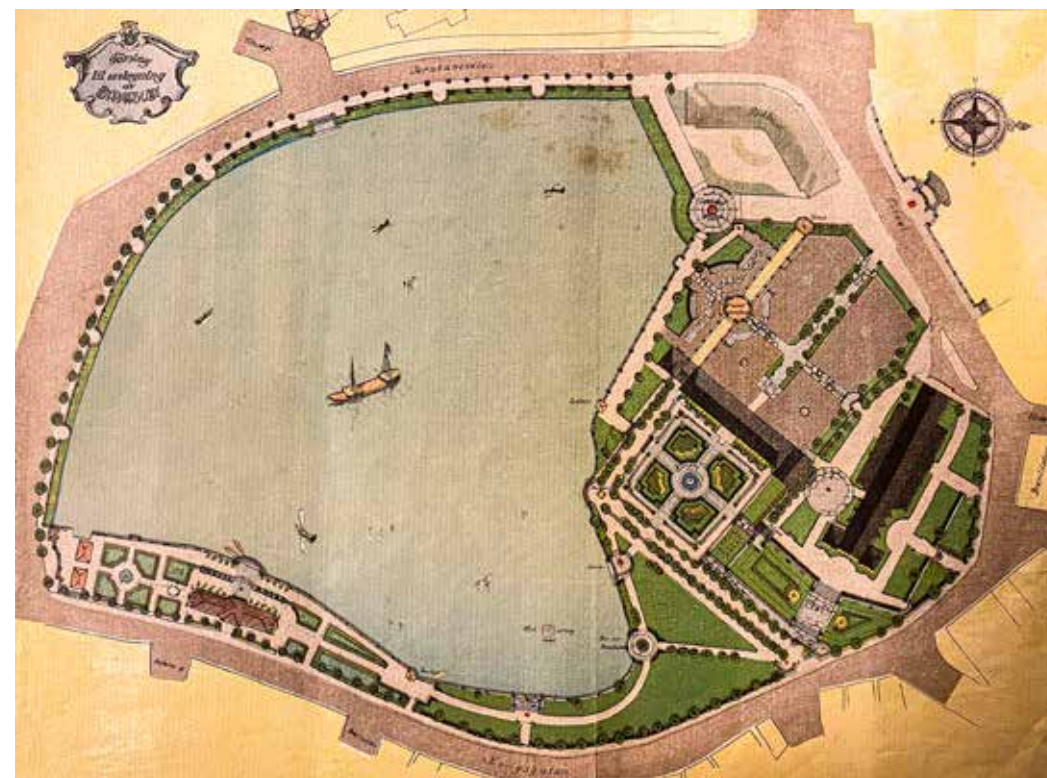
Utviklingen i Stavanger har vekket positiv oppsikt i andre byer både i Norge, i andre land og hos statlige miljømyndigheter. Mange har lurt på hvordan Stavanger har fått det til. Stavanger har tatt i bruk de muligheter som ligger i eksisterende lovverk på en måte andre byer ikke har våget, i alle fall ikke i samme grad.

Jeg tror grunnen til suksessen kan beskrives ganske enkelt:

Stavanger har fått det til fordi Stavanger ville. Og Stavanger har altså villet dette mer og mindre gjennom 60 år.

Litt bakgrunn

Vi har ikke Jærens lange sandstrender, eller Høgjærens, Ryfylkes eller Sirdalens fjell i Stavanger, men vi har dem fra en halv til en hel times kjøretur unna. Og vi bruker dem til rekreasjon, hele året. Så pass mye at jeg vil si at turgåing på Jærens sandstrender er en del av vår identitet. Men vi bruker dem bare i helger og ferier. Disse områdene er våre søndagslandskap.

Byparken. Foto: Torgeir Esig
Sørensen

Hverdagslandskapet er det som omgir oss til daglig.

De fleste byer i Norge var på 80 – og 90-tallet opptatt med å sikre grønne korridorer fra den bebygde by og ut til det vi i Norge kaller «marka». Det er bare det at Stavanger hadde ikke slike markaområder innen sine grenser. Stavanger er i norsk sammenheng annerledes.

Derfor ble det selve de grønne korridorene i den bebygde by som i stor grad måtte tjene som vår bymark sammen med noen større «utposninger» som Sørmarka, Stokkavatnet og Mosvatnet.

Den sammenhengende grønnstrukturen ble dermed veldig viktig for at vi også i Stavanger skulle kunne få en følelse av å bevege oss i grønne områder over lengre strekninger.

Korridorene og sammenhengene er også viktige for naturmangfold og grønne migrasjonsveier for levende organismer.

Hvorfor urban grønnstruktur?

Mer enn 50 % av verdens befolkning bor i urbane områder. I Norge er det over 80 % som bor i det som FN definerer som urbane områder.

Det er etter hvert en mengde forskningsresultater som viser at kontakt med natur, naturopplevelser og/eller fysisk aktivitet i naturomgivelser, er svært viktig i folkehelsearbeidet. Sosiale møteplasser ute, i parker, på plasser, på torg og i naturen, er avgjørende for befolkningens helse og velbefinnende.

Derfor er det så viktig å skaffe våre innbyggere disse mulighetene for nærkontakt med natur i det daglige.

Derfor er det viktig å sikre og gjøre tilgjengelig en sammenhengende grønn opplevelsesmulighet som en del av den urbane infrastruktur.

Derfor har det vært, og er det, viktig for Stavanger å sikre og tilrettelegge for en sammenhengende urban grønnstruktur.

Så, hvordan kunne Stavanger, den daværende tettest befolkede byen i Norge, byen med minst tilgjengelig grønne arealer pr. innbygger, ende opp med å bli den kommunen som tilbyr flest T-merkede turveier og flest kilometer T-merkede turveier i Norge? Det høres ikke helt sannsynlig ut når man også tar i betraktning at Stavanger arealmessig var en av Norges mindre kommuner.

Utgangspunktet

Jeg starter fortellingen i 1965, og skal fortelle litt om de hendelsene og gjennombruddene opp gjennom årene som jeg tror er viktigst.

Før jeg kommer til hovedtema, vil jeg likevel vise at utviklingen fra 1965 av sannsynligvis har vært preget av at en rekke av våre mest sentrale friområder og parker, allerede var på plass før 1965.

I tillegg vil jeg si litt om hva jeg mener med den sammenhengende, urbane og grønne infrastrukturen - hva den består av.

Noen viktige grønne områder fra før 1965

Det er vel nokså sannsynlig at generalplanen av 1965 med sine grønne strukturer ikke oppsto i et vakuum. Det må ha eksistert en holdning, en bevissthet og ikke minst en kultur for å sikre allmennheten tilgang til grønne arealer, både i Stavanger, Hetland og Madla kommuner, lenge før dette.

Det finnes flere håndfaste bevis for dette: Byparken, Bjergstedparken, Vålandsskogen, Mosvannsparken, Vaulen, Møllebukta, Godalen, Badedammen, Ullandhaug og Sørmarka.

Dessuten, ideen om sammenhengende grønne strukturer i byen var allerede på slutten av 1940-tallet manifestert i byplanene både i København og Oslo, og den grønne planen for Tromsøya ble vedtatt i Tromsø bystyre allerede på 1950-tallet. Omtalenes innhold av de enkelte områdene er en kombinasjon av det jeg har latt meg fortelle i årenes løp fra folk i og i tilknytning til parkvesenet, slik jeg har forstått det, og ikke minst god støtte i Stavanger Byleksikon som oppslagsverk.

Byparken

Byparken ble offentlig park etter vedtak i formannskap og menighetsråd allerede på 1860-tallet - samtidig med byggingen av Central Park i New York!

Bystyret fulgte de internasjonale trendene da som så mange ganger før og etter. Beslutningen ble senere godkjent av Kongen i Statsråd.

Byparken, som forfalt ganske sterkt fra 1950-tallet og fram på 1990-tallet, ble rehabilitert i årene rundt tusenårskiftet. Det lå et omfattende plan- og analysearbeid, samt samarbeid med antikvariske myndigheter, bak resultatet.

Porten til Bjergstedparken ca. 1900.
Foto: Michael Eckhoff / Stavanger
byarkiv

Blant annet utarbeidet park- og idrettsavdelingen i 1999 en svært interessant stedsanalyse som gir noe av bakgrunnen for dagens Bypark.

Endringer i Byparken møtes alltid med stort engasjement i byen. Heldigvis. Slik var det i 1918, da det var forslag om store omlegginger, og slik var det rundt årtusenskiftet da det var snakk om en betydelig opprusting.

Deler av Byparken har reguleringsbestemmelser som sier at ingen endringer kan skje uten at de er godkjent av parksjefen. Siden Byparken ligger på middelaldergrunn, er det likevel slik at antikvariske myndigheter har det siste ordet.

Byparkens rolle som tydeliggjøring av at Stavanger er en by, kan neppe overdrives. Litt uforløst likevel, fordi folk som kommer til jernbanens endestasjon, må gå i gata (Olav V's gate), i stedet for i Byparken. Den sistnevnte løsningen hadde vært en byankomst verdig.

Bjergstedparken

Bjergstedparken startet som en privat park for Lauritz W. Hansen, anlagt i engelsk stil antakelig rundt 1860. Stavanger kommune kjøpte parken i 1883. Eiendommen tjente i de første årene som epidemilasearett, men fra 1890-årene ble den tatt i bruk også til utstillinger og arrangementer. Stavanger Turistforening arrangerte den første turistutstillingen i 1890. Sunnhetsvesenet eide parken fram til 1920 da den ble overtatt i sin helhet av parkvesenet.

Parken var i mange år Stavangers store festplass og fornøylespark. Parken har en betydelig samling av store og gamle trær.

Turveien langs Mosvatnet.
Foto: Torgeir Esig Sørensen

Vålandstårnet/Vålandsskogen

På toppen av Vålandshaugen ble det oppført tårn og basseng i 1895. Dette ble gjort for å sikre byens drikkevannsforsyning.

Vålandshaugen har vært et populært utfarts- og utsiktsmål for byen lenge. Allerede under Napoleonskrigene ble den første «Vålandspibå» oppført for å tjene som utkikspunkt. Bøketrærne i Vålandsskogen er plantet rundt 1900.

Mosvannsparken

Mosvatnet danner i dag, sammen med Vålandsskogen, den mest sentrale parken i byen. Turveien rundt Mosvatnet er svært mye brukt, både til trening, trim og flanering.

Mosvatnet ble tatt i bruk som byens drikkevannskilde i 1865. Allerede fra 1880-årene startet tilretteleggingen av Mosvatnet som naturpark, Mosvannsparken ble atskilt fra Vålandsskogen da motorveien ble bygd på 1960-tallet, delvis sammenføyd igjen med kulverten som stod ferdig i 2018.

Mosvannsparken har vært gjenstand for gradvis «opp-spising» ved plassering av andre gode formål i det som opprinnelig har vært oppfattet som friareal/naturområde: Madlaveien, Motorveien, campingplass, gravplass og kunstmuseum.

Vaulen

Vaulen badeplass startet som karantenebass for husdyr. Stavanger friluftsråd overtok eiendommen i 1938. Plassen har blitt drevet som privat campingplass fra 1945 til 1967, og senere som kommunal campingplass fra 1967 til 1982. Etter dette har Vaulen vært drevet som et rent friområde/badebass. Det påstås at det har vært opp til 10 000 besøkende her på en fin sommerdag.

Møllebukta

Møllebukta er også en av våre mest populære badebass. Eierne av Madla gård anla allerede på 1700-tallet en privat park her. Møllebukta har vært offentlig badebass, eid av Stavanger kommune, i alle fall siden 1950.

Det har også blitt drevet restaurant i Møllebukta. Bygningene ble revet tidlig i 1980-årene. I 1972 ble det feiret 1100-års jubileum for slaget i Hafrsfjord her.

I 1983 ble «Sverd i stein»-monumentet av Fritz Røed satt opp i Møllebukta, og Møllebukta har sin identitet tydelig knyttet til slaget i Hafrsfjord og vikingtiden.

Godalen

Godalen friluftsbass ble etablert i 1950-årene og erstattet Strømvik bass, som ble nedlagt i 1957. Godalen er svært populær, særlig for beboerne på Storhaug.

Godalen friluftsbass inngår i turveistrekningen/friområdet Strømvik - Breivig. Dette friområdet ble i 2015 kåret til byens mest populære friområde.

Badedammen

Badedammen har eksistert som allment tilgjengelig badebass i forskjellige former sannsynligvis fra så tidlig som 1700-tallet. Stavanger Byleksikon angir at dette er byens eldste badebass. I bystyreprotokollen fra 1849 står det at den har vært brukt i «umindelige tider».

Det har vært mye strid opp gjennom årene om Badedammen, men ved hjelp av folkelig engasjement er den bevart. De siste «kampene» fant sted rundt 1959, ledet av journalist og Frisinn-mann Halvor Sivertsen (Hasiv). Badedammen er i dag bevart.

Den utstrakte boligbyggingen i området har ført til at behovet for en attraktiv park og badebass har økt betydelig.

Ullandhaug og Sørmarka

Allerede i 1895 fikk Stavanger turistforening oppført et utsiktstårn på toppen av Ullandhaug, etter å ha anlagt vei opp i 1892. Toppen av Ullandhaug var allerede den gangen et svært populært utfartsmål for Stavangers befolkning.

Fra 1920-tallet og fram på 1950-tallet foregikk en systematisk skogplanting i Sørmarka. Jordsmonnet var skrint, slik at det var begrenset med tresorter som kunne klare seg.

Vaulen badebass. Foto: Torgeir Esig Sørensen

Gammelt tre ved Stavanger katedralskole. Foto: Torgeir Esig Sørensen

Det ble nyttet mye bergfuru, og mye gran, både sitkagran, kvitgran og vanlig gran. Også noe lerk og vrifuru ble brukt. Jeg antar at grunnen til at gran og bergfuru (innførte arter i vårt klima) ble valgt på bekostning av for eksempel furu, hadde bakgrunn i at den skogreisningen som foregikk over hele landet (med betydelige statlige tilskudd), hadde sine mål forankret i produksjonsskogbruket. Uansett har nok denne «pionerfasen» vært en betydelig jordforbedrer, slik at det senere har vært mulig å gå over til mer krevende arter.

Utskifting av bergfuru og sitkagran startet allerede på 1980-tallet, hvor det særlig ble tatt sikte på å plante eik og furu.

Det har vært laget flere skjøtselsplaner og disposisjonsplaner for Sørmarka opp gjennom årene, den siste i 2016.

Hva består denne grønne, urbane infrastrukturen av?

Turveier i grønne omgivelser

Turveien er ryggraden i våre grønne omgivelser. Etableringen av turveiene har vært det viktigste grepet for å gjøre grønnstrukturen vår tilgjengelig for allmennheten. Turveiene understreker også den viktige sammenhengen i de grønne områdene.

Skog

Skogene våre er små, men er viktige deler av våre landskaps-parker. Vi har gjennom lang tid arbeidet med treslagsskifte i mange av våre skoger.

De kommunale lekeplassene

De kommunale lekeplassene, egentlig kvartalslekeplassene, snart 300 av dem, tilbyr mange muligheter for lek, aktivitet og sosiale møter. De er svært forskjellige i areal og innhold, men fungerer på sitt beste som sosiale møteplasser med muligheter for både lek og opphold for alle aldersgrupper.

Idrettsanleggene

De gir plass til mye fysisk aktivitet for mange grupper, og som regel passerer noen turveier gjennom eller langs.

Utsiktspunktene

En av mange måter å sikre venner av byens natur på, er å legge til rette for at vi blir glade i de grønne områdene, at de er områder som gir oss gode opplevelser. Ett av virkemidlene er å gi oss alle adgang til utsiktspunktene og sørge for at utsikten blir bevart. Det er noe grunnleggende i oss som gjør at vi søker utsiktspunktene hvor vi kan få oversikt.

Badeplassene

Selv om badesesongen i vårt område tradisjonelt ikke har vært av de lengste i landet, er tilgjengelige badeplasser svært viktige for oss på de dagene det er sommer og sol.

Nå har også en del av badeplassene våre blitt attraktive hele året for en stadig økende andel helårsbadere.

Og selvfølgelig parkene

Parkkulturen er viktig i mange av verdens byer. Gode muligheter for byens befolkning til å møtes og oppholde seg ute i grønne omgivelser er med å gjøre byen attraktiv som bo- og arbeidssted.

Natur(vern)områder

De senere årene har naturmangfoldsutfordringene kommet stadig høyere på dagsorden. I 2020 slo FN fast at å verne og utvikle naturmangfoldet er en like stor utfordring som klimautfordringen. FN har også erklært vårt tiår for naturrestaurerings-tiår.

Eksempelvis har vi Mosvatnet, som er sikret mot inn-grep, men også gjort tilgjengelig for alle og dermed også for undervisning og observasjon.

Kulturminnene

Kulturminnene og kunnskapen om dem øker opplevelsedybden i landskapet og dermed i vårt nabolag. De er viktige for vår egen og byens identitet.

... og vannene

Alle vannene, det er 4-5 av dem, ligger i grønnstrukturen eller parkstrukturen om du vil.

Gatetrær, en sentral del av grønnstrukturen

De gamle gatetrærne er hjem for tusenvis av organismer og er vår viktigste naturmangfoldskapital i den urbane byen. Derfor er det viktig å verne om de trærne vi har. Det tar i alle fall 70 år før et nytt tre kan begynne å fylle rollen. Samtidig er det viktig at vi fortsetter å plante nye trær, hvert år, slik at byen i fremtiden virkelig er med og tar vare på og legger til rette for utvikling av naturmangfoldet.

Om ikke man får plass til så veldig mye grøntarealer i gatene, så er det alltid plass til et gatetre. Hvis man vil.

Sikring og tilrettelegging for allmennheten

Noen viktige forutsetninger for suksess

I alle fall i faglige sammenhenger er det ofte spørsmål om suksesskriterier. For Stavanger tenker jeg at følgende i alle fall har vært viktige:

- **Visjon og plan**, – man trenger en visjon som de fleste kan identifisere seg med, og en plan som redegjør for hvordan man kan komme seg dit. Det har Stavanger kommune hatt.

- **Utbyggingsavtaler** – Stavanger har benyttet utbyggingsavtaler og rekkefølgebestemmelser til å sikre friarealer og tilrettelegging av disse, dette er kan hende hovedmotoren bak det som er oppnådd, i alle fall før 2003.

- **Statlig og kommunalt samarbeid** – Stavanger har i mange år hatt en politisk ledelse som har villet sikre et attraktivt tilbud til friluftsliv i nærmiljøet. Samarbeidet og støtten fra statlig hold helt siden 1991 har vært strategisk viktig og verdifull.

- **Turveiutbygging** har vært det synlige tiltaket som har tydeliggjort og tilgjengeliggjort en sammenhengende grønnstruktur.

Vilje

Viljen til å gjennomføre, politisk og administrativt, har kan hende vært vårt viktigste suksesskriterium, men også i hovedsak enighet om verdigrunnlag og mål: folkehelse, trivsel, naturmangfold og et bærekraftig bysamfunn, har spilt en vesentlig rolle.

Hvordan fikk Stavanger det til? Jeg har over årene fått innblikk i en rekke prosesser, forutsetninger og sammenhenger i tilretteleggingen av byens grønnstruktur. I det følgende har jeg valgt å fokusere på et fåtall prosjekter og tiltak som jeg tenker kan være beskrivende milepæler i utviklingen, og som også kan forklare noe av dynamikken i historien.

Utviklingstrinn

I denne sekvensen skal jeg gjennomgå noen av de, etter min oppfatning, viktigste trinnene i arbeidet med sikring, tilrettelegging og tilgjengeliggjøring av den planlagte grønnstrukturen.

Trinn 1: Generalplanen av 1965

Dette året vedtok bystyret i Stavanger sin første generalplan etter det på det tidspunktet nye generalplankravet for alle kommuner. Det var i denne planen at Stavanger kommune

Turstien langs Hålandsvatnet.
Foto: Åshild Sæland

Byhaugen lekeplass, i bakgrunnen
Byhaugkafeen. Foto: Åshild Sæland

for første gang fastla den sammenhengende grønnstrukturen i en by som snart skulle få en voldsom utvikling.

Det var Andersson og Skjånes som utarbeidet planforslaget for Stavanger kommune. (Dette firmaet ble senere ASPLAN, og Andersson hadde tidligere vært byplansjef i Stavanger).

Jeg har ikke undersøkt nærmere hvordan den tids administrasjon og politikere kunne komme på å lage så mange geniale streker på generalplankartet. På den andre siden er det jo ikke så lenge siden. Det var jo lenge etter at Køben-

havn hadde vedtatt sin «fingerplan», lenge etter at Oslo hadde vedtatt sin plan for de kommende grøntdragene, slik som den som har resultert i den fantastiske Akerselvaparken, og lenge siden den grønne plan for Tromsøya i sentrum av Tromsø ble laget, en plan hvor de siste, og vanskeligste tiltakene er under etablering i dag.

Men framsynte var de i 1965. Utfordringen etterpå har vært å realisere planen.

Trinn 2: Turvei rundt Stokkavatnet

Turveien ble etablert som en sti på slutten av 70-tallet. Rundt hele vår største innsjø. I overkant av 8 km lang. Det foregikk en stor interessekamp før dette. På den ene siden grunneiere og de som ønsket å beholde naturen og kulturmarkene rundt Stokkavatnet urørt, på den andre siden de som mente at det var viktig å tilrettelegge slik at flest mulig kunne få glede av en slik turmulighet.

Etter hvert ble turveien utviklet til en standard slik den framstår i dag, fullført på begynnelsen av 80-tallet. Bredden, 220 til 250cm, gjør den til en sosial møteplass, du kan gå to og to og samtale, og likevel er det plass til å komme forbi.

Før turveien ble tilrettelagt, tok kan hende opp til 50 mennesker turen rundt vannet en fin søndag. Etter at turveien var fullført, økte antall brukere en fin vårsøndag til mer enn 3000 (telling i 1997).

Trinn 3: Massiv turveitbygging på 1980-tallet

Utover 80-tallet fulgte en massiv satsing på utbygging av det grønne turveinettet. Turveinettet var i all hovedsak nedfelt i kommuneplanen.

De planlagte grønne turveiene som gikk i kommunalt eide friområder og grøntdrag, ble bygd. Dette var grøntdrag som i stor grad var sikret gjennom utbyggingsavtaler. Men siden mange av de kommuneplanlagte grøntområdene var i privat eie, så manglet mange viktige forbindelser. Etter hvert gikk derfor utbygging av turveinettet tregt, og det begynte å bli tydelig at skulle man lykkes i gjennomføring av kommuneplanen, så måtte det sterkere virkemidler til.

Trinn 4: Turveien Breivig - Godalen - Strømvig

Rundt midten av 80-tallet ble avtalene inngått som muliggjorde fullføringen av turveien fra Strømvig til Breivig.

Dette innebar også avtaler om etablering av turvei over den store eiendommen til en av Stavangers mest respekterte familier, og legitimerer fremdeles i dag en politisk flertallsoppfatning av at slik ferdsel må alle «strandsittere» tåle.

Trinn 5: Grønn plan 1991

Planen slo fast at alle innbyggere skulle ha adkomst til det grønne turveinettverket innenfor en avstand på 500 m, og at turveien skulle ha en sammenhengende lengde på minimum 3 km.

Grønn plan løftet kommuneplanens grønnstruktur fram på nytt, etablerte de grønne østre og vestre kystlinjene, senterlinjen og tverrforbindelsene i planen, men også i bevisstheten hos mange politikere, innbyggere og i den kommunale administrasjon.

Det var like etter dette at vi sluttet å klage over at Stavanger var den byen i landet som hadde i særklasse minst tilgjengelig friareal pr. innbygger, og brukte et nytt slagord: «Muligens den beste urbane grønnstruktur i verden», med tilføyelsen: «når kommuneplanen er gjennomført». Tanken var at det ville bli lettere å få oppslutning om en mulig suksess, enn å få suksess ved å understreke at vi er dårligst i klassen.

Grønn promenade

«Trehusbyen» i Stavanger består av 9000 trehus, bygd før ca. 1920. Det er Skandinavias og muligens Europas største samling av slike trehus.

«Trehusbyen» er bygd etter en kvartalsstruktur som gjør det krevende å etablere sammenhengende ordinære grønnstrukturer inn mot sentrum. For likevel å klare å skape slik sammenheng, etablerte Grønn plan «grønne promenader». Dette er boliggate i den gamle kvadraturen hvor myke trafikanter skal prioriteres og gatene skal ha et grønt preg. Etter hvert innarbeidet i kommuneplanens arealdel.

Bortsett fra skilting for syklist og turgåere, er lite gjort i disse gatene ennå, men de fungerer jo. Flere av våre 52 hverdagsturer har lenker i trehusbyens gater.

Trinn 6: Friluftspakken 1992-95

Fra 1991 fikk forståelsen av muligheten for å virkelig gjøre et sammenhengende grønt turveinettverk gjennom hele byen

flere og flere støttespillere. Det var i denne forbindelsen vi begynte å omtale **våre grønne korridorer som vår bymark**. Det var en ny måte å illustrere vår virkelighet på som også sentrale myndigheter fant interessant. Forståelsen stammet fra konseptutarbeidelsen for kommunens nye Grønn Plan.

Stavanger var på denne tid også en av de 90 kommunene i landet som var med på utprøving av nye måter å organisere kommunal miljøforvaltning på. Stavanger var en MIK-kommune. Reformen Miljøvern i kommunene (MIK), i perioden 1992-1996, hadde som formål å bygge opp en kommunal miljø- og naturressursforvaltning gjennom øremerkede statlige midler til miljøvernlederstillinger.

MIK-kommune, en «u-norsk» arealstruktur og ny Grønn plan gjorde det interessant å prøve ut friluftspakkekonseptet i Stavanger kommune.

Miljøverndepartementet/Direktoratet for Naturforvaltning tilbød oss seks millioner kroner over tre år for sikring og tilrettelegging av friområder, forutsatt at vi gikk inn med like mye selv. Altså til sammen 12 millioner kroner over tre år. Ikke alle verdens mye penger, men kommunen hadde svak økonomi på begynnelsen av 90-tallet og liten aktivitet på investeringer i friområder, slik at dette var en real vitaminsprøye for den grønne sektor. Signaleffekten, måten arbeidet ble organisert på, med topp- politikere og administratorer i styringsgruppa for prosjektet, og sekretær hos fylkesmannen, gjorde at effekten ble mye større enn hva beløpet skulle tilsi.

Friluftspakken resulterte i mange flere meter turvei, innløsning av flere regulerte friområder som hadde vært i privat eie, og vi fikk det første vedtaket om ekspropriasjon av et rent friområde, en trang grønn korridor, hvor vi skulle fram med en turvei.

Her vant altså hensynet til grønnstrukturen og livet mellom husene i framtidens by over etablert partiideologi. Å etablere en sammenhengende grønn infrastruktur gjennom hele byen ble definert som en verdibasert, politisk og praktisk nødvendighet.

Trinn 7: Fra leie til eie av turveien rundt Stokkavatnet

Etter at kommunen i utgangspunktet hadde etablert en stor del av turveien rundt Store Stokkavatnet på leid grunn,

Grønn korridor ved Molkeholen.
Foto: Torgeir Esig Sørensen

erfarte man at leiekostnadene var høye og at forvaltning og utvikling av turveien var svært ressurskrevende. Avtaler måtte fornyes og utvides hver gang større endringer skulle gjennomføres. Dette gjaldt for bedring av universell tilgjengelighet ved fjerning av gjerdeklyvere, og ikke minst ved etablering av lys på turveien. Formannskapet fattet ekspropriasjonsvedtak, områdene ble ervervet, og kommunalt eie av offentlige friområder ble den rådende normalen i Stavanger.

Trinn 8: Karistø - et grensesprengende prosjekt

Mot slutten av 1990-tallet fikk vi en ny demonstrasjon av den politiske prioriteringen av sammenhengende grønnstruktur og turveier. På en strekning langs Hafrsfjord kalt Karistø fantes det 55 boligeiendommer som grenset til sjøen. En veldig smal brem langs stranden, 2 - 5 m bredde, var snaut 10 år tidligere regulert til friluftsmål, en sti langs stranden.

Da kommunen startet forberedelsene til erverv av eiendommene for å bygge den planlagte stien, fikk ordføreren snart besøk; de 55 tomteeierne og deres advokater truet med søksmål, og prosjektet sto og vippte politisk. Imidlertid ble noen eiere i husrekken bak de 55, og rekken bak dem, og rekken bak dem og så videre, plutselig klar over at den etterlengtede stien kanskje ikke ville bli realisert, de ville aldri få tilgang til sjøen hvis det ikke skjedde nå. Den folkelige «Aksjon turvei rundt Hafrsfjorden» ble dannet. To uker senere avla en liten delegasjon et besøk hos ordføreren, medbringende rundt 1000 underskrifter i favør av stien. Min tolkning er at 55 tapte stemmer hvis vi bygger stien, mot 1000 tapte stemmer hvis ikke, utgjorde et ganske enkelt regnestykke for politikerne. Stien ble bygd, dog begrenset noen steder til en bredde på 1 m.

I tillegg til at den politiske viljen til å prioritere turvei framfor private strandtomter ble tydelig demonstrert, tok de økonomiske kompensasjonene en ny retning og gjorde et kvantesprang: Selvfølgelig fikk eierne kompensert for areal ervervet etter gjeldende regler, men det som virkelig satte en ny standard var den «hardware» vi leverte: Flytting av naust, nye naust, steinmurer, trevegger, nye brygger osv.

Prosjektet viser hvor politisk viktig det sammenhengende grønne nettverket og turveiene var blitt i Stavanger. Jeg tror aldri prosjektets totalcost ble etterkalkulert.

Turstien ved Karistø. Foto: Torgeir
Esig Sørensen

Trinn 9: Friluftskartet i 2006

I 2005 var turmulighetene og sammenhengene blitt så mange og gode at vi ville gjøre noe for få folk til å oppdage de nye turmulighetene. Vi satte i gang arbeidet med Stavangers første friluftskart. Det ble utgitt i 2006, og vi distribuerte det til alle husstander i kommunen. Egentlig et ganske fint hefte. Men folk fortsatte å gå de turene de var vant til, og vi lærte en lekse som skulle komme til nytte senere.

Trinn 10: Turvei langs Gandsfjorden

Da Norges Statsbaner skulle bygge dobbeltspor fra Stavan-ger til Sandnes, nyttet kommunen, ved noen svært våkne medarbeidere i kommunens juridiske avdeling, anledningen til å få ferdigstilt turveien fra Hillevåg til Jåttåvågen. Plutse-lig var hele denne strekningen blitt en realitet.

Trinn 11: Friområdeprosjektet 2001 – 2022 og videre

I 2001 startet et politisk initiert prosjekt for sikring og tilrettelegging av de kommuneplanlagte og/eller regulerte friområdene som fremdeles var i privat eie. Dette var arealer der det over tid hadde vist seg vanskelig å få til frivillige avtaler om grunnavståelse. Det besto altså av en rekke van-skelige saker som politisk ledelse ønsket å få løst gjennom et eget høyt profilert prosjekt.

Prosjektet ble etablert med tre faste årsverk, en jurist som prosjektleder ansatt i juridisk avdeling, en regulerings-arkitekt ansatt på byplankontoret, og en landskapsarkitekt (alternerende med byggeleder) ved Park og vei. Adminis-trativ styringsgruppe besto av juridisk sjef, byplansjef og parksjef. Det ble bevilget kr 10 mill. pr år over kommunens budsjett, i mange påfølgende år. Enkelte år er det brukt betydelig mer.

Direktoratet for Naturforvaltning og Miljøverndeparte-mentet ga mye støtte, både i ord og penger. Miljøvernmi-nisteren kom personlig og leverte vår ordfører en sjekk på 10 millioner kroner i juni 2003. Friområdeprosjektet har hele veien fått statlig støtte til strategisk viktige sikringssa-ker. Selv om de statlige midlene, i overkant av 30 millioner kroner over årene, er små i forhold til hva kommunen selv har lagt ned i dette, antakelig rundt 300 millioner siden

årtusenskiftet, er denne form for statlig støtte uvurderlig.

Et annet svært viktig poeng er at statlig sikring, altså statlig medvirkning til sikring, kan hende er den sterkeste formen for sikring av urbane friområder. Mye sterkere enn bare regulering.

Prosjektet har løst de aller fleste av de utfordringene som sto igjen i 2001, slik at vi nå har en sammenhengende grønnstruktur og et sammenhengende turveinett i byen. Det gjenstår riktignok noen få, vanskelige og viktige strek-ninger. Men vi har altså klart å skape gode muligheter for naturopplevelse, sosiale møteplasser og rekreasjon i nærmil-jøet gjennom hele byen.

Da prosjektet startet, hadde mindre enn 30% av bebo-erne i byen tilgang til turveinettet innenfor 500 m fra sitt hjem. Nå har så godt som alle det.

Siden så mange av de planlagte turveiene og friområdene er trange korridorer mellom sjø og bolig, ble forhandlingene mange ganger vanskelige og konfliktnivået relativt høyt. Det politiske lederskapets dedikasjon til prosjektet over lang tid, kombinert med en prosjektledelse med en uvanlig stor gjen-nomføringsevne, har ført til at nesten alle saker er løst, noen av dem riktignok i rettssalen.

Friarealet på Lunde

Lunde er det eneste virkelig store arealet som er ervervet gjennom friområdeprosjektet. Til gjengjeld er dette blitt et svært viktig tilskudd til friområdene i Stavanger.

Å erverve dette har vært en krevende prosess, både for tidligere grunneiere og for kommunen. Flere av ervervene ble avgjort i rettssalen.

Mesteparten av området har lenge ligget i kommune-planen som friområde, selv om det fram til 1990-tallet var avsatt noe areal både til boligformål og til havneformål. Da havneformålet ble uaktuelt, og kravene til friareal i forbin-delse med den totale utbyggingen på Hundvåg medførte et krav om et større sammenhengende friareal, ble det vedtatt å legge hele Lundsneset ut til friareal.

Men da neste skritt kom, reguleringsplanleggingen, ble det fremmet forslag fra grunneierne om at arealet skulle reguleres og nyttes til golfbane. Den endelige politiske beslutningen ble at arealet skulle være friareal og dermed tilgjengelig for alle. Striden sto altså ikke mellom å bevare

Kulverten som gjensker forbindelsen mellom Vålandsskogen og Mosvatnet. Foto: Torgeir Esig Sørensen

et tradisjonelt landbruk og tilrettelegging for friluftsmål, som noen i ettertid har hevdet.

Området inneholder også en «evighetslagring» av forurensete masser fra den gamle gassverktomta i Bjergsted, samt rester etter gamle fyllinger. Dette er selvfølgelig behørig registrert, slik at graving i slike masser unngås.

Området på Lunde er et fantastisk og vakkert kulturlandskap som det legges mye ressurser i å beholde. Det er laget både mulighetsanalyser, disposisjonsplaner og skjøtselplaner for området.

Trinn 12: 52 hverdagsturer

Ideen om å skape rundturer med lengde tilsvarende turen rundt Stokkavatnet ble tidlig unnfanget i Park og vei. Da «stuntet» med utgivelse av friluftskartet i 2006 ikke påvirket folks bruk av friområdene nevneverdig, oppsto tanken om å lage merkete rundturer i de grønne korridorene, og en rekke turer ble prøvegått av en liten gruppe entusiaster. I denne prøvegåingsperioden oppsto begrepet 52 hverdagsturer, inspirert blant andre av Sortland friluftsråd, som brukte kortstokken og laget 52 turkort.

Deretter ble Stavanger Turistforening (STF) invitert til å bli med, både for å hjelpe til med å utvikle en måte å merke

på og fordi Stavanger Turistforening hadde, har og har alltid hatt en meget høy troverdighet med hensyn på natur og friluftsliv. STF svarte umiddelbart positivt, og herfra ble det fart i sakene. STF lanserte hverdagsturene også som en del av sin 125-års markering og viet årboka (Lofa vedet) til de 52 hverdagsturene i Stavanger.

Fra og med første mandag i 2012 la Park og vei ukentlig ut en ny tur som ble publisert både på Stavanger kommunes hjemmeside, STF sin hjemmeside og i Stavanger Aftenblad.

Hverdagsturene har bidratt til en mer aktiv befolkning, en befolkning som også er blitt bedre kjent med Stavangers «hemmelige» steder.

Til sammen dekker de 52 hverdagsturene hele byen og bringer deg til alle de «hemmelige» plassene. - de er vandringer gjennom det grønne Stavanger - de er vandringer gjennom Stavangers historie - de er vandringer i nabolaget - de starter ved utgangsdøra - de er hverdagsturer i hverdagslandskapet - de styrker byens identitet - de styrker folkehelsen - de er sosiale møteplasser.

Trinn 13: Kulverten ved «Sekundæren»

Kulverten ble bygget av Statens vegvesen på oppdrag av Stavanger kommune i forbindelse med Ryfast. Kommunen måtte forplikte seg til å betale alle kostnadene ved etableringen av kulverten. Både finansiering og planvedtak måtte på plass før utbyggingen skulle starte - og slik ble det.

Kulverten knytter sammen Vålandsskogen og Mosvannsparken til en stor sammenhengende park. Tiltaket reparerer til en stor grad den skaden på sammenhengen som ble gjort på 1960-70-tallet med bygging av motorveien mellom Vålandsskogen og Mosvatnet. Vålandsskogen/Mosvatnet er i praksis blitt Stavangers sentrale bypark. En til dels naturpreget park som har det meste; turveier, oppholdssteder, et yrende fugleliv og folkeliv.

Utfordring for fremtiden:

Varig vern av Stavangers grønnstruktur

Mange har tatt til orde for vern av Sørmarka ut over det som følger av kommuneplan og reguleringsplaner. Det er vanskelig innenfor dagens lovverk å finne en verneform

TUR NUMMER 2

Lundsnestenen

Denne turen smaker av sjøsalte! På store deler av turen befinner du deg langs sjøkanten på Hundvåg med fantastisk utsikt mot Byfjorden, Åmøyfjorden eller innover Ryfylke, med øyer som perler på en snor. Perler kan du også sanke deg på veien i form av lek i «Trollskogens», vandring langs svaberg og bading fra små, koselige sandstrender sommerstid. I tillegg får du oppleve historisk kulturlandskap med steingarder, beitedyr og kulturminner fra en svunnen tid. Kanskje får du se vipå, et rådyr eller oppleve et yrende liv blant gråhegrene i «hegreskogen»? I Lundsågen finner du Lundsågen naturskole med mange aktiviteter til lands og til vanns. Ytterst på Lundsneset kan du ta deg tid til et avbrett i utendørs-samfunnet som huset forestillingen «Eventyr i landskap» i kulturåret 2008 - før du begir deg videre på ditt eget lille hverdagsventyr!

- 8,5 KM
- TILGJENGELIG UNUTATT TROLLSKOGEN
- P PARKERING
- 96 ATTRAKSJON
- UTSIKTPUNKT
- BADEPlass
- KULTURMINNE

STAVANGER KOMMUNE

Kunstverket Phiole av den tyske kunstneren Claudia Schmacke. Det ble avduket i 2011 og er plassert i Lervigparken. Foto: Åshild Sæland

som beskytter mer enn det kommuneplan/reguleringsplan gjør. Det er dermed det til enhver tid eksisterende politiske flertall som avgjør hvor sterkt dette vernet er.

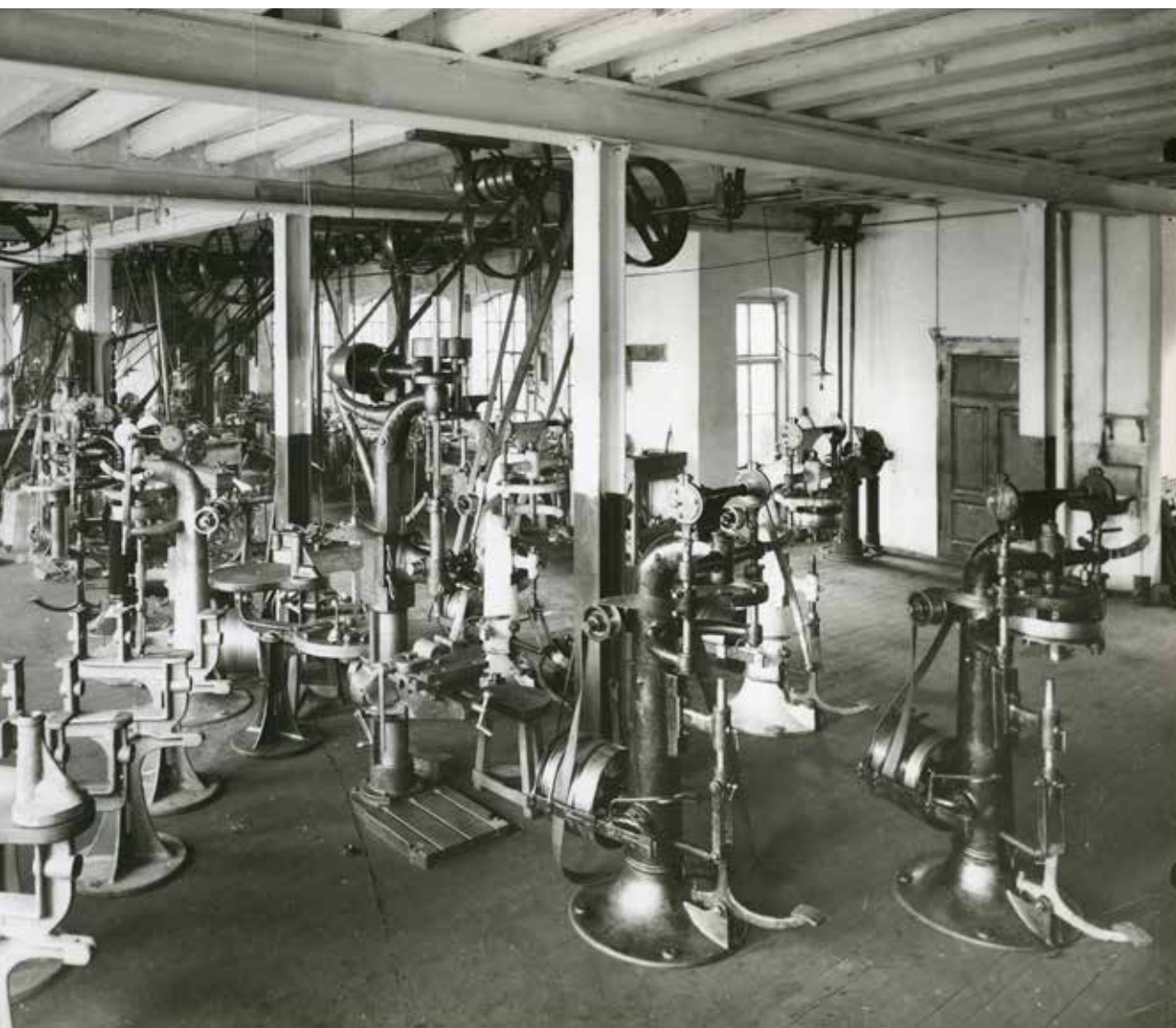
Sørmarka inneholder ingen nasjonale verneinteresser i tradisjonell forstand.

Men tettstedsdelen av Stavanger (SSBs definisjon) har en helt unik urban grønnstruktur, den burde ha nasjonal interesse som verneobjekt. Både strandlinjene, midtlinja og tverrforbindelsene. Det må inkludere både Sørmarka, Mosvatnet, Stokkavannene, Lunde, Vannassen, kystlinjene og alle forbindelsene mellom dem.

Denne grønnstrukturen er under daglig press for å avgi arealer til mange andre gode formål. Grønnstrukturen vår kan forsvinne bit for bit om ikke vernet blir sterkere.

ERIK HENNUM-BERGSAGEL

TRIO MASKININDUSTRI

I Iddis Norsk hermetikkmuseum har vi en stor samling maskiner fra firmaene Trio Maskinindustri, A/S De Forenede Låse- og Beslagfabrikker og C. Middelthon. De siste årene har vi restaurert to av de gamle falsemaskinene, som til tross for høy alder fremdeles kan brukes til falsing av hermetikkbokser. Falsemaskiner og andre hermetikkmaskiner fra Stavanger var i mange år en stor eksportartikkel, og maskinindustrien som vokste opp rundt hermetikkindustrien, er et spennende eksempel på hermetikkindustriens ringvirkninger.

Fra tidlig på 1900-tallet utviklet maskinindustrien i Stavanger seg kraftig. Utgangspunktet var behov for maskiner i produksjonen til hermetikkindustrien. Flere aktører leverte forskjellige maskiner til industrien. Theodor Klosters efft. og A. Steinkopf Mekanisk Verksted leverte fileteringsmaskiner for fisk, Lende mekaniske verksted og Ludv. Lode mekanisk verksted leverte nøkkelmaskiner, Nessler mekaniske verksted leverte stansemaskiner og falsemaskiner. A/S De Forenede Låse- og Beslagfabrikker i Øvre Strandgate ble etter hvert den store leverandøren av hermetikkmaskiner. Under varemerket TRIO leverte dette firmaet maskiner til hermetikkindustrien i nesten 100 år. På Forus produserer firmaet fremdeles maskiner for fiskeindustrien.

Starten:

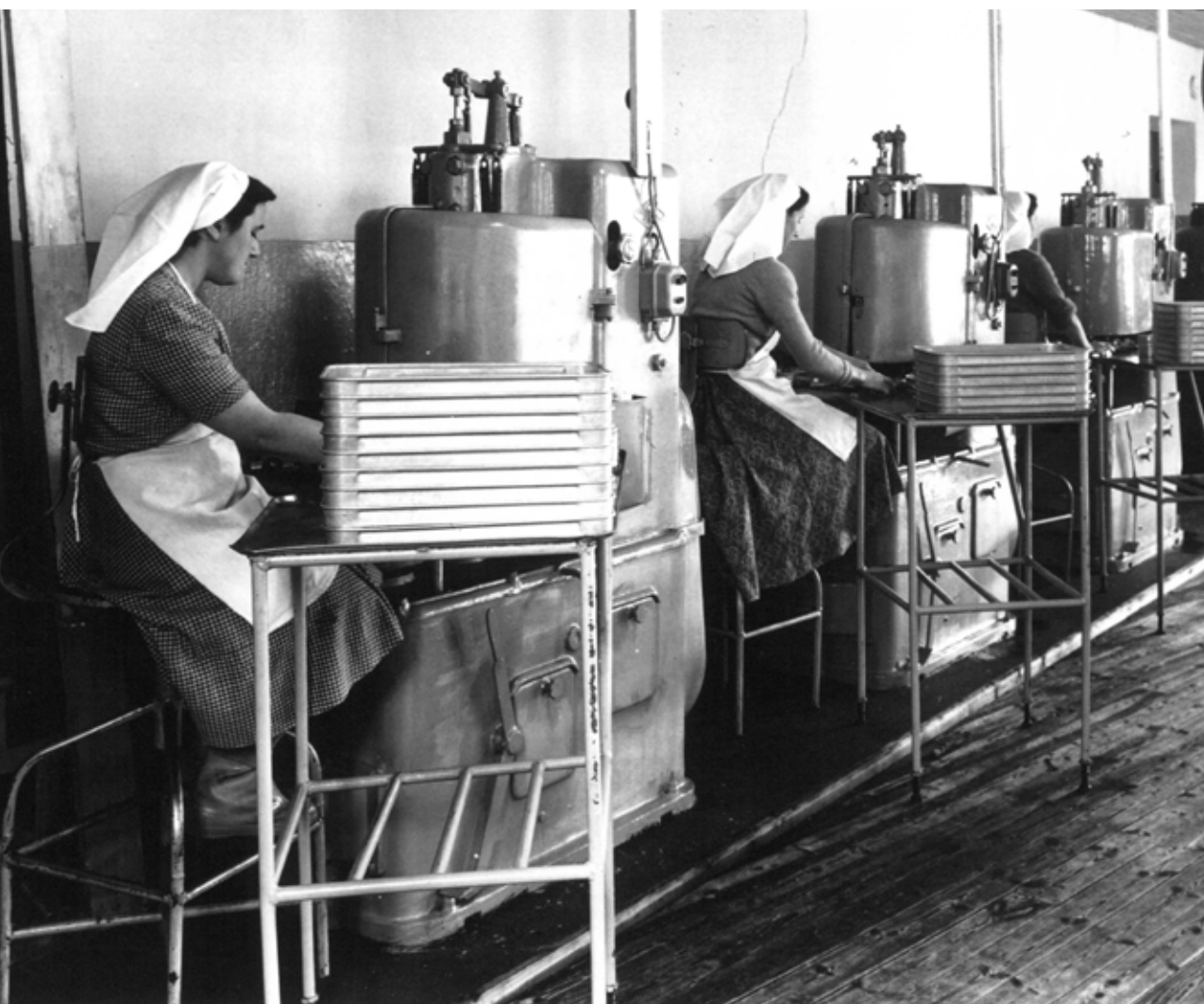
Maskinavdelingen til A/S De Forenede Låse- og Beslagfabrikker i Stavanger var i utgangspunktet ikke bygget som et konstruksjonsverksted, men et reparasjonsverksted for fabrikkens andre avdelinger. På grunn av mulighetene i hermetikkindustrien ble dette etter hvert den største avdelingen i Stavanger.¹

Reinert falsemaskiner i produksjon i Øvre Strandgate 120. Hakon Johannessen/ Stavanger Byarkiv

Cornelius Middelthun var styremedlem i A/S De Forenede Låse- og Beslagfabrikker. Gjennom firmaet C. Middelthun drev han salgs- og markedsføringsarbeid for hermetikkmaskiner. Disse maskinene ble bygget hos A/S De Forenede Låse- og Beslagfabrikker, og var grunnlaget for maskinavdelingens produksjon.

Starten på denne virksomheten var Henrik Jørgen Reinerts falsemaskin fra 1902. Reinert jobbet ved Rosenberg Mekaniske Verksted, og fant opp en effektiv falsemaskin for firkantede bokser. Falsemaskinene fester lokket til esken. Før falsemaskinene ble dette arbeidet utført av loddere med loddebolt. Dette patentet solgte han til C. Middelthun,

TRIO-B falsemaskiner på Norwegian Preserving Co. A/S sin fabrikk i Haugesund. Ukjent fotograf.

som startet produksjonen av maskinene. Reinert-maskinen løste et stort problem i hermetikkindustrien, og maskinene ble populære over hele verden. Reinert-maskinene var raske og driftssikre. De ble produsert i rundt 50 år, i over 1700 eksemplarer. I Hermetikkmuseet har vi flere av disse maskinene, og tidlige utgaver av maskinen kan brukes den dag i dag.

Varekatalogene til firmaet C. Middelthun vitner om en variert virksomhet med falsemaskiner, eksenterpresser, blikksakser, gummieringsmaskiner og mye annet. Etter hvert som den norske hermetikkindustrien vokste, ble den også attraktiv for utenlandske produsenter av maskiner og utstyr. Spesielt det franske firmaet Lubin & Weiffenbach og tyske Lübecawerke utviklet gode falsemaskiner, som ble populære i den norske hermetikkindustrien. Disse firmene utviklet automatiske falsemaskiner som kunne false tre ganger så mange bokser som en Reinert-maskin. På grunn av konkurransen fra utlandet, utviklet TRIO en automatisk falsemaskin i 1930, TRIO-A. Denne kunne false opp mot 2400 bokser i timen. Maskinen var billigere enn de utenlandske konkurrentene, og var i 1939 solgt i 72 eksemplarer, hvorav 30 var eksportert.² TRIO-A maskinene var solide og driftssikre. I Iddis Norsk hermetikkmuseum har vi nylig restaurert vår 90 år gamle TRIO-A, og den virker utmerket.

I årene etter 2. verdenskrig startet TRIO flere store utviklingsprosjekter. I januar 1946 ble maskinavdelingen skilt ut som datterselskap med navnet TRIO Maskinindustri³. Samme år kom firmaet med en ny type falsemaskin, TRIO-B. Dette var i hovedsak en forbedring av TRIO-A, men den fikk nytt karosseri og egen motor. De tidligere modellene var laget med reimdrift.

Det største utviklingsprosjektet fra denne tiden var imidlertid en tredemaskin. Treding av fisk på teiner var en av de store arbeidskrevende prosessene i hermetikkindustrien. Sammen med Hermetikkindustriens Laboratorium og Bergen Blikkindustri, ledet sivilingeniør Carl Sundt Hansen i TRIO Maskinindustri dette prosjektet. Tredemaskinene var klare høsten 1952, og ble en stor suksess. Hver maskin kunne gjøre jobben til 16 kvinnelige arbeidere som tredde for hånd. I en tid hvor mange fabrikker hadde problemer med å få nok arbeidskraft, ble maskinen viktig. Den førte

TAF-3 falsemaskiner i produksjon i Øvre Strandgate 120. Ukjent fotograf.

også til lavere produksjonskostnader for norske sardiner, noe som igjen førte til at hermetikkindustrien ble mer konkurransedyktig internasjonalt.

På 1950-tallet overtok TRIO C. Middelthons maskinavdeling og tok selv over arbeidet med markedsføring og salg. Det ble også opprettet en egen konstruksjonsavdeling som konstruerte alle nye maskiner.

I 1953 kom TRIO med en ny falsemaskin. Denne het TAF-3. TAF står for Trio automatisk falsemaskin. Denne maskinen kunne monteres med lokkpålegger og transportør fra leggelinjen. På transportøren kunne det monteres en oljepåfyller, slik at eskene ble fylt automatisk.

I 1964 ble TAF-3 videreutviklet til TAF-4. En av de store fordelene med TRIOs falsemaskiner var at de var universelle. Ved å bytte ut noen få deler, kunne maskinene enkelt false alle typer bokser. TAF-4 hadde likt karosseri som TAF-3. Dette gjorde at TRIO kunne kjøpe gamle TAF-3 maskiner og oppgradere disse til TAF-4. På den måten kuttet firmaet kostnader for de nye maskinene. TAF-maskinene ble populære, og ble solgt over hele verden. TRIO hadde egne slipemaskiner i Canada til reparasjon av TAF-maskiner på det amerikanske kontinentet.

På 1960-tallet startet TRIO Maskinindustri utvikling av maskiner og utstyr til annen fiskeindustri enn hermetikkindustrien. Det ble laget en utviklingsplan for maskiner til forskjellige typer fiskeri. Arbeidet med hermetikkindustrien hadde gjort at firmaet hadde bygget opp stor kompetanse på maskinell behandling av fisk. Dette ble først tatt videre ved at firmaet utviklet maskineri for filetering og sortering av sild, og senere makrell. I 1966 hevdet selskapet å ha 23 prosjekter under utvikling.⁴ Firmaet samarbeidet med Fiskeridirektoratet og Fiskeridirektoratets kjemisk-tekniske forskningsinstitutt. Et av prosjektene var en automatisk linjeegningsmaskin for bankefisket.

I 1961 kjøpte TRIO Maskinindustri tre svenske firmaer for å styrke sin produksjon av ulike pumper.⁵

TRIO Maskinindustri satset stort på å rasjonalisere både fiskebåter og foredlingsanlegg på land. I 1966 hadde bedriften 50 ansatte, og rundt en tredjedel av disse jobbet med eksperimentering og forskning.⁶

I 1970 kunne firmaet ta i bruk nye lokaler på Forus. De gamle lokalene i Øvre Strandgate var ikke lenger hensikts-

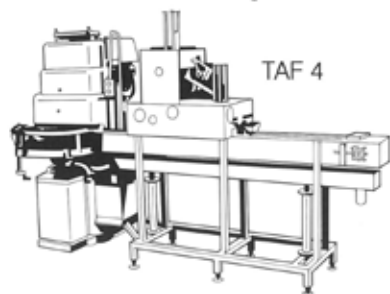

TRIO tredemaskiner i Chr. Bjelland & Co. A/S sin fabrikk på Verven. Fotograf Høiland.

PROGRAM FISH MACHINERY 1990

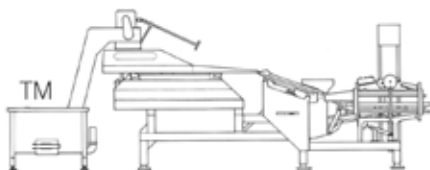
CANNING

Trio Automatic Pressline P 40
Trio Automatic Seaming Machine TAF 4

PROCESSING SMALL FISH

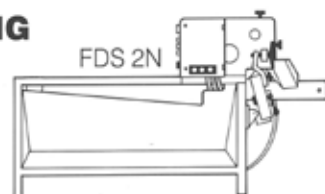
Trio Automatic Rodding Machine TM

Trio Automatic Nobbing Machine AFN
Trio Automatic Cutting Machine AFC
Trio Automatic Headcutter Type RP
Trio Automatic Rodstripper Type RP-HL
Trio Automatic Frame Stacker
Trio Rod Washing Machine
Trio Sardine Packing Line

SKINNING

Trio FDS 2N
Trio FDS 104

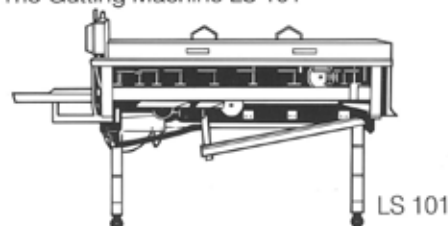

GRADING

Trio Roller Grading Machine DSMR-L
Trio Roller Grading Machine SSF
Trio Belt Grading Machine SMSD
Trio Herring Sex Classifier

FARMED FISH

Trio Gutting Machine LS 101

Trio Filletting Machine LF201

Trio Head Cutting Machine HKS

Trio Vaccination Machine VM 1

VARIOUS MACHINES

Trio Fish Orientator
Trio Rodding Device for Herring, Mackerel
Trio Head Cutting Machine HKF
Profish Automatic Long Lining
Various conveyors, hoppers, filletting tables etc.

ENGINEERING

Special Machines
Layout and planning
Turn Key Projects

TRIO INDUSTRIER A/S

P.O. Box 38, N-4033 Forus, Norway – Tel.: (04) 575555 – Telex: 33158 – Telefax: (04) 575585

messige, og med nye lokaler kunne produksjonen og forskningen økes. I 1972 var omsetningen til TRIO Maskinindustri kommet opp i 17 millioner kroner, og firmaet hadde en eksportgrad på 80 %.⁷

TRIO jobbet målrettet med å bygge seg opp i utenlandske markeder. Med den kunnskapen firmaet hadde bygget opp gjennom den norske hermetikkindustrien, endret de seg til å betjene hele verden. I 1972 var 30 % av eksporten til Øst-Europa, Vest-Europa 20 %, Sør- og Nord-Amerika 20 % og resten av verden 30 %.⁸

TRIO installerte maskineri til hermetikkfabrikker i Sovjetunionen, Jugoslavia, Libya, Peru, Cuba, Venezuela, USA, Canada og Sverige.

I 1977 kom TRIO med en ny fileteringsmaskin som kunne filetere små fisk som øyepål, vassild og kolmule.⁹ Med denne fileteringsmaskinen kunne en foredle nye typer fisk. På samme tid eksperimenterte TRIO med en leggemaskin for sardiner på Aukra i Møre og Romsdal. Maskinen kunne legge 6-12 urøykte fisk i boks.¹⁰

I 1974 kjøpte skipsaksjeselskapet Dalfonn opp 57 % av aksjene i TRIO, som da ble en del av Sigval Bergesen A/S-gruppen. I 1983 kjøpte Dalfonn seg ytterligere opp i TRIO og videreutviklet selskapet. Blant annet begynte firmaet å produsere mud-utstyr til bruk offshore.¹¹

I 1986 ble firmaet overtatt av Leknes Industrimontasje i Oslo, og fikk navnet TRIO-Leknes gruppen. Firmaet satset på flere typer industri, og etablerte seg blant annet i Horten. I mars 1987 ble TRIO solgt videre til Kjell Landaas. Like etter salget ble firmaet slått konkurs og restrukturert. I dag er TRIO en del av det tyske Baader-konsernet, og produserer fortsatt maskineri for fiskeindustrien på Forus.

Noter

- 1 Trekk av låsens historie side 47.
- 2 Hviding, Jørg: «Kappløpet om falsemaskinen side 24.
- 3 1.ste mai 02.01.1946 side 5.
- 4 RA 21.02.1966 side 1.
- 5 RA 13.04.1961 side 4.
- 6 Tidens Krav 07.03.1966 side 5
- 7 RA 14.02 1973 side 2.
- 8 RA 06.05.1972 side 9.
- 9 Fiskaren 27.02.1977 side 1
- 10 Fiskaren 19.06.1978
- 11 RA 22.12.1983 side 10.

Noen av TRIO sine produkter i 1990.

NILS OLAV ØSTREM

SKRIV DI EIGA EIGEDOMS- OG FAMILIEHISTORIE!

Om Folkeforskningsprosjektet for Stavanger – og Valgjerd i Brønnegata 58 og Anna i Bekkegata 2

Målet med denne artikkelen er å omtale Folkeforskningsprosjektet for Stavanger. Gjennom aktive deltakere som folkeforsker har prosjektet som mål at eiere av hus, gateeigedomar og bruksnummer i heile Stavanger skal skriva historie om heimane, familiane og husa sine.

Dette prosjektet vil få på plass ei interaktiv bybok for Stavanger på den digitale plattformen **lokalhistorieWiki.no**. Dette skjer altså i form av eit folkeforskningsprosjekt, der folket sjølv blir inviterte til å skriva si eigedoms- og familiehistorie inn på Nasjonalbiblioteket si nettbaserte plattform for lokal historie. Denne internettsida blir drifta og kvalitetssikra av Norsk lokalhistorisk institutt.

I tillegg har prosjektet fagleg støtte til historia frå gammalt for alle gardane i Stavanger, ca. 40 gardsnummer. Denne faghistoriske delen er det UiS (Universitetet i Stavanger) som står for, slik at alle områda, bydelane og gardsnummera i byen kan få si samla områdehistorie.

Folkeforskningsprosjektet vil ha med alle som bur i eller har tilknytning til noverande Stavanger by. Alle blir oppfordra til å delta og skriva bidrag til ei interaktiv by- og bygdebok som kan fortelja historier og historie om bruksnummer, gateadresser og husvære i byen. Folkeforskinga har utspring i ønske frå innbyggjarane i bydelane om å få sine egne befolknings- og busetnadshistoriske bøker om folk, heimar og gateadresser. Alle områda, deler og areal som høyrer til våre dagars Stavanger kommune er inkludert i dette folkeforskningsprosjektet.

Prosjektet har utspring i tidlegare kommunedelar frå før kommunereguleringa i 1965, som innlemma Hetland kom-

*Denne artikkelen vil også bli publisert på den digitale plattformen **lokalhistorieWiki.no***

Den digitaliserte artikkelversjonen vil ha klikkbare lenker til kjelder og litteratur som er brukte og viste til i artikkelen.

Bekkegata slik den såg ut i 1920-åra, med barn utanfor inngangen til Bekkegata 8. Foto: Hans Joachim Norland, Stavanger Byarkiv.

mune/herred, Madla kommune/herred i Stavanger kommune, medan Riska blei overført til Sandnes kommune.

Internasjonalt er ulike former for Citizen Science i vinden. Vårt lokale folkeforskningsprosjekt, som gjerne kan kallast «Siddis Science» om Stavangers innbyggjarar, hus og heimar gjennom tidene, er eit godt eksempel på dette. Innbyggjarane og alle interesserte med private arkiv, kjelder, brev, dokument og fortidsberetningar av alle slag, blir bedne med til å skriva om hus, gater, bygardar og bruksnummer dei har informasjon om. Privatarkiv er like sentrale som offentlege kjelder for denne storstilte skrivedugnaden. Ei svensk bok med overføringsverdi til norske forhold, er skrive i 2014 av Anna Götlind og Helena Kåks og har tittelen *Mikrohistoria. En introduktion för uppsatsskrivande studenter* (sjå litteraturlista).

Konkret vil denne artikkelen **ved å visa til sentrale kjelder, informera om** korleis det kan skrivast om gate-eigedomar og adresser i sjølve Stavanger. Det blir brukt to eksempel på **gate- og hushistorie**: Brønngata 58 og Bekkegata 2.¹ Framstillinga legg både i artikkelteksten og gjennom fotnotane vekt på å rettleia om korleis du som lesar skal bli skrivar om og forfattar av din eigen eigedoms historie.

Eiganes og Kampen i 1957, med blokkene på Misjonsmarken midt i biletet. Nedst, nesten i høgje hjørne av biletet, ser vi Brønngata 58 som hus nummer to på venstre side av Brønngata rekna frå Kampens gate, som går på skrå nede i høgje hjørne. Widerøes fotosamling, Stavanger Byarkiv.

Brønngata er ei ung og levande gate i forhold til den gamle og bortregulerte Bekkegata. Etableringa av Brønngata like etter slutten av første verdskrig i 1918, gjer at denne gata må reknast til ein del av den moderne utbygginga av Stavanger by. Brønngata høyrde til eit «betre strøk» av byen enn Bekkegata, som låg i sentrale pressområde der «nedbygging» av gamal og «sliten» fortidsbusetnad etter kvart måtte vika for modernisering og urban arkitektur. Det nye posthuset i Stavanger kunne ikkje Bekkegata 2 og huset der stå seg imot.

Artikkelen startar med inngangstrinna til kjeldene om Brønngata. Seinare vil artikkelen visa korleis dei historiske kjeldene også kan nås og finnast for Bekkegata. Tilgangen til historisk informasjon er ulik for den unge Brønngata og den gamle Bekkegata.

Guiden til historisk informasjon om Brønngata, kan setjast opp slik – og vil bli nærare omtalt vidare i artikkelen. «Steg for steg-guiden» er slik:

Steg 1:

Gå til: Kartverket.no **Se eiendom**

Steg 2:

Bruk informasjonen frå Se eiendom om at Brønngata 58 har gardsnummer 58 og bruksnummer 166 til å gå til:

Vis grunnboken

Steg 3:

Bruk BankID til å få tilgang til **Aktiv grunnbok**

Steg 4:

Send e-post til innbyggjerservice@stavanger.kommune.no og bestill kopi av Målebrev for gardsnummer 58/bruksnummer 166, Brønngata 58, jfr. oppgitt dato i Aktiv grunnbok.

Bestill gjerne også på nettet **Historisk grunnbok**

Steg 5:

Gå til Digitalarkivets «Selvbetjening gammel grunnbok» og bestill **Gammel grunnbok**

Steg 6:

Benytt Digitalarkivets «Finn kilde» til å bruka **pante-register og pantebøker** for gnr. 58/bnr. 166, Brønngata 58.

I panteregisteret er gitt opp tinglyste eigedomsdokument, for eksempel skylddelingar (målebrev), skøyter, lånebrev/panteobligasjonar osv. Panteregister gir også referansar med protokollnummer og sidetal til Pantebøkene der dei tinglyste dokumenta er skrivne av og førte inn til protokolls. På Digitalarkivet er også pantebøkene å finna, og når dei tinglyste dokumenta har fått dag-boknummer, kan det gjerast eigne søk i pantebøkene. Dersom det berre er gitt opp pantebok-nummer og -sidetal, må ein bla seg fram til korrekt pantebokside og finna dokumentet ein leitar etter.

Stega vidare:

Folketeljingar, kyrkjebøker, branntakstprotokollar og andre offentlege protokollar ligg på Digitalarkivet. I tillegg er Nettbiblioteket.no ein stor ressurs for å søkja opplysningar i aviser, bøker og trykksaker etter gater, personar og hendingar osv. Sjå fotnotane i denne artikkelen for tips om kva kjelder som kan finnast og brukast for å skriva slik gatehushistorie som i dette artikkelseksempelet.

Historia om dei to «eksempelgatene», blir i denne artikkelen knytt til to menneske – **aktørar** – som budde i Brønngata nummer 58 og Bekkegata nummer 2 til noko ulik tid, men dels også overlappande på tidslinja. Det kan også knytast ulike band mellom Olene og Valgjerd. Dei kom frå kvar sine to nabobygder, Ølen i Sunnhordland og Vikedal i den tids Ryfylke. Valgjerd Viland, som er artikkelforfattarens grandtante, budde i Brønngata 58 som leigetakar. Ho var styrar for det kommunale matutsalet i Stavanger ved Vågen og Torget.

I tillegg til fotografi av Valgjerd, har artikkelen også med foto av Anna Nilsen, dotter til bygdejenta Olene (Olina) frå Vikedal som flytta til Stavanger og kan knytast til ein byeigedom og historia om denne – og ei gateadresse som no er borte: Bekkegata 2.

Alt innhaldet i denne artikkelen har som mål å visa at *Folkeforskningsprosjektet* også har relevans for sentrum og bykjernen i Stavanger.

Denne artikkelen står i ein tradisjon innan historie-skriving for byen Stavanger. Ståle Dyrvik skriv i 1987 i Fylkeshistoria for Rogaland – «Fra Vistehola til Ekofisk» om «Levekår på Bergjeland» fram mot slutten av 1800-talet.²

Dyrvik skriv *søskenlagshistorie* og tar først føre seg ein søskenflokk på 8 – åtte – i Sokndal, på garden Ørsland. «Kort sagt», oppsummerer Dyrvik:

Av dei åtte enda ein heime i Sokndal, to i Stavanger og fem i den nye verda: Amerika.

Og så seier han:

Me lyt vri søkelyset over mot den staden i Rogaland som vart hamn for flest flyttarar, Stavanger. Kva skjedde med den sosiale strukturen her? Med levekåra i vid meining?

Deretter tar Dyrvik føre seg levekåra på Bergjeland for dei to Ørsland-søskena som slår seg til der – i Privatgata 5 og Vaisenhusgata 25.

Dei to søskena etablerte seg med familiar – og budde tett i husa sine. «Tettboddhet» høyrde med til bylivet for arbeidsfolk i Stavanger by. Men Dyrvik vil ikkje «overbetona» dette med å bu tett: Tilflyttarar frå landsbygda var vane med å ha budd tett i heimbygda også.

Rotlause byfolk? – spør Dyrvik. Og han gir gode grunnar for å setja opp spørjeteiknet – og kjem fram til:

[...] innflyttarane, same kor mobile dei var, blei snøgt og naturleg innpassa i eit levande lokalmiljø i byen. Dermed fekk dei faktisk rikare kontaktnett enn dei som sat att heime på bygdene. I tillegg til sysken og slektningar som fylgde med, hadde dei grannelaget [i byen/gatefelleskapet]. For kvar ny flytting kom eit nytt grannelag til, og kontaktnettet vart større.

Kjernen i denne sosialiseringa må ha vore det nære samlivet med andre familiar innanfor huset. Innflyttarfamiliane kunne heilt enkelt ikkje stengja seg av eller verta utestengde, slik buforholda i byen Stavanger var.

Og Dyrvik konkluderer, som vanleg optimistisk: *Dei som braut opp frå bygdene [...] kom til Stavanger for å arbeida seg opp, og svært mange greidde det.*

Valgjerd Viland (1893-1984) budde som leigetakar i Brønnngata 58 frå ca. 1942 og fram til ho døydde i 1984. Foto: Hakon Johannessen, Stavanger.

«Kjøkkenpige»

Valgjerd Viland (1893-1984) frå Ølensvåg i Sunnhordland flytta til Stavanger i 1920-åra.³ I boka *Viland – ei slekt frå Ølen* av Lars Viland om folket hennar, heiter det at Valgjerd «i unge år reiste til Stavanger for å arbeida hjå Bellest Roaldsen på den store garden hans på Hundvåg».⁴

Heilt slik kan det faktisk ikkje ha vore. Valgjerd var ikkje komen til Hundvåg og gardsbruket til Bellest R. Østbø ved folketeljinga for Hetland i 1920.⁵ Men til Stavanger hadde ho alt flytta! Me finn henne, 27 år gammal, som «kjøkkenpige» i «Stokkeveien» nr. 37. Ho og søstera Olena («Olly») på 16, også ho kjøkenjente, har eige husvære, «leilighet 4».⁶ I «leilighet 3» budde slaktarmeister Torger Anda med familien sin.⁷

Valgjerd og «Olly» arbeidde faktisk alt no i 1920 begge to ved «Stavanger Kommunale Matsalg», slik dei har skrive på personsetlane sine ved folketeljinga.⁸ Formelt hadde ingen av dei to søstre tatt utflytting frå Ølen. På spørsmålet i rubrikk 16a: «Er De fast bosatt i huset?», svara dei nei. «Hvis *nei*, hvor bosatt?»: «Ølen», var svaret deira.

Til Brønnngata 58

Kva tid Valgjerd fekk seg husvære til leige i Brønnngata 58 lar seg finna ut gjennom Adressekalenderen for Stavanger. Valgjerd budde framleis i Stokka-veien i 1940, men på denne tid i nummer 37.⁹ Det er Adressekalenderen for Stavanger 1940-1941 som opplyser dette. I løpet av dei to neste åra flytta ho inn på «den vesle hybelen sin» i Brønnngata 58.¹⁰

Ho kan ha fått seg fast tilsetjing og arbeid ikring 1930 på «Det Kommunale Matsalget» i Nedre Strandgate 13.¹¹ Ved inngangen til 1940-åra var ho blitt «bestyrerinne» der.

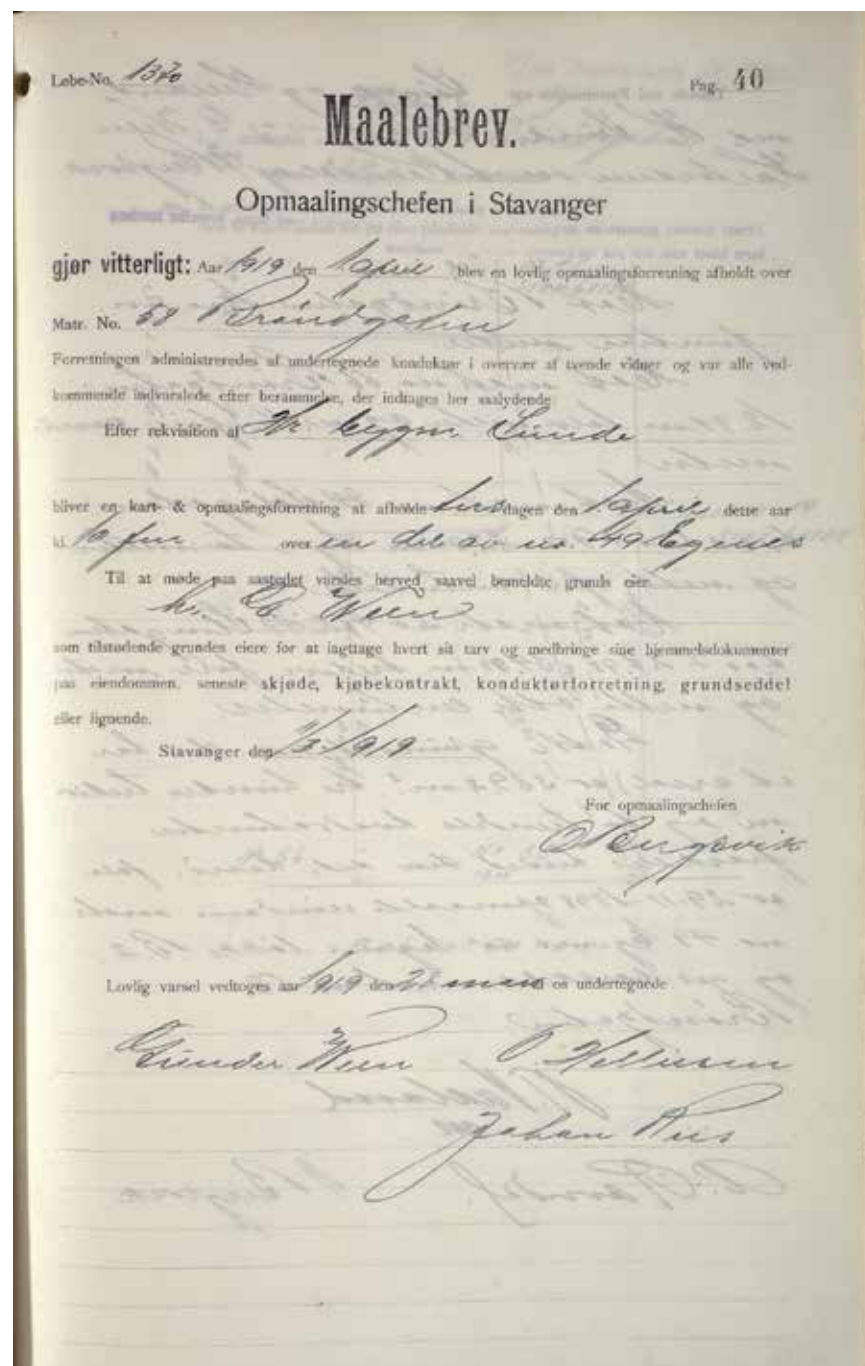
Valgjerd Viland budde som leigetakar i Brønnngata 58 heilt til ho døydde i 1984.¹² I mange år før dess disponerte ho førsteetasjen i huset der. På eitt tidspunkt hadde ho fått seg meir husrom i brønnngatehuset nr. 58 enn den første tida ho etter kvar arbeidsdag tok «fatt på dei bratte bakkanen opp til Løkkeveien og den vesle hybelen sin i Brønnngaten».¹³

Brønnngata 58 har i dag som eigedom gardsnummer 58 og bruksnummer 166. Denne informasjonen er å finna i Kartverkets «Se eiendom».¹⁴ På denne nettsida er arealet gitt opp til 341 kvadratmeter i dag. Bustadhuset på eigedomen er i dag ein horisontaldelt «tomannsbolig». (Sjå «Steg for steg-guiden ovanfor».)

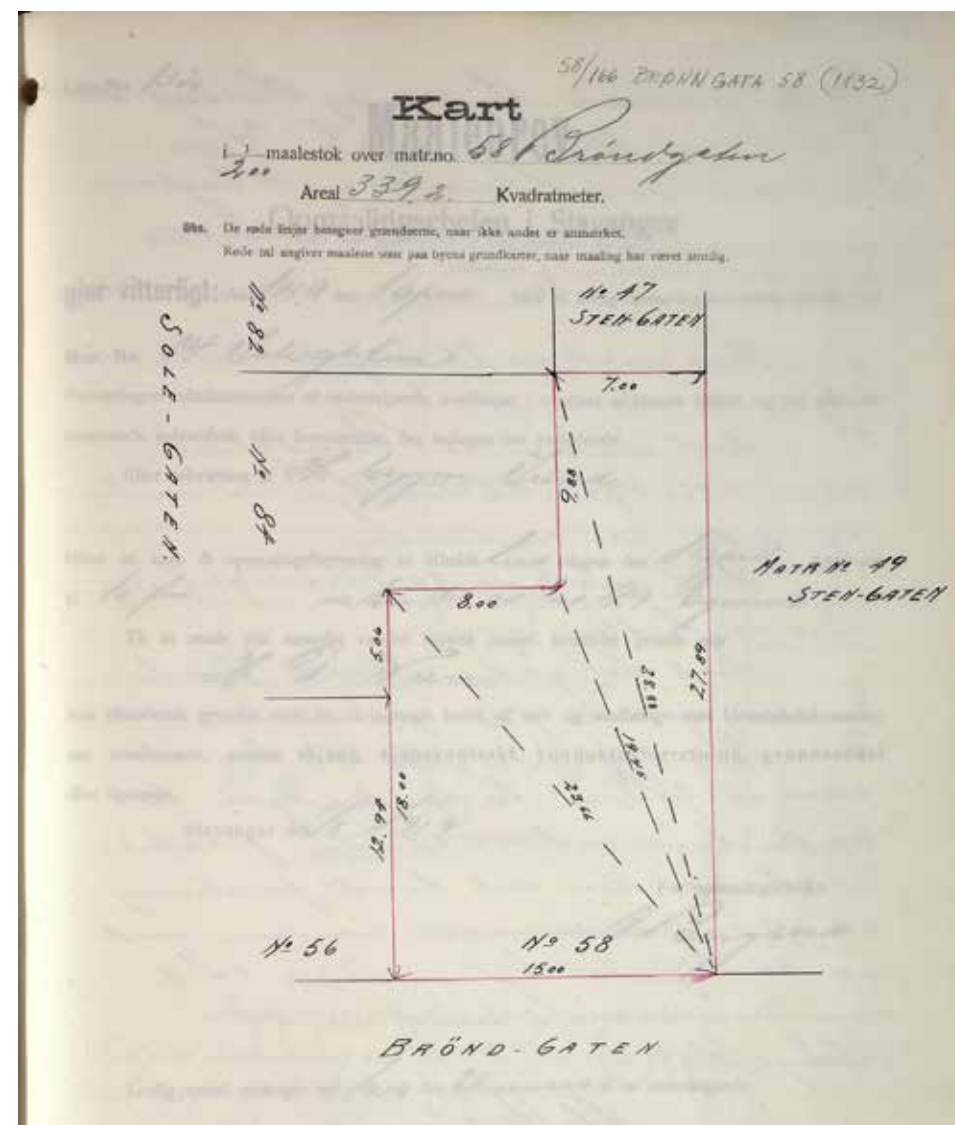
Ved å gå til *Aktiv grunnbok* og få tilgang via Bank-ID, blir det opplyst at eigedomen Brønnngata 58 blei oppretta i 1919. Frådelingsdokumentet er datert 18. juni 1919.¹⁵ Dette «målebrevet», som deledokumentet blir kalla her, viser at sjølv delingsforretninga blei halden 1. april 1919.¹⁶ I tillegg til sjølv oppmålinga med fastsetjing av grenser og opplysningar om tilgrensande eigedomar, blir det opplyst at dette nye grunnstykket «gis særskilt matr[ikkel] no. 58 Brøndgaten». Denne tomte var fråskilt ein eigedom som i 1898 hadde blitt målt opp som «matr[ikkel] no. 49 Egenæs av Egenæs løkke B.2».¹⁷

Valgjerd Vilands barndomsheim Smågje (Smuget) på Viland i Ølensvåg. I dette huset vaks ho opp tidleg på 1900-talet. Noverande eigarar har sett huset, som var noko mindre i Valgjerds oppvekst, i god stand med hjelp av Lars Østrem, Valgjerds søsterson. Foto: Nils Olav Østrem.

Målebrevet for Brønngata 58 er fra 1919. Her er kartskissa som inngår i målebrevet for den nyutskilte eigedomen. Foto: Stavanger kommune. Innbyggerservice.

Målebrev for eigedomane i Stavanger, kan det som alternativ til sjølv å finna det aktuelle målebrevet via grunnbok/ panteregister i ei pantebok med tinglyste dokument, bestil last kopi av frå kommunen. Ved å kontakta *Innbyggerservice*, *innbygger* og *samfunnskontakt* får ein i løpet av få dagar svar på sin «Innsynsbegjæring» med tilsending av det aktuelle målebrevet, i dette tilfellet «målebrev for Brønngata 58, gnr./bnr. 58/166».

Deretter får eg tilgang til «den gamle grunnboken» gjennom Digitalarkivets «selvbetjeningsløsning».¹⁸ Her finn eg opplysningar om nokre av dei tidlegare eigarane av Brønngata 58. Grunnboka opplyser ikkje om bebuarar på same måten, særleg gjeld dette for leigetakarar av hybel eller anna leigd husvære.

Frådelinga frå 1919 blir bekrefta av denne «gamal grunnbok». Utifrå opplysningane i denne grunnboka, kan den foreløpige rekkja av eigarar/busette setjast opp. Rett nok er opplysningane om tidlegare eigarar noko mangelfulle. Dei første eigarane som er førte opp, er søskena Helga Wilhelmsen og Karsten Undem frå 1953, altså 34 år etter at eigedomen Brønngata 58 var blitt etablert. Men i grunnboka er følgjande hefte frå etableringsåret 1919 ført inn som hefte på eigedomen:

Erklæring fra Inger Olsen og Hanna Scheie om ikke å innrede noe som helst rom på hanebjelkeloftet med unntagelse av det for trappen og klæskott nødvendige rom.¹⁹

Neste skritt i kjeldesøkinga er å finna det aktuelle pante-registeret for Stavanger by. For å lykkast med dette, er det viktig å søkja informasjon om kva *rode* Brønngata hørde til. Her kan ein gå til eiga informasjonsside om rodeinndelinga på Byarkivets nettside.²⁰

Brønngata hørde til 7. rode. Gateeigedomane i sjuande rode er å finna i dette panteregisteret ved Arkivverket/Statsarkivet i Stavanger.²¹

Panteregisteret bekreftar «opphavshistoria» for Brønngata 58 om utskiljing frå Eiganes-løkkene. Hanna Skeie (Scheie) og Inger Olsen var verkeleg dei to første eigarane frå 1919 av denne nye Brønngate nummer 58-eigedomen. Seljarane heitte Karl Sunde og Gustav Helland, dei hadde same året handla til seg eitt større areal av løkkene på Eiganes.

Ved folketeljinga 1920 finn me syerske Inger Olsen i det eine av dei tre husværa i «Brøndgaten 58», nemleg «Leilighet 2». Inger er ugift, 48 år gamal og fødd i Stavanger. Hanna bur i «Leilighet 3» og er gift, 41 år og også fødd i byen. I slutten av artikkelen set me opp folket som budde på den nye gateeigedomen, dei to kvinnelege eigarane blir dermed førde opp først.

Den nemnde Undem-familien kjøpte Brønngata 58 i 1934 og blei sitjande med denne gateeigedomen like fram til dei i 1992 selde den ut av slekta si til noverande eigar, oljearbeidaren Endre Fidje frå Mandal.

I 1960-åra finn me to personnamn utanom Valgjerd knytte til Brønngata 58.²² Det er tolloppsynsmann Karsten A. Undem²³ og Kåre Håland. På denne tid er skattetaksten gitt opp i 1963 og 1965. Denne takstverdien fall frå 22000 til 21000 kroner over desse to åra. I 1966 blei derimot skattetaksten for Brønngata 58 omvurdert til 27200 kroner berre for bygningar.²⁴ I tillegg kom no ein eigen takst for arealet. Denne blei fastsett til 5100 kroner, slik at den samla skattetakseringa for Brønngata 58 utgjorde 32300 for denne eigedomen, året etter kommunereguleringa i 1965.

«Den vedvarande leigetakaren» Valgjerd Viland i Brønngata 58 fekk kompliment i avisa *Stavangeren* i 1954.²⁵

Lokala til det kommunale matutsalet i Vågen hadde blitt pussa opp og dette blei markert ved ei samkoma før første februarhelga 1954. Etter gjennomføringa av det offisielle programmet for gjenopninga av matutsalet, fortel *Stavangeren* om bordseta:

«Så ble det budt på kaffe, smørbrød og lefse og hjemmebakt julebrød og russekake. Bestyrer Hans Hårr kunne opplyse at alle kaker, poteteskaker og lefser ble laget på kjøkkenet og etter den smakebit vi fikk, vil vi gjerne sende en kompliment til kafeens bestyrerinne Valgjerd Viland som har vært i over 25 år i posten.»

Boka om slekta til Valgjerd er også full av lovord om henne og skriv at det var på det stavangerske matutsalet «ho gjorde sitt livsverk».²⁶ Slektsboka fortel at ho gjennom alle arbeidsåra sine på matutsalet aldri hadde så mykje som «ein times fråvær, korkje av sjukdom eller andre årsaker».

Kommunen dreiv matutsalet sitt også om søndagane. Opningstid frå klokka 10, opererte ein med. Valgjerd, derimot, «visste at det kvar søndag morgon sto ein flokk og hutra og fraus og venta på å få koma inn i varmen. Om vinteren var flokken særleg stor.» Valgjerd hadde ikkje fred på seg til å liggja frampå og nyta kviledagsmorgonen. Ho opna dørene til kaféen før klokka 9.

Anna Nilsen, gift Torkelsen (1901-1992) budde i barndomsåra og ein seinare periode av livet i Bekkegata 2. Foto: Hakon Johannessen, Stavanger.

Til «Bækkegate 2»

Fotoet viser Anna Nilsen, mor hennar var Olina (dotter til Anna i Sponaneset). Olina hadde to døtrer: Karen og Anna. Olina budde i Bekkegata 2.

«Mor og far og eg var der på vitjing under krigen – eg var 12 år. Me tok bilder hos fotograf og eg var hos tannlege og fekk noko mellom framtennene.»

Tørkel Viland frå Ølensvåg, seinare tannlege i Ølen

Bekkegata 2 låg i Klevens rode og «skjærer Øvre Strandgaten mellom nr. 20 og 22». ²⁷ I dag er denne gata borte. ²⁸ Eigedomen måtte vika plass for posthuset som blei bygd ca. 1970. Gateadressa, som hadde eit eldre matrikelnummer 483, lar seg leita opp på Digitalarkivet mellom pantereigter til *Byfogden i Stavanger*. ²⁹ Kombinert med folketeljinga for 1910, finn me ut at her i Bekkegata 2 budde Anna på fotografiet saman med mor si og søster si. Olene heitte mor hennar, og det er ho som er hovudpersonen i Bekkegata 2

gjennom den tidsperioden denne artikkelen legg størst vekt på i person- og familiehistoria frå denne gateadressa:

Anfin Kristinius Nilsen f. 1869 i Stavanger, d. 1910, g. 1900 m.

Olene Paulsen f. 1875 i Vikedal, d. 1960.

Barn:

- a. *Karen Helene f. 1900, d. 1979, busett Stavanger, gm. Carl Thorsen.*
- b. *Anna f. 1901, d. 1992, busett Stavanger, gm. Lars Torkelsen, skilt.*
- c. *Anfinda Kristine f. 1902, d. 1903 (9 månader).*

Olene, mor til Anna på bildet, var frå Vikedal. Namnet hennar blei ved dåpen skrive inn i kyrkjeboka som Åsa Oline. ³⁰ Under oppveksten kalla dei henne Olina til dagleg og «Olina Sponaneset» dersom dei skulle plassera kor ho kom ifrå. I Stavanger by skreiv ho seg ved ulike høve for Olene, f. Paulsen, for eksempel i 1903. ³¹ Sen-namnet sitt hadde ho tatt slik sidan far hennar heitte Paul Hansson. Som gift, skreiv Olene seg som Olene Nilsen.

Mor til Olene heitte Anna Henriksdotter. I 1938 stod dødsannonsa hennar i *Stavanger Aftenblad*. ³² *Anna Sponenæs* var det skrive der. *Sponaneset* var husmannsplass under garden Hundseid i Vikedalsdalen. Anna hadde først fått sonen Rasmus. Tjue år var ho som åleinemor det året han blei fødd, i 1868. Rasmus Fatland kom guten til å bli kjent som. Han dreiv det stort i krøter- og driftehandel. Sonesonen Ole Fatland grunnla firmaet *Fatland slakteri*.

Huset på Sponaneset i Vikedal, der Olene Paulsen i Bekkegata 2 kom frå, står ennå, nå på Underbakka i same bygda. Foto: Anne Berit Skipevåg Tveit.

Olene – eller Olina – hadde i alt ti søsken. To av dei døydd som små barn. To søstre budde i Stavanger som Olene sjølv. Tre av brørne drog til Amerika, ein av dei kom tilbake til heimbygda Vikedal. Ei av søstrene budde i Oltedal.

Anna Sponaneset budde dei siste femten leveåra sine frå 1923 som enkje etter Paul Hansson hjå sonen Rasmus på småbruket Underbakka på matrikkelgarden Fatland. Yngste dottera til Rasmus heitte også Anna, oppkalla etter farmora. Det var denne Anna som med ektemann og sonen Torkel Viland, besøkte slekta i Bekkegata 2 for fotografering og tannlegebesøk i Stavanger.³³

Den unge enkja

Olene og ektemannen Anfin budde ved folketeljinga i 1900 i «Bækkegaden». Han hadde både blitt fødd og vakse opp her, men hadde etter folketeljinga for 1891 vore i Amerika på den tid. Yrket hans i 1900 var hermetikkarbeidar, ho hustru.³⁴ Den vesle familien på tre budde i ein kvistetasje. Jentebarnet Karen var berre fire månader då teljinga blei tatt opp.

Fem år seinare fekk Anfin kjøpa barndomsheimen Bekkegata 2. Skøyta var datert 1. mai 1905 og blei tinglyst 10.5.1905 for 2700 kr frå Hakon Nilsen til Anfin Nilsen (Nielsen).³⁵ Hakon eigde Bekkegata 2 etter testamente datert 29.4.1902 og tinglese 30.4.1905 frå faren Ansten Nilsen.

Anfin finansierte kjøpet av Bekkegata 2 med å låna kjøpesummen på 2700 kroner av A. O. Furenæs. Dette obligasjonslånet blei ståande i Bekkegata 2 fram til det blei sletta i 1951.³⁶

Olene (Olina) budde i «Bækkegate 2» ved folketeljinga i 1910.³⁷ Ho dreiv småhandel som «Torvhandlerske». Tidlegare same året var ho blitt enkje og budde ved teljinga her dette året, saman med dei to døtrene, ni og ti år gamle. Sjølv var Olene ei ung enkje på berre 35 år. I dødsannon-sen til mannen «Anfind Nielsen» i arbeidaravisa *1. Mai* hadde ho skrive «Min kjære mand» og dessutan tatt med at han 20. mars «døde stille i troen paa sin frelser, nær 41 år gammel». ³⁸ Gravferda blei halden tredje påskedag og gjekk føre seg «fra hjemmet, Bækkegd. 2». ³⁹

Tapet av ektemannen må ha vore tungt for Olene. Sju år før han døydd, hadde dei mista deira «kjære lille Anfinda

Kristine». Ho døydd natta til 7. oktober 1903, ni månader gamal.⁴⁰ Fødselsdatoen hennar var 28. desember 1902.⁴¹

Den vesle familien var framleis busette i «Bækkegate» ti år seinare.⁴² Folketeljinga frå 1920 opplyser at Olene no var blitt «fiskehandlerske på Stavanger torv». Yngstedot-tera Anna tok seg av husarbeid heime. Eldsteddottera Karen på 20 år var alt blitt «bokholderske og kassererske». Ho arbeidde for Olaus M. Høie, som var innehavar av silde-mjølfabrikken «Fjelberg Bruk».

Olene opplyste ved 1920-folketeljinga at ho ikkje «anvender» leigd arbeidshjelp. Ho hadde heller ikkje noka «bierverv» utanom torghandelen sin.

«Olene Nilsen» eigde framleis bustaden sin i «Bekke-gaten 2» i åra 1933-1934. Det blei på same tid ført opp at huset hennar utgjorde 58 kvadratmeter. Skattetaksten lydde på 7200 kroner.⁴³ Om lag ti år seinare, under krigen, var husarealet det same medan skattetaksten var auka til 9000 kroner.⁴⁴

Olene døydd i 1960. Dødsannon-sen stod på trykk i Af-tenbladet 20. oktober 1960.⁴⁵ Seks dagar seinare kunne det i

Bekkegata slik den såg ut på slutten av 1940-tallet, med nr. 4a til venstre og nr. 6a og litt av nr. 6 til høgre. Foto: Waldemar Eide, Stavanger Byarkiv.

same avisa lesast om gravferda hennar.⁴⁶ «Fru Olene Nilsen» blei gravlagd frå Eiganes kapell. Gravferdsomtalen fortel om stor deltaking og eit «vell av blomster». Salmevalet omfatta både «Kjærlighet fra Gud» og «Leid milde ljøs». Gravferda blei avslutta ved at «avdødes svigersønn Carl Thorsen takket for sympati og deltakelse».

Bekkegata 2 blir riven i 1960-åra

Ikring 1961 blei det bestemt at huset i Bekkegata 2 skulle rivast og eigedomen sanerast. Eigarane Anna Torkelsen og Karen Helene Thorsen fekk 73100 kroner i erstatning for tomteverdien.⁴⁷ Dette blei ordna ved at dei to året etter skøytt Bekkegata 2 til «Staten ved Poststyret» for erstatningssummen.⁴⁸

Bakgrunnen for at Bekkegata 2 måtte bort, var bygginga av det nye posthuset i Kleivå. I alt åtte hus laut rivast for «å gi plass for posthuset».⁴⁹ I tillegg til dei åtte private eigedomane, eigde kommunen også nokre hus som måtte fjernast til fordel for det nye posthuset.

Rivinga av Bekkegata 2 skjedde ikkje før i 1967, men året før hadde Den Norske Stat overtatt eigedomsretten til huset her og det vesle arealet på 58 kvadratmeter.⁵⁰ Boligsjefen i Stavanger annonserte 18. september det året at interesserte kunne senda inn tilbod på riving av Bekkegata 2, saman med nokre hus på gateadressene Øvre Strandgate 18, 20 og 22.⁵¹

Med dette kom historia til Bekkegata 2 til ein slutt. I dag kan me gjera digitale nettsøk i gamle Aftenbladet-årgangar og for eksempel finna noko av det som «sat i veggene» då huset på denne eigedomen blei rive. I 1946 hadde nokre «tjuer med svært register» fått «velfortjent straff» i byretten. Ein av dei tre blei straffa for at han 27. eller 28. januar 1945 «borttok» frå ein «leilighet i Bekkegata 2 eitt par ski med stavar, ei lusekufte, ein pullover og ei øks».⁵² Den same tjuven måtte også stå til rette for at han både slakta nokre høns og tok ein del andre høner og endå til ein hane med seg frå ein stad på Våland.

Ei lita spalteannonse i Aftenbladet kunne 14. januar 1946 fortelja at ein funnen gullring, kunne «fås tilbake i Bekkegata 2».⁵³

Eigarfamilien Nilsen var gjennom åra elles ikkje dei einaste menneska som budde i Bekkegata 2. Det var i alt

fire husvære og seks personar som høyrde til her i 1910.⁵⁴ Ti år seinare var det ikkje like trongbudd her. I same huset som den vesle enkjefamilien, budde dette året hermetikkarbeiderske Severine Sigbjørnsen i sitt eige husvære.⁵⁵ Ho var fødd i 1868 i sunnhordlandsbygda Sveio.

Nilsen-familien til Bekkegata 2 før 1875

Svigerforeldra til Olene hadde kjøpt Bekkegata 2 på auksjon i 1879. Ansten Nielsen og Karen Pedersdotter budde alt ved folketeljinga i 1875 i Bekkegata 2.⁵⁶ Han var fraktemann det året.⁵⁷

Historia om Bekkegata kan først langt tilbake. I denne artikkelen er dette ikkje gjort lenger bakover i tid enn til bokkermeister Lars Jenssen, «her af Staden» Stavanger, sitt kjøp av denne eigedomen på offentlig auksjon i 1839. Grunnen til at artikkelen ikkje går lenger tilbake i tid for Bekkegata 2, er at den er eit bidrag til den prosessen denne folkeforskinga er. Det blir ikkje forventat at folkeforskarane skal gå langt tilbake på 1800-talet. Det er først og fremst venta at interesserte kan delta som folkeforskarar tilbake til ca. 1900.

Anna på bildet

Anna på bildet døydd 26. november 1992. Dødsannonsen hennar stod å lesa vel ei veke seinare i Aftenbladet. Dei tre barna til søstera Karen Helene hadde sett sine namn inn i annonsen for deira «kjære tante». Det blei opplyst at gravferda hadde «funnet sted i stillhet».⁵⁸

Anna hadde etablert seg som forretningsdrivande før 1933.⁵⁹ Truleg var det som bokbindar ho dreiv eiga næring.⁶⁰ Stavanger by hadde ganske mange bokbindarar både før og etter krigen. Kvinnelege bokbindarar var i mindretal innan gruppa av bokbindarar.

Stavanger adressebok for 1961 fortel at «binderske» Anna Torkelsen igjen budde i barndomsheimen Bekkegata 2 på grunn av at ho og mannen hadde blitt skilt. I 1950-åra hadde ho også vore busett der saman med mora Olene. Desse åra arbeidde Anna som ekspeditrise.⁶¹

Anna heldt fram med å bu i Bekkegata 2 ei tid også etter 1961, sjølv om lagnaden for huset var fastsett: Riving til fordel for nytt posthus.⁶² I 1965 var det derimot komne nye folk i Bekkegata 2 etter Anna, dei heitte Salomonsen.⁶³

SJÅ MEIR OM FOLKET I BEKKEGATA 2 NEDANFOR:

Folk og heimar i Brønngata 58

(Oversynet nedanfor over familiar og personar som har budd på denne eigedomen, er ikkje komplett, men vil lagt ut på folkeforskningsprosjektets digitale plattform, LokalhistorieWiki.no, for vidare supplering, korrigering og aktivisering der.

Biografiske opplysningar er henta frå digitaliserte aviser, folketeljingar, kyrkjebøker etc. på Nettbiblioteket og Digitalarkivet.)

Heile huset:

Hanna Regine Olsen («Scheie») f. 1879 i Stavanger, g. 1901 m.

Søren Johan Wilhelmsen Skeie («Scheie») f. 1880 i Avaldsnes.

Barn:

- a. Reidar Harry f. 1902.
- b. Vilhelm f. 1904.
- c. Harold Johan f. 1906.
- d. Helga Jørgine f. 1909.
- e. Ruth Marie f. 1914.
- f. Else f. 1920.

Skøyte 1919 til Hanna Regine og søstera Inger Olsen.

Skøyta var frå Karl Sunde og Gustav Helland. Dei to seljarane hadde kjøpt tomte av Gunder J. Ween same året.⁶⁴

Inger og Hanna lånte pengar av Stavanger kommune for å skaffa kapitalen som trongst til å kjøpa Brønngata 58. Pengelånet blei etter få år overført til Stavanger Sparekasse. Kommunen stilte seg som garantist for lånet fram til 1942.

Hanna skreiv at ho arbeidde for «mit Hjem» på personsetelen sin ved folketeljinga i 1920.⁶⁵ Mannen Søren Johan skreiv for sin del at han hadde «sjøen» som leveveg. Stillinga hans var fyrbøtar. Han gir opp at han arbeider for ein «tollopsynsmand i Stavanger».⁶⁶ I åra 1914 til 1919 hadde han opphalde seg i Amerika.⁶⁷

Inger Olsen, f. 1872 i Stavanger, budde i Brønngata 58 i «leilighet 2» året etter at ho og søstera Hanna hadde kjøpt kvar sin part av denne nye gateeigedomen. Inger var syerske og gjorde syarbeidet sitt for private.⁶⁸

Marie Schultz og Otilie Pedersen (Persen)

Skøyte 1930 frå Inger Olsen og Hanna «Scheie» ovanfor. Året etter blei Marie omtalt som enkje og Otilie (Othilie) som rentenist.⁶⁹

Andreas Andersen Undem, f. ca. 1870, d. 1942, gm.

Karen Olsen.

Barn:

- a. Helga f. 1899, gm. Olaf Andreas Wilhelmsen.
- b. Kari, gm. Aksel Undem.
- c. Randi, gm. Trygve Salomonsen, USA.
- d. Karsten f. 1906, sjå nedanfor.
- e. Erling f. 1912, d. 1945, ugift.

Skøyte 1934. Eigedomskjøpet skaffa Undem seg pengar til ved å låna av dei tidlegare eigarane, fru Marie Schultz og frøken Otilie Pedersen. Andreas Undem var tollbetjent og seinare tolloppsynsmann.

Karsten Andreas Undem f. 1906, d. 1984, g. 1932 m.

Klara Lea Kristoffersen f. 1904.

Barn:

- a. Astrid f. 1932, gm. Kåre Håland.
- b. Karsten f. 1945, gm. Rigmor Waldeland.

Skøyte 1953 til Helga Wilhelmsen og Karsten Undem.

Skøyte 1956 frå Helga til Karsten på halvdelen av eigedomen. I 1987 blei eigedomen delt i to like store eigarseksjonar mellom barna Astrid og Karsten.

Karsten Undem var tolloppsynsmann, til liks med far sin. Seinare blei han pakkhusforvaltar i tollvesenet.

Kjetil Undem f. 1966.

Skøyte 1989 og 1990 på kvar av dei to eigarseksjonane. Kjetil er son til Karsten og Rigmor Undem ovanfor. Han har vore tilsett i posten og budde i tomannsbustaden, der han leigde ut den eine delen.

Endre Fidje f. 1965.

Skøyte 1992.

Leigetakarar år 1920:

Peder Ingolf Sviland f. 1883 i Stavanger, g. 1912 m. Anna f. 1885 i Hetland.

Barn:

- Ingeborg f. 1913.
- Solveig Mary f. 1917.
- Finn Paulus f. 1919.

Peder Ingolf var ved folketeljinga i 1920 handelsreisande for grosserar i «Colonial & Fedevarer», Wilhelm Ramsland.⁷⁰

Folk og heimar i Bekkegata 2

(Oversynet nedanfor over familiar og personar som har budd på denne eigedomen, er ikkje komplett, men vil lagt ut på folkeforskningsprosjektets digitale plattform, LokalhistorieWiki.no, for vidare supplering, korrigering og aktivisering der.

Biografiske opplysningar er henta frå digitaliserte aviser, folketeljingar, kyrkjebøker etc. på Nettbiblioteket og Digitalarkivet.)

Kartet viser kor Bekkegata låg, som tverrgate til Øvre og Nedre Strandgate. Bekkegata 2 er markert med ei raud knappenål. Nedst ser me kor Haakon Vlls gate går i dag, med Torget til høgre. Frå Stavanger Byarkiv.

Lars Jenssen, gm.

Anne Mortensdotter.

Skøyte 1839. Lars var bøkkermeister «her af Staden» og kjøpte våningshuset sitt i «Klevens Rode», matrikelnummer 483, på offentlig auksjon 17. desember 1838. Kjøpet av Bekkegata 2 fekk han skøyte på 8. april 1839. Skøyta blei tinglyst ei veke seinare, 15. april 1839. Dette er opplyst ved salet hans av huset sitt to år seinare.⁷¹

Det var fattigkassen i Stavanger som kravde den offentlege auksjonen. Nils Schouen (Skogen) heitte den tidlegare eigaren av våningshuset nr. 483 av «Klevens Rode og Gade her i Byen». Nils hadde vore eigar sidan 1805. Faktisk var auksjonen ei veke før jul i 1838 det tredje forsøket på å bortauksjonera dette huset i Bekkegata 2. Etter «Bud og Overbud» fekk borgar og bøkkermeister Lars Jenssen tilslaget for 161 spesidalar. Kjøpet inkluderte både huset, «Tilhø-righeder» og «tilliggende Hauge». Grunnleiga utgjorde 11 skilling årleg.⁷²

Lars lånte 60 dalar av «Stavanger Byes Fattigcasse» for å finansiera det nykjøpte huset sitt i «Bækkegaden i Klevens Rode heri Byen». Den nye eigaren forsikra huset i «Brandcasen» for 150 dalar.⁷³

Ole Johannessen Håversteen

Skøyte 1841, tinglesen 1842 på Bekkegata 2, tidlegare «No. 483 i Bækkegaden».⁷⁴ Ola fekk kjøpa huset her av Lars Jenssen for 200 spesidalar. Inkludert i handelen var ein obligasjon på 60 dalar. Ole lova ved kjøpet at den førre eigaren og kona skulle få ha «fri Bustad og Raadighed» over huset i Bekkegata 2. Kwart år skulle dei i husleige betala 8 dalar til Ole og dessutan yta alle av «Huset gaaende Skatter og Udgifter».

I 1841 blei det også inngått «Forening med Naboen No. 482» om smuget mellom desse to eigedomane.⁷⁵ Denne naboen heitte Endre Grødeland, og han meinte at Lars Jenssen hadde gjort seg skuld i «Grovheder og Fornærmelser» mot seg. Striden galdt «Plankeværket» som skilde mellom dei to eigedomane. Endre gjekk med på å flytta dette tregjerdet for å «stifte Forlig og erholde Nabo Fred». Begge naboane skulle ha fri ferdsel gjennom smuget mellom eigedomane deira. Det kan tenkjast at striden bak denne avtalen, kan vera grunnen til at Lars Jenssen selde Bekkegata på om lag same tid.

Hans Andreas Hanssen f. 1814 i Håland prestegjeld, gm.
Rakel f. 1818 i Jelsa prestegjeld.

Barn:

- a. Peder f. 1847 i Stavanger.
- b. Jens Andreas f. 1849 i Stavanger.⁷⁶
- c. Inger Dårta f. 1852 i Stavanger.
- d. Nille Helena f. 1855 i Stavanger.

Skøyte 1847, tinglyst 1859 til Hans Andreas Hanssen for 230 spesidalar.⁷⁷ Seljaren Ole Johannessen Håversteen budde på Kvitsøy då han i 1847 selde våningshuset som hørde han til i «Bækkestrædet i Kleven Rode her i Byen». Huset hadde brannforsikringsnummer 483 og låg mellom «Endre Grødelands Halvtag og Hauge på nordvestre side, jomfru Schiøtzes Hauge på nordøstre side og Ole Klinkenborgs Våningshus og Hauge på sydvestre Side».⁷⁸

I folketeljinga 1865 er det gitt opp at «Gårdens eier» var H. Jaasund, truleg er han identisk med Hans Andreas Hanssen.⁷⁹ Huskjøpet sitt hadde han nokre år før lånt pengar av Stavanger bys overformynderi for å gjennomføra. Lånet lydde på bortimot 122 dalar.⁸⁰

Hans Andreas var tømmermann. Sonen Peder var sjømann og sonen Jens var skreddar ved folketeljinga i 1865.⁸¹

Mats Svensen budde her i sitt eige hushald med familien sin i 1865. Han var sjømann på 30 år, fødd i Vats. Kona hans, Berta Maria Svensen, var seks år yngre og fødd i Stavanger. Dei hadde dottera Martilde Marie, to år gamal. I husværet deira budde også den ugifte mannen «Florens Kjælder», 60 år gamal og fødd i Christiania. Han var ugift og blei i folketeljinga oppført som bokbindarsvein.⁸²

Ansten Nielsen f. 1828 i Strand, d. 1905, gm.

Karen Helene Pedersdotter f. 1831/1832 i Høyland, d. før 1891.

Barn:

- a. Nikolai Alfred f. 1862 i Stavanger.
- b. Janna f. 1865 i Stavanger, gm. Peder Riisa. (Riise?)
- c. Hakon f. 1867 i Stavanger, d. 1906, ugift.
- d. Anfin Kristinius f. 1869 i Stavanger, busett Bekkegata 2, sjå nedanfor.
- e. Sven f. 1874 i Stavanger.

Auksjonsskøyte 1879, «grundet på Salg i Hans Hanssen og Hustrues Dødsbo».⁸³ Det var på fjerde gangs auksjon at

Ansten Nielsen fekk tilslaget på huset til dei førre eigarane, som ved dette høvet blir kalla «tømmermand Hans Hanssen Jaasunds og Hustrue». Auksjonen galdt det som her er omtalt som våningshus nr. 483 med «Grund ved Bækkegaden». Anstein baud 320 spesidalar for huset.⁸⁴

Denne familien budde her i Bekkegata 2 alt ved folketeljinga i 1875.⁸⁵ Ansten var fraktemann og skipper.⁸⁶ Ti år seinare blei yrket hans ikkje gitt opp meir detaljert enn at han var arbeidsmann med «Knivsberg» som arbeidsgjevar.⁸⁷

Ved folketeljinga for Stavanger i 1885 var eldste sonen Nikolai blitt blikkenslagar. Den nest eldste, Hakon, «farer som Jongmand», heiter det.

Ved den neste folketeljinga etter 1885, nemleg teljinga i 1891, var Karen død og Ansten blitt enkjemann. Dottera Janna budde heime hjå han, saman med sønene Sven, Hakon og Anfin.⁸⁸ I tillegg heldt den gifte Rakel Serine Olsen til her i 1891, ho var fødd 1867 i Stavanger.⁸⁹

Huseigaren Ansten blir i 1891 opplyst å vera såkalla sjøhusmann ved ølforretning.⁹⁰ Sonen Sven «tjener på Klubben», heiter det.⁹¹ Bror hans, Hakon, var framleis sjømann, med «Seilskib», står det skrive.⁹² Det same var også den tredje av gutane, Anfin.⁹³ Hakon oppheldt seg truleg i England, Anfin hadde Amerika som «antageligt Opholdssted».

Ansten Nielsen døydd 9. januar 1905.⁹⁴ Sonen Hakon døydd året etter.⁹⁵

Dei budde trongt i Bekkegata 2

Det budde tre familiar til i Bekkegata 2 i 1875, i tillegg til eigarfamilien Nilsen. Den første familien budde i første etasje, der også Karen Helene og Ansten heldt til med borna sine. Denne familien bestod av Laurits Gustav Larsen frå Christiania. Han var fødd der i 1839 og livnærde seg som gjørtlar (handverkar som støyppte mindre gjenstandar i metall) i arbeid for andre. Kona Ane Marte kom frå Hauge-sund, fødd der i 1849. Dei hadde spedbarnet Fredrik Oskar, fødd 1875.

Deretter var det familien i andre etasjen, som bestod av skipstømmermann Ellef Jonsen, f. 1850 på Sunde i Håland prestegjeld, kona Helga Martine, f. 1853 i Hundvåg, og det berre 15 dagar gamle gutebarnet deira.

Det siste hushaldet i Bekkegata 2 i 1875, heldt også til

i andre høgda og bestod av matrosen Nils Andreas Larsen, f. 1845 i Skudenes og kona Berta Sofie, f. 1842 i «Lunde Sogn» forutan Andreas Nilsen, også frå «Lunde Sogn», f. 1858 der og i snikkarlære. Mannen Nils Andreas var elles ute til sjøs og oppheldt seg i England, det var kjent eller «formodet Opholdssted» for han.

Også i 1885 året budde det fleire menneske i huset i Bekkegata 2:

Styrmannen Sjur Monsen var fødd 1854 i «Bjørnevig». Anne Cecilie Andersen var kona hans, f. 1858 i Stavanger. Dei hadde vesleguten Malvin på to år, f. 1883, og litlejenta Anna Marie under året gamal, begge fødte i Stavanger.

Den tolvte og siste personen i Bekkegata 2 i 1885 var enkja Sofie Samsonsens, f. 1820 i Fjelberg i Sunnhordland.

Anfin Kristinius Nielsen f. 1869 i Stavanger, gm.

Olene (Åse Oline) Paulsen f. 1875 på Sponaneset u. Hunds-
eid i Vikedal, d. 1960.

Barn:

- a. Karen Helene f. 1900, d. 1979, busett Stavanger, gm. Carl Thorsen.
- b. Anna f. 1901, d. 1992, busett Stavanger, gm. Leif Torkelsen, skilt.
- c. Anfinda Kristine f. 1902, d. 1903 (9 månader).

Sjå også ovanfor om denne familien. Olene er nemnd i byg-
deboka *Heimar og folk i Vikedal*, band 2, side 1274.

Litteratur

Austbø, Anne Tove (red.), *Stavanger byleksikon*, Wigestrands, Stavanger 2008.

Dyrvik, Ståle, Sosiale endringar på 1800-talet, side 399-417 i Hovland, Edgar og Hans Eyvind Næss, *Fra Vistehola til Ekofisk. Rogaland gjennom tidene*, Universitetsforlaget, Stavanger - Oslo - Bergen - Tromsø 1987.

Götlind, Anna og Helena Kåks, *Mikrohistoria. En introduktion för uppsatsskrivande studenter*, Lund 2014.

Hempel, Kari, Arne Langhelle og Nils Olav Østrem, *Heimar og folk i Vikedal, 2, Midtbygda, Fjellgardane*, Vigmostad og Bjørke, Bergen 2019.

Viland, Lars, *Viland. Ei slekt frå Ølen. Liv og lagnad gjennom 400 år*, Sauda 1994.

Rogaland fylke: Adressebok for likningsåra 1953-1954.

Rogaland fylke: Adressebok for likningsåra 1955-1956.

Rogaland fylke: Adressebok for likningsåra 1957-1958.

S.M. Brydes gatefortegnelse for Stavanger 1961, S.M. Brydes Forlag, Oslo.

S.M. Brydes gatefortegnelse for Stavanger 1963, S.M. Brydes Forlag, Oslo.

S.M. Brydes gatefortegnelse for Stavanger 1965, S.M. Brydes Forlag, Oslo.

Stavanger adressebok: *Adressekalender for Stavanger 1930*, Stavanger kommune.

Stavanger adressebok: *Adressekalender for Stavanger 1931-1932*, Stavanger kommune.

Stavanger adressebok: *Matrikkel over Stavanger med skattetakster 1942-43*, Stavanger kommune.

Stavanger adressebok: *Stavanger adressekalender og Rogaland industri 1940-1941*, Stavanger kommune.

Stavanger adressebok: *Stavanger adressekalender og Rogaland industri 1942-1943*, Stavanger kommune.

Stavanger kommune: *Stavanger skattetakst. Matrikkel 1966*, Stavanger 1966.

Stavanger kommune, *Informasjon om Stavanger*, Stavanger 1981.

Kjelder

Digitalarkivet:

Gammel grunnbok: «Selvbetjening gammel grunnbok.»

Statens institutt for folkehelse. Døde 1951-2014.

Folketeljing 1865 for 1103 Stavanger kjøpstad.

Folketeljing 1875 for 1103 Stavanger kjøpstad.

Folketeljing 1885 for 1103 Stavanger kjøpstad.

Folketeljing 1891 for 1103 Stavanger kjøpstad.

Folketeljing 1900 for 1103 Stavanger kjøpstad.

Folketeljing 1910 for 1103 Stavanger kjøpstad.

Folketeljing 1920 for 1126 Hetland herad.

Folketeljing 1920 for 1103 Stavanger kjøpstad.

Stavanger byfogd. «Matrikkel over Stavanger 1933-1934 med håndskrevne henvisninger til panteregistrene.»

Stavanger byfogd. Pantebok nr. 10, 1832-1843.
Stavanger byfogd. Pantebok 11, 1843-1852.
Stavanger byfogd. Pantebok 12b, 1857-1862.
Stavanger byfogd. Pantebok nr. 20b, 1899-1899.
Stavanger byfogd. Panteregister nr. AD 3, 1855.
Stavanger byfogd. Panteregister nr. AD 4, 1904.
Stavanger byfogd. Panteregister 1933-1934.
Stavanger kriminaldommer. Pantebok nr. 32a, 1919-1919.
Stavanger skifteforvalter, Pantebok nr. 24a, 1904-1906.

Stavanger prestegjeld:

Kyrkjebok (klokkarbok) for Domkirken sokneprestkontor,
B 20 1921-1937.
Kyrkjebok (ministerialbok) for Stavanger prestegjeld,
Domkirken sokn 1896-1917.

Vikedal sokneprestembete:

Klokkerbok for Vikedal sokn nr. B 9, 1856-1878.
Ministerialbok for Vikedal sokn nr. A 7, 1868-1883.

Stavanger byarkiv:

Nettside. Forklaring på roder.

Stavanger kommune:

Felles Innbyggerservice <postmottak.innbyggerservice@stavanger.kommune.no>

Aviser – Nettbiblioteket:

1ste Mai 23.3.1910 og 21.5.1910.
Rogaland 29.9.1938.
Stavanger Aftenblad 7.10.1903, 11.1.1905, 7.6.1906, 20.8.1938,
20.2.1946, 20.10.1960, 26.10.1960, 6.4.1961, 27.4.1961,
13.2.1962, 18.9.1967 og 4.12.1992.
Stavangeren 8.2.1954.

Se eiendom: Statens kartverk nettside Kartverket.no

Noter

- 1 Austbø (red.), *Stavanger byleksikon* 2008: 119 om Brønnngata og 128 om «Bækkegaden/Bekkegaten».
- 2 Dyrvik 1987: 399-417.
- 3 Digitalarkivet: Statens institutt for folkehelse. Døde 1951-2014.
- 4 Viland 1994: 247.
- 5 Digitalarkivet: Folketelling 1920 for 1126 Hetland herred.
- 6 Digitalarkivet: Folketelling 1920 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 7 Digitalarkivet: Folketelling 1920 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 8 Digitalarkivet: Folketelling 1920 for 1103 Stavanger kjøpstad. Den digitale versjonen av folketeljinga har også med skanna personsetlar og mellom desse: Valgjerd Vilands «Personseddel». Søstera «Olena Viland» sin personsetel følgjer rett etter Valgjerds.

- 9 Stavanger kommune, *Stavanger adressekalender og Rogaland industri* 1940-1941.
- 10 Stavanger kommune, *Stavanger adressekalender og Rogaland industri* 1942-1943.
- 11 Stavanger kommune, *Adressekalender for Stavanger* 1930.
- 12 Stavanger kommune, *Informasjon om Stavanger*, Stavanger 1981.
- 13 Viland 1994: 247.
- 14 Se eiendom Brønnngata 58-H0101. Kartverket.no
- 15 Aktiv grunnbok: «1919/900147-1/102 Fradelingsdokument. 18.06.1919 Opprettelse – fradelt fra en adresse». Kjelde: Grunnboksutskrift for 1103-58/166. Historisk grunnbok er ikkje brukt for denne artikkelen.
- 16 Digitalarkivet: Stavanger kriminaldommer. Pantebok nr. 32a, 1919-1919, side 92.
- 17 Digitalarkivet: Stavanger byfogd. Pantebok nr. 20b, 1899-1899, side 518b. Konduktørforretning 29.11.1898, tinglyst 28.10.99.
- 18 Digitalarkivet: «Selvbetjening gammel grunnbok.»
- 19 Digitalarkivet: Stavanger kriminaldommer. Pantebok nr. 32a, 1919-1919, side 267.
- 20 Stavanger byarkiv: Nettside. Forklaring på roder.
- 21 Digitalarkivet: Stavanger byfogd. Panteregister nr. AD 4, 1904, side 480.
- 22 S.M. Brydes gatefortegnelse for Stavanger 1961. Same gateoversynet er også brukt for åra 1963 og 1965.
- 23 *Rogaland*, torsdag 29.9.1938.
- 24 Stavanger kommune: *Stavanger skattetakst. Matrikkel 1966*.
- 25 *Stavangeren* 8.2.1954.
- 26 Viland 1994: 247.
- 27 Stavanger kommune: *Stavanger adressekalender og Rogaland industri* 1942-1943.
- 28 Stavanger byarkiv: Nettside. Forklaring på roder.
- 29 Digitalarkivet: Stavanger byfogd. Panteregister nr. AD 3 1855, side 22.
- 30 Vikedal sokneprestembete: Klokkerbok nr. B 9, 1856-1878, s. 84 og Ministerialbok nr. A 7, 1868-1883, side 38, har skriveforma «Aasa Oline». Hempel, Langhelle og Østrem 2019: 1274 har ført henne opp som «Åse Oline».
- 31 *Stavanger Aftenblad* 7.10.1903.
- 32 *Stavanger Aftenblad* 20.8.1938.
- 33 Hempel, Langhelle og Østrem 2019: 1077.
- 34 Digitalarkivet: Folketelling 1900 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 35 Digitalarkivet: Stavanger skifteforvalter, Pantebok nr. 24a, 1904-1906, side 147. Same protokollsida er også innført og tinglese «Konduktørforretning» 8. februar 1875 til «konstatering af Eiendommens Grændser [...] samt til Karts Optagelse over samme». Seljaren Hakon Nilsens testamente frå faren, datert 29. april 1902, er å finna i Digitalarkivet: Stavanger byfogd, Pantebok nr. 22a, 1901-1902, side 261.
- 36 Panteregisteret opplyser at lånet blei sletta 14. juni 1951, nr. 1368.
- 37 Digitalarkivet: Folketelling 1910 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 38 *Iste Mai* 21.5.1910. *Avisa 1. Mai* er den seinare *Rogalands Avis*.
- 39 *Iste Mai* 23.3.1910.

- 40 *Stavanger Aftenblad* 7.10.1903.
- 41 Digitalarkivet: Kyrkjebok (ministerialbok) for Stavanger prestegjeld, Domkirken sokn 1896-1917.
- 42 Digitalarkivet: Folketelling 1920 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 43 Digitalarkivet: Stavanger byfogd, «Matrikkel over Stavanger 1933-1934 med håndskrevne henvisninger til panteregistrene.» Stavanger byfogd: Panteregister 1933-1934, side 13.
- 44 Stavanger kommune: *Matrikkel over Stavanger med skattetakster 1942-43*.
- 45 *Stavanger Aftenblad* 20.10.1960.
- 46 *Stavanger Aftenblad* 26.10.1960.
- 47 *Stavanger Aftenblad* 27.4.1961.
- 48 *Stavanger Aftenblad* 13.2.1962.
- 49 *Stavanger Aftenblad* 6.4.1961.
- 50 Stavanger kommune: *Stavanger skattetakst. Matrikkel 1966*. Trass i det vesle arealet, var skattetaksten for dette sett til 11600 kroner og for huset til 7600 kroner, alt i alt 19200 kroner.
- 51 *Stavanger Aftenblad* 18.9.1967.
- 52 *Stavanger Aftenblad* 20.2.1946.
- 53 *Stavanger Aftenblad* 20.2.1946.
- 54 Digitalarkivet: Folketelling 1910 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 55 Digitalarkivet: Folketelling 1920 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 56 Digitalarkivet: Folketelling 1875 for 1103 Stavanger kjøpstad. I den digitale avskrifta av folketeljinga 1875 er det skrive feil gatenamn: Bekkegate er blitt til «Bakkegade».
- 57 Digitalarkivet: Folketelling 1875 for 1103 Stavanger kjøpstad. Sjå skanna utgåve folketeljinga 1875 for denne egedomen, «Bække-Gade No. 483».
- 58 *Stavanger Aftenblad* 4.12.1992.
- 59 Digitalarkivet: Kyrkjebok (klokkarbok) for Domkirken sokneprestkontor, B 20 1921-1937.
- 60 Anna budde truleg i Brønnegata 54 etter at ho gifta seg 1933 og kan ei tid ha vore nabo med Valgjerd i Brønnegata 58 etter at Valgjerd flytta inn der tidleg i 1940-åra.
- 61 Rogaland fylke: Adressebok for likningsåra 1953-1954, 1955-1956 og 1957-1958.
- 62 S.M. Brydes gatefortegnelse for Stavanger 1961.
- 63 S.M. Brydes gatefortegnelse for Stavanger 1965.
- 64 Kjelde for opplysningar her og nedanfor om heimelsdokument og pengelån etc. er dette panteregisteret: Digitalarkivet: Stavanger byfogd, Panteregister nr. AD 4, 1904, side 480, sjå også side 262.
- 65 Digitalarkivet: Folketelling 1920 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 66 Digitalarkivet: Folketelling 1920 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 67 Digitalarkivet: Folketelling 1920 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 68 Digitalarkivet: Folketelling 1920 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 69 Stavanger kommune: *Adressekalender for Stavanger 1931-1932*.
- 70 Digitalarkivet: Folketelling 1920 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 71 Digitalarkivet: Stavanger byfogd. Pantebok nr. 10, 1832-1843, side 555.
- 72 Digitalarkivet: Stavanger byfogd. Pantebok nr. 10, 1832-1843, side 349.
- 73 Digitalarkivet: Stavanger byfogd. Pantebok nr. 10, 1832-1843, side 349.
- 74 Digitalarkivet: Stavanger byfogd. Pantebok nr. 10, 1832-1843, side 555.
- 75 Digitalarkivet: Stavanger byfogd. Pantebok 11, 1843-1852, side 251b.
- 76 Namnet til Jens kan i den skanna utgåva av folketeljinga 1865 lesast som Jens Andreas: Digitalarkivet: Folketelling 1865 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 77 Digitalarkivet: Stavanger byfogd. Panteregister nr. AD 3 1855, side 22.
- 78 Digitalarkivet: Stavanger byfogd. Pantebok 12b, 1857-1862, side 436a.
- 79 Digitalarkivet: Folketelling 1865 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 80 Digitalarkivet: Stavanger byfogd. Pantebok 12b, 1857-1862, side 436b.
- 81 Digitalarkivet: Folketelling 1865 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 82 Digitalarkivet: Folketelling 1865 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 83 Digitalarkivet: Stavanger byfogd. Panteregister nr. AD 3 1855, side 22.
- 84 Digitalarkivet: Stavanger byfogd. Pantebok 14b, 1877-1881, side 821a.
- 85 I den digitale avskrifta av folketeljinga 1875 er det skrive feil gatenamn: Bekkegate er blitt til «Bakkegade». Digitalarkivet: Folketelling 1875 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 86 Digitalarkivet: Folketelling 1875 for 1103 Stavanger kjøpstad. Sjå skanna utgåve frå folketeljinga 1875 for denne egedomen, «Bække-Gade No. 483». Anstein er kalla skipper i konduktørforretning same året, sjå note 36.
- 87 Digitalarkivet: Folketelling 1885 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 88 Digitalarkivet: Folketelling 1891 for 1103 Stavanger kjøpstad.
- 89 Digitalarkivet: Folketelling 1891 for 1103 Stavanger kjøpstad. Skanna personsetel for Rakel Serine Olsen.
- 90 Digitalarkivet: Folketelling 1891 for 1103 Stavanger kjøpstad. Skanna personsetel for Ansten Nilsen.
- 91 Digitalarkivet: Folketelling 1891 for 1103 Stavanger kjøpstad. Skanna personsetel for Sven Nilsen.
- 92 Digitalarkivet: Folketelling 1891 for 1103 Stavanger kjøpstad. Skanna personsetel for Hakon Nilsen.
- 93 Digitalarkivet: Folketelling 1891 for 1103 Stavanger kjøpstad. Skanna personsetel for Anfin Nilsen.
- 94 *Stavanger Aftenblad* 11.1.1905.
- 95 *Stavanger Aftenblad* 7.6.1906.

*Styret i Byhistorisk forening Stavanger
ønsker alle medlemmer og lesere en riktig god sommer!*

Monumentet «Ti øre timen» er laget av billedhoggeren Hugo Frank Wathne. Det ble avduket i 2006 og er plassert i Lervigtunet. Foto: Åshild Sæland

Styret i Byhistorisk Forening

Anne Tove Austbø

Tlf. 926 64 860 E-post: anne.tove.austboe@museumstavanger.no

Asbjørg Skretting Vaaland

Tlf. 908 33 066 E-post: asbjorg.vaaland@lyse.net

Hilde Krogh

Tlf. 982 06 670 E-post: hilde.krogh@me.com

Elin Schanche

Tel: 952 11 694. E-post: elin@klostergarden.no.

Sjur Lærdal

Tlf. 920 10 644 E-post: plussshotellinvest@gmail.com

Ingrid Milde

Tlf. 906 60 897 E-post: ingridmilde10@gmail.com

Harald Maaland

Tlf. 480 24 327 E-post: hmaaland@gmail.com

Lars Olsen Neby

Tlf. 988 74 160 E-post: lars.neby@stavanger.kommune.no

Hans Eyvind Næss

Tlf. 977 30 167 E-post: hans_e_naess@yahoo.no

Åshild Sæland

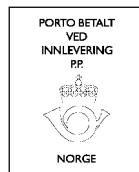
Tlf. 909 34 474 E-post: 2206aashild@gmail.com

I REDAKSJONEN:

Anne Tove Austbø (redaktør), Åshild Sæland, Lars Olsen Neby og Harald Maaland.

OMEGA TRYKK AS– STAVANGER

Returadresse: Byhistorisk forening Stavanger,
Krysantemumhagen 41, 4022 Stavanger

www.byhistoriskforening.org
ISSN 0806-184X

VARIA-NUMMER

